29

Doç. Dr.
Alpaslan Işıklı

ücret

DOĞAN YAYINEVİ

Doç.Dr. ALPASLAN IŞIKLI / ücret

Doğan Yayınları : 29

ÜCRET

Doç. Dr. Alpaslan IŞIKLI

Doğan Yayınları
Cemal Gürsel Caddesi 51/B
Cebeci Ankara

ÜCRET

doğan yayınları : 29 kapak : fahri karagözoğlu dizgi-baskı : sevinç matbaası ankara * şubat 1975 * doğan yayınları cemal gürsel cad. 51/b * ankara * p.k. 120 - cebeci * telefon 19 27 72

ÜCRET

Doç. Dr. Alpaslan IŞIKLI

DOĞAN YAYINEVİ

İ Ç İ N D E K İ L E R

I — GİRİŞ 1

II — **ÜCRETLİLİK DÜZENİNİN TOPLUMLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ İÇİNDEKİ YERİ** 5

A) ÜCRETLİLİK DÜZENİNDEN ÖNCE İŞ-GÜCÜNÜN KULLANILIŞ BİÇİMLERİ 7

1. İlkel Komün Düzeninde İş-gücünün Kullanımı 7

2. Kölelik 9

3. Serflik Düzeni ve Reaya 11

4. Zanaatkârlık 15

B) ÜCRETLİLİK DÜZENİNİN DOĞUŞU VE YAYGINLAŞMASI 16

1. Emek-Sermaye Ayrılığı ve Emeğin Özgürleşmesi 19

2. Ücretli İşçilerin Çoğalması 21

C) ÜCRETLİLİK DÜZENİNİN GELECEĞİ 26

III — **ÜCRET VE ARTIK-DEĞER** 32

A) DEĞER, EMEK ve İŞ-GÜCÜNÜN DEĞERİ 37

B) ARTIK-DEĞER ORANI 42
C) ARTIK-DEĞER ORANINDAKİ DEĞİŞMENİN ÜCRETLE İLİŞKİSİ 45

IV — **İŞ-GÜCÜ TALEBİ, İŞ-GÜCÜ ARZI VE ÜCRET** 52

V — **ULUSLARARASI SÖMÜRÜ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE ÜCRET** 61

VI — **ÜCRETLERİN BELİRLENMESİNDE İŞÇİLERİN ETKİLERİ** 76

A) ÜCRETLERİN BELİRLENMESİNDE İŞÇİLERİN SÖZ SAHİBİ OLMADIKLARI DURUMLAR 76

1. İşçilerin Bilinçlenme ve Örgütlenme Düzeyi Bakımından Yetersiz Kalmaları 78

2. Faşizm 83

B) İŞÇİLER ÜCRETLERİ NASIL ETKİLEYEBİLİR? 91

1. Ücretin Değişebilen Parçası 94

2. İşçilerin Ücretleri Artırma Mücadeleleri Üzerine İlk Tartışmalar 97

3. Kapitalizmin Tekelci Aşamasında İşçilerin Ücret Artırma Mücadelelerinin Güçlükleri 103

4. «Katılma» ve «Toplumsallaştırma» 108

VII — **ÜCRETLERİN EVRİMİNE İLİŞKİN BAZI SAYISAL VERİLER VE GÖZLEMLER** 123

I — GİRİŞ

Kendimiz de dahil olmak üzere yakın ve uzak çevremizde yaşayan herkesin, belli bir gelire ihtiyacı olduğunu biliyoruz. İnsanlar elde ettikleri gelirle ihtiyaçlarını veya aynı zamanda, bakmak durumunda oldukları insanların ihtiyaçlarını karşılarlar.

Kapitalist sistem içinde elde edilen gelirlerin miktarları birbirinden çok farklı olduğu gibi, bu gelirleri doğuran kaynaklar da nitelik bakımından birbirinden ayrılır. Bir kısım insanların, herhangi bir ticari, sınai veya tarımsal işletmenin sahibi veya ortağı olmaları dolayısiyle elde ettikleri gelire **kâr** denir. Bir kısım insanlar ise, doğanın maddi zenginliklerinin, örneğin, belli bir arazi parçasının veya bir su kaynağının... vs. mülkiyet hakkını elde etmişlerdir; mülkiyet hakkını elde etmiş oldukları bu doğal zenginliklerin kullanımını kiraya vererek gelir elde ederler. Bu tür gelirlere de **rant** denir. Başka bir kısım insanlar da borç verebilecek kadar paraya sahiptirler; bu insanlar, borç verdikleri para karşısında **faiz** geliri elde ederler.

Ücret de bir gelirdir. Ancak ücret, taşıdığı bir takım özellikler dolayısiyle yukarıda değindiğimiz

gelir çeşitlerinden ayrılır. Ücret, çalışma karşılığıdır. Oysa, anılan diğer gelir çeşitlerinin hiçbirinin kaynağı çalışma veya emek değildir.* Bu tür gelirlerin kaynağı bazı kişilerin maddi zenginlikler üzerinde sahip oldukları mülkiyet hakkıdır. Kısaca ifade etmek gerekirse üretim araçlarının mülkiyetine veya bu üretım araçlarını elde etmeye yetecek kadar paraya sahip olan insanlar, herhangi bir çalışma veya emek karşılığı olmaksızın; kâr, rant, faiz... adı altında gelir elde edebilirler.

Ücret geliriyle geçinen insanlara işçi denir. İşçi, geçinmek ve ailesini geçindirmek için çalışmak zorunda olan kimsedir. İşçi; kâr, rant, faiz gibi çalışma karşılığı olmayan gelir elde etmesine olanak sağlıyacak kadar iktisadi zenginliğe sahip olmayan kimsedir. Satacak malı, kiraya verecek tarlası, faiz getirecek parası yoktur, işçinin. İşçinin tek gelir kaynağı bedensel veya zihni gücü, yani iş-gücüdür. İşçi iş-gücünü kiraya vererek veya satarak gelir eldeedebilir. Kapitalist ise gelir eldeedebilmek için işçinin iş-gücünü kiralar. İşçinin iş-gücünün ürünü olan emek, bu iş-gücünü kiralayan kapitalistin işyerinde veya işletmesinde, hammaddelerden ve doğal zenginliklerden yeni mâmuller oluşmasını sağlar.

İşçilerden bazılarının ücret gelirlerinin bir kısmını tasarruf ederek, gelir getiren bazı iktisadi zenginliklere sahip olabilecek duruma gelmeleri

(*) Kuşkusuz, esnafların, zanaatkârların, küçük çiftçilerin... gelirlerinin de hiç değilse belli bir kısmı, emeklerinin karşılığıdır. Ancak, bu tür gelir sahipleri görüleceği üzere, ücretlilik düzeninin yaygınlaşmasına bağlı olarak silinmeye mahkûm bir ara sınıf teşkil ederler.

mümkündür. Fakat, kapitalist sistemin işleyebilmesi için üretim araçlarına sahip olan insanların gelir eldeetmelerine hizmet edecek ölçüde ve sayıda iş-gücü satıcısına ihtiyaç vardır. Ve kapitalist sistem bunu sağlıyacak mekanizmaya ve kurallara sahip olduğu içindir ki, başkalarının işinde çalışan ve çalışmaya hazır geniş işçi kitleleri daima hazır bulunur.

Öte yandan, herkes bilir ki üretim araçlarına sahip olmayı mümkün kılan asıl yollar ve kaynaklar, insanların kendi çalışmalarının ve ücret gelirlerinin dışındadır. Miras bu yollardan yalnızca biridir. Değerin kaynağının ne olduğunu incelediğimiz vakit göreceğiz ki, bazı insanların sahip oldukları gelir getirici iktisadi zenginliklerin, üretim araçlarının, pek azı kendi çalışmalarının ürünüdür.

Ücretin ödenmesinde ve hesaplanmasında uygulanan çeşitli yöntemler ve sistemler vardır. Bu yöntem ve sistemler, işçiyi daha çok çalışmaya teşvik bakımından oldukça ustaca ve kurnazca bulunmuş ve uygulanmaktadır. Ücretin çeşitli sistemlere göre ödenmesi... zamana veya parçabaşına göre ödenmesi... temel tanımına değişiklik getirmez. Ücret, işçiye iş-gücünü kiraya vermesi karşılığında ödenen bedeldir.*

Bazan ödeme biçimlerindeki farklılıktan dolayı ücret olarak adlandırılmayan bazı gelir çeşitlerinin de aslında iktisadi anlamda ücret sayılmaları gerekir. Örneğin, aylık olarak ödendiği için «maaş»

(*) Ücret ödeme sistemleri için bkz: TALAS, Cahit, **Sosyal Ekonomi**, S.B.F. Yayınları, Ankara - 1972, s. 50-59.

olarak adlandırılan gelirlerin de genellikle bir emek (zihni veya bedensel) karşılığı olmaları dolayısiyle bu anlamda ücret sayılmaları doğru olur. Veya bazı işletmelerde görüldüğü üzere işçilere kârdan belli bir oranda dağıtılan payın da, aslında parçabaşına göre hesaplanmış ücret sayılması gerekir. Keza çalışanların sosyal güvenlik ödemeleri, sosyal yardım olarak elde ettikleri gelirin de ücret gelirleri içinde düşünülmesi mümkündür. Öte yandan, ücret olarak adlandırılan her çeşit gelirin de gerçekte ücret olmadığı unutulmamalıdır. Bazı işyeri ve işletme sahiplerinin yönetici vs. olarak istihdam ettikleri bazı kimselere, bu kimselerin emekleriyle bağlantılı olmaksızın, sadakatlarının... vs. bir karşılığı olarak yaptıkları ödemeler, ücret veya maaş ödemeleri içinde yeralsa bile aslında kârın bir parçasından ibarettir.

II. ÜCRETLİLİK DÜZENİNİN TOPLUMLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ İÇİNDEKİ YERİ

Yaşam süreleri, insanlarınkinden çok kısa olan —saatle, dakika ile ölçülen— yaratıklar vardır doğada. Bu gibi yaratıklardan, bir gece içinde doğmuş, yaşamını sürdürmüş ve gece sona ermeden ölmüş bir tanesiyle konuşmamız mümkün olsaydı, geçmiş gelecek bütün zamanlar içinde, yaşadığı gece boyunca görülmeyen farklı koşulların egemen olduğu gecelerin ve çok daha farklı koşulların egemen olduğu gündüzlerin varolabileceğini anlatmamız mümkün olmayabilirdi. Bizler de içinde yaşadığımız, yaşamaya başladığımız anda kurulu bulduğumuz ve yaşadığımız sürece son bulmamış olan koşulların, düzenlerin değişmez ve ebedî olduklarını kabul etmek eğiliminde değil miyiz?

Ücretlilik düzeni bize geçmiş dönemlerden kalmıştır. Günümüzde bu düzenin insan toplumlarında insan emeğinin kullanımında gittikçe yaygınlaşan bir biçimde geçerli olduğunu görmekteyiz. Geçirdiğimiz, yaşadığımız deneylerden, ücretlilik düzeninin, insanlığın uçsuz bucaksız gelişim zinciri içinde bir halkadan ibaret olduğu sonucunu çıkarmamız kolay değildir.

Ücretlilik düzeninin değişebilir ve geçici olduğunu görmekteki güçlük, yalnızca bir bilgi ve kavrayış yetersizliği sorunu değildir. Bu, aynı zamanda ücretlilik düzeninin değişmez, ebedî ve evrensel olduğuna dair kanıları yaygınlaştırmak ve pekiştirmek yolundaki bilinçli çabaların sonucudur. Bu çabalar, ücretlilik düzeninden kârlı çıkanların çabalarıdır.

Çoğu «bilim» ler ve bu bilimleri yayan kitaplar, ücretlilik düzenini değişmez bir veri olarak kabul etmek ve sunmak noktasından işe başlarlar. Ücretlilik düzeninin daha ileri bir düzene yerini bırakması gereğini savunmak bir yana, böyle bir sorunun tartışılması bile söz konusu edilmez. Tam aksine, ücretlilik düzeninin değişmez ve ebedi olduğuna dair kanıtlar ve tanıklar bulmak için uğraşılır.

Çıkarları uyarınca ücretlilik düzeninin savunuculuğunu ve koruyuculuğunu yapmak gereğini duyanların, çeşitli toplumlardaki ve çeşitli dönemlerdeki en etkili destekleyicileri arasında din adına konuşan bazı«otoriterler» de yer almıştır. Özellikle, ücretlilik düzeninin en büyük gelişimini gösterdiği Batı toplumlarının dini olan hristiyanlık adına, bu konuda takınılan tavır çok açık olmuştur. Örneğin, Papa X. Pie'nin dediğine bakılacak olursa «insan toplumlarında (...) patronların ve proleterlerin bulunması [ki ücretlilik düzeninden başka bir şey değildir] Tanrının düzenine uygundur».

Şüphesiz, bütün toplumsal değişmeler, gelişmeler gibi ücretlilik düzeninin doğuşu ve yaygınlaşması da esas olarak böyle bir düzenden yana olan güçlerin belirmesinin sonucudur. Elbette ki, yerini bir başka düzene terketmesi için de çelişkilerinin anla-

tılması, anlaşılması yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda, toplumlar içinde bu yönde bir gelişmeden çıkarı olan ve böyle bir gelişmeyi isteyen kitlelerin etkin bir güç olarak belirmesi gerekecektir.

A) ÜCRETLİLİK DÜZENİNDEN ÖNCE İŞ-GÜCÜNÜN KULLANILIŞ BİÇİMLERİ

Ücretlilik düzeninin tarihsel gelişim içindeki yerinin belirlenmesi için, bu düzenin kendinden önce gelen hangi düzenlerin yerini aldığını incelememiz gerekli görünmektedir. Bunun için ücretlilik düzeninden önce iş-gücünün kullanılış biçimlerini, ana hatlarıyla belirlemeye çalışacağız.

İnceleyeceğimiz bütün bu düzenlerin kendi aralarında ortak olan ve ücretlilik düzeninden ayrılan temel özellik, iş-gücünün bir ücret karşılığı olmaksızın kullanılmasıdır.

1. İlkel Komün Düzeninde İş-gücünün Kullanımı.

İlkel komün düzeni, binlerce yıl önce varolmuştur. İlk gelişme dönemlerinde yeryüzündeki bütün toplumların yaşayışına bu düzen egemen olmuştur.

İlkel komün düzeninde üretim güçleri gelişkin değildi. Üretim araçları ilkeldi. Yalnızca yaş ve cinsiyet farklılığından ileri gelen bir işbölümü vardı.

Üretim ilişkileri, üretim araçlarının (ilkel iş araçlarının, toprağın, kullanılan eşyaların, tarım araçlarının) ortak mülkiyeti üzerine kuruluydu. Silahlar, giyim ve ev eşyaları üzerinde de ortak mülkiyet vardı.

Ortak mülkiyete bağlı bir sonuç olarak, bir kısım insanların, başka bir kısım insanlara ücret veya benzeri maddi bir değer karşılığında emeklerini satmaları söz konusu değildi.

Çalıştıranlar ve çalışanlar gibi bir ayırım yoktu. Üretim, klanlar tarafından kollektif olarak yürütülüyordu. İnsanlar birlikte ve tüm olarak çalışarak geçinme olanaklarını, ihtiyaçlarını sağlıyorlar ve kendilerini komşu komünlerin saldırılarına karşı koruyorlardı.

Tarımın hayvan besleyiciliğinden ayrılması ilk temel işbölümünü doğurdu ve bunun sonunda ilkel komün düzeninde mevcut üretim güçleri hızlı bir gelişme dönemine girdiler. Bu gelişmeyle birlikte, değişim, özel mülkiyet, böylece, komün üyeleri arasında eşitsizlik başgöstermeye başladı.

Komşu komünlerden savaş sonunda elde olunan esirlerin köle olarak çalıştırılmaya başlanması, düzenin sonunu ve bir başka düzenin doğmasını hazırlayan diğer bir unsur oldu.

Öte yandan, tarımın dışında ayrı bir üretim biçimi olarak zanaatkârlığın doğması, işbölümünün doğmasına ve böylece bir başka düzene özgü üretim ilişkilerinin meydana gelmesine yol açan ayrı bir neden olarak belirdi.

Bu gelişmelerin sonucunda, ilkel komün düzeni çökmüş, sınıflar ve devlet ortaya çıkmış, kölelik düzeni, feodalizm gibi, işgücünün kullanımı bakımından değişik özellikler gösteren ve değişik koşullar getiren başka düzenler doğmuştur.

2. Kölelik

İlkel komün düzeninin yıkıntıları üzerine kurulu ilk sınıflı toplum düzeni kölelik düzeni olmuştur. Kölelik düzeninin başlangıcı çok iyi bilinmemekle birlikte toplumbilimcilerin bu düzenin ortaya çıkışı ile ilgili açıklamaları şöyle özetlenebilir :

İnsanlığın başlangıç dönemlerinde insanlar küçük topluluklar halinde yeryüzüne dağılmış bulunuyorlardı. Düşman topluluklar arasında savaşlar başlayınca, bir an geldi, galipler, esir aldıkları insanları öldürmemeye kendi işlerinde köle olarak kullanmaya başladılar. Böylece eşit olmayan insanlardan kurulu, ilk sınıflı toplumlar doğmuş oldu.

Kölelik, tam ya da kısmî olarak, şu ya da bu biçimde bütün ülkelerde görülmüştür. Ancak, kölelik düzeninin en gelişkin biçimleri eski Yunan ve Roma'da ortaya çıkmıştır.

Bu toplumlarda egemen sınıfları meydana getiren büyük toprak sahipleri, atölye sahipleri, tüccar ve tefeciler, yalnızca emeğine değil, bedenlerine ve bütün kişiliklerine sahip oldukları köleleri diledikleri gibi kullanabiliyorlardı. Kölelerin çalışmaları karşılığında herhangi bir maddi karşılığı hak etmeleri söz konusu değildi. Ancak, çalışma güçlerinden yararlanmayı temin amacıyla sahipleri tarafından ihtiyaçları asgari düzeyde karşılanırdı. Köleler bir eşya gibi satın alınmak suretiyle sahip değiştirirlerdi.

Devlet, köleci düzenin işlemesini sağlayacak bir araç olarak, ilk önce bu düzende ortaya çıkmıştır. Komünal bağların varlığını koruduğu dönemlerde

köleler, bireysel olarak sahipleri bulunmakla birlikte, bir bütün olarak topluluğun malı sayılmışlardır.

Kölelerin angarya yoluyla sömürülmeleri çok zalimce biçimlere varmıştır. Bu nedenle kölelerin iş verimi çok düşük olmaktaydı. Bununla beraber, kölelerin sayıca çok oluşu ve bu yolla sağlanan üretimin ucuza mal oluşu nedeniyle antik çağlarda, bugün bizleri şaşırtan teknik, mimari yapıtlar meydana getirilmiş ve bilim, sanat, felsefe... alanında benzeri az görülen gelişmeler sağlanmıştır.

Toplumlar için, yeni fetihlerin duraklaması ve böylece esir ticaretinin azalması kölelik düzeninin çöküşünü hazırlayan unsurları doğurmuştur. Roma'da kölelik düzeninin çöküşü, bu düzenin kendi iç çelişkilerinin yanısıra istilalarla hızlanmıştır.

Aslında, kölelik düzeni daha sonraki dönemlerde de değişik ölçülerde sürmüştür. Bazı Afrika ülkelerindeki sömürgelerde, sınırlı ölçüde de olsa, örneklerine günümüzde de rastlanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu düzeni içinde de «kul taifesi, ortakcı kullar» diye esaret sisteminin tatbik edildiği dönemden kalma toprak köleleri vardı. Bunlar, savaşlarda ele geçirilmiş esirlerdi ve çoğu İstanbul civarındaki topraklara iskân edilmişlerdi.*

Karşılıksız ve zorla çalıştırma olarak tanımlayabileceğimiz angarya, esas olarak kölelik düzeninin bir özelliği olmakla birlikte, daha sonraki dönem-

(*) BERKON, Ömer, «Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri» Sayı 2, 1940; ŞANDA, Hüseyin Avni, **Reaya ve Köylü,** Habora Kitabevi, İstanbul 1970, s. 43-44.

lerde başka toplum düzenleri içinde de kendisini göstermiştir. Örneğin, angarya yönteminin yaygınlaştığı Osmanlı İmparatorluğuna ait madenlerde angarya yöntemi ile çalıştırılan azınlıklar, azınlıkların yükümlü oldukları birçok vergileri ödemekten bağışlanmaktaydılar.*

Kuzey Amerika'da ise Afrika'dan köle ithali, XIX yüzyıl başlarına kadar sürmüş ve o tarihlerde zenci köleler A.B.D. nüfusunun % 20 sini oluşturacak bir yaygınlığa erişmişlerdi.

Gerek sömürgelerde kullanılan, gerekse sömürücü ülkelere ithal edilerek kullanılan zenci köle emeği günümüzün makine uygarlığının başlıca kaynaklarından birini oluşturmuştur. Marx'ın deyişiyle «Kuzey Amerikayı tek başına uluslar haritasından silerseniz, anarşiyle; ticaretin ve çağdaş uygarlığın topyekûn çöküşüyle karşılaşırsınız. Ne var ki köleliğin ortadan kaldırılması da Kuzey Amerikanın uluslar haritasından silinmesi demek olurdu».**

3. Serflik Düzeni ve Reaya

Serflik düzeni, feodal toplum aşamasında insan emeğinin kullanışında egemen olan düzendir. Serflik düzeni, esas olarak Orta Çağda Avrupa'da ortaya çıkmış olmakla birlikte değişik biçimlerde ve değişik dönemlerde yer yüzünün başka yörelerinde de kendisini göstermiştir.

Feodal düzen, durgun ve düşük bir teknolojik düzey akla getirir.

(*) AĞAOĞLU, HÜDAİOĞLU, **İş Hukuku Tarihi**, Merkez Basımevi, 1938, s. 77-78.

(**) MARX, «Letters Marx to p.v. Annenkov in Paris Brussels, December 28 (1846)» **Selected Works**, International Publishers, New York 1968, s. 675.

Feodal düzende egemen olan üretim, feodallerin, üretim araçları ve esas olarak toprak üzerindeki özel mülkiyet üzerine kurulu tarımsal üretimdir. Birbirinden bağımsız bir siyasal yapıya sahip olan feodal topluluklar, giderek mutlak monarklıkları oluşturmuşlarsa da dayandıkları maddi temelden ötürü bu özelliklerini kaybetmemişlerdir.

Feodaller ve onların emeklerini sömürdükleri serfler arasında soy ve «asalet» farklılığına dayandırılan duvarlar örülmüştür. Bu iki sınıfın mensupları arasında aile.. vs. bağları kurulamazdı. Din bu düzenin belirgin ve egemen bir unsurudur. Feodalin toprakları ve serfler üzerindeki hakları dinsel inançlarla beslenen geleneklere ve törelere dayandırılmıştır.

Serf, köleden farklı olarak kendisini çalıştırana bedeniyle bağlı değildir. Bununla beraber, serfler çalıştıkları toprağa bağlıdırlar ve onu terkedemezler. Feodale genellikle bu yolla bağlıdırlar. Ancak, serflerin önemli bir kısmının toprağa değil, köleler gibi, sahiplerine bağımlı kılındıkları da saptanmıştır Bu durumda «serfler» sahipleri tarafından, hediye edilmekte, satılmakta, başkalarıyla değiştirilmekteydi».*

Genellikle, serf, töresel hukuka göre, feodalin mülkünden kendisine ayrılan bir toprak parçasını işleyerek geçimini sağlamaktaydı. Bunun karşılığı olarak, zamanının geri kalan önemli kısmını geliri ve ürünleri feodala ait olmak üzere feodalin maliki bulunduğu çok daha başka toprak parçalarında veya feodalin ev işlerinde çalışarak kullanmak yüküm-

(*) BARRET, François, **Histoire du Travail**, P.U.F., Paris 1960. s. 12.

lülüğündeydi. Ayrıca, feodala ait topraklarda çalışan serflere bu çalışmalarının karşılığı olarak— bugünkü anlamda bir ücretin değil— elde edilen ürünün bir kısmının verilmesi de gene serflik düzeninde görülebilen başka yöntemdir.

Osmanlı —Türk toplumu yapısı içine serflerin karşılığı olarak beliren üretici sınıf «reaya» olmuştur.

Osmanlı toplumunda özellikle Orhan Gazi zamanından sonra başlayan «miri» toprak düzenini Avrupa feodalizminden ayrı gören ve Asya tipi üretim biçimi adı altında ayrı bir üretim düzeni içinde ele alan yazarlar vardır.

Miri toprak düzeninde bütün toprakların sahibi Tanrı adına padişah, dolayısiyle O'nun devletidir. Büyüklüklerine göre has, zeamet, tımar adlarını alan arazi parçalarının mülkiyeti devlete ait kalır, işletilmesi ve yönetilmesi, savaşlarda yararlık göstermiş olan vezirlere, sipahilere devredilirdi. Bu topraklarda çalışan, üretimi meydana getiren insanlara «reaya» denilirdi. Miri topraklardan sağlanan gelir, toprakların yönetim ve işletilmesi kendisine devredilmiş kişi tarafından toplanırdı. Devlet toprağından sağlanan gelirin bir kısmı, toplayan tarafından, görevinin karşılığı olarak alıkonulur, geriye kalan önemli kısmı devlet hazinesine giderdi.

Miri toprak gelirini toplayan kişiler, devlet memuru sıfatıyla toprağın işletilmesinde emeklerinden yararlanılan «reaya» ya bakmakla yükümlüydüler.

Batı feodal toplumlarında serfleri çalıştıranlar, toprakların mülkiyetini ellerinde bulundurmaktaydılar. Buna karşılık «reaya»yı çalıştıranlar toprakların

maliki değil, toprakların maliki tarafından azledilmeleri mümkün olan devlet memuru sıfatı taşıyan kimselerdir.

Batı feodalizmi ile Osmanlı miri toprak düzenini ayıran bu fark, başka bazı bakımlardan anlamlı bulunsa bile serf ile reaya arasındaki temel benzerliği ortadan kaldırmaz. Reaya da serf gibi kendisine ait olmayan, fakat hukuken bağlı olduğu bir toprak parçası üzerinde çalışan ve ürettiği ürünün karşılığının önemli bir kısmına bu toprakların maliki tarafından (dolaylı veya dolaysız olması ilişkinin niteliğini değiştirmez) elkonulan kimsedir. Serf gibi reayanın da çalıştığı toprakları terketmesi Osmanlı Toprak Kanunları ile yasaklanmıştı. Reaya ile padişaha yakın sınıflar (sipahiler, vezirler...) arasında Avrupa feodalizminin benzeri «asalet» farkları mevcuttu.

Osmanlı toplumunda bu düzen XVI. yüzyıldan sonra bozulmaya başlamış iltizam* yaygınlaşmış, tımarlı sipahilerin yerini, ağalar, beyler... almaya başlamıştır. Böylece tarımda özel mülkiyet başlamış oldu. Gittikçe yoksullaşan, sömürülen köylüler, her türlü musibete karşı «denize düşen yılana sarılır» misali timarlı sipahilerin yerinde türeyen feodal ailelerin himaye ve egemenliğine sığınmışlardır. Osmanlı Köylüsünün gittikçe perişanlaşan durumu günümüze kadar sürmüştür.

(*) İltizam, devletin gelirlerinden birisi üzerindeki hakkını bir yıl müddetle bir kimseye ondan aldığı para karşılığında devretmesidir.» BARKAN, Ö.L. **Osmanlı Tarihi**, s. 198.

4. Zanaatkârlık

Son olarak, ücretlilik düzeninden önce emeğin kullanılış biçimlerinden biri olarak zanaatkârlığı görebiliriz.

Zanaatkârlık esas olarak orta çağa özgü bir üretim biçimi olmakla birlikte daha sonraki dönemlerde ve günümüzde de örneklerine rastlanabilir.

Bu tür bir üretim ilişkisi içinde ücretlilik sistemine özgü çalıştıran ve işçi ayrılığını görmek mümkün değildir. Denilebilir ki bu düzende işçi (usta) aynı zamanda kendisinin patronudur. Her ne kadar zanaatkâr ustanın yanında çalışan kalfa, çırak ve yamaklara ücret ödemesi söz konusu ise de kalfalık, çıraklık ve yamaklık geçici bir statü olduğundan ve günün birinde onların da usta, yani belli bir anlamda patron olmaları mümkün olduğundan —belli bir ölçü ve anlamda sömürülmeleri söz konusu olsa bile— bugünkü anlamda işçiye benzetilemezler. Ayrıca usta da emeğiyle üretime katıldığından ücretlilik düzenindeki patrondan farklıdır.

Yamaklık, çıraklık, ve kalfalık... aynı zamanda ve daha ziyade bir öğrenim aşamasıdır. O kadar ki bazı hallerde ustaların çıraklara değil, çırakların velilerinin ustalara ödemede bulundukları görülür.*

Ustalar ile onların yanında çalışan kalfalar, çıraklar... arasındaki ilişkiler, bu arada, ücret konusu, korporasyon, zaviye ve lonca kanunları ve töreleri ile ayrıntılı bir biçimde düzenlenmişti.

Batıda; korporasyonlar, bizde; zaviyeler ve bir tarihden sonra onların yerini alan ve yalnızca müs-

(*) BARRET, a.g.e., s. 24.

lümanlara değil, gayri müslümlere de açık olan loncalar, zanaatkârlığın, esnaflığın örgütleriydi. Bu örgütlerin tabi oldukları, dinsel niteliği ağır basan, kısmen geleneklerle kısmen Devlet tarafından ihdas edilen kurallar vardı. Devlet bu örgütler üzerinde kurduğu denetimle ekonomik hayata etkide bulunurken meslek içi ücret ilişkilerini de belli ölçüde düzenlemiş olmaktaydı.

Sanayiinin doğuşu, pek çok toplumsal kurum gibi bu örgütleri de silip süpürmüştür. Ancak, zanaat halâ bütün toplumlarda varlığını sanayileşme derecesine göre değişen ölçülerde sürdüren bir üretim biçimidir.

B) ÜCRETLİLİK DÜZENİNİN DOĞUŞU VE YAYGINLAŞMASI

Ücretlilik düzeninin toplumların ekonomik, sosyal hayatında, üretim ilişkilerinde egemen olması, kapitalist sistemle birlikte başlayan bir durumdur. Bir bakıma, ücretlilik düzeninin yaygınlığı, kapitalist gelişmenin ölçütü sayılabilir. Kapitalizmin ve ücretlilik düzeninin doğuşu ve gelişimi aynı olgunun değişik iki yönden görünümünden ibarettir.

«Hem ücretli işçiyi, hem de kapitalisti doğuran gelişmenin hareket noktası işçilerin köleleşmesi idi».* İnsanlık tarihinde sömürünün ilk olarak kölelik düzeninde belirdiğini görmüştük. Sömürünün değişik görünümlerinden biri de kapitalizm içinde ücretlilik ilişkileri halinde kendisini gösterir.

(*) MARX, **Kapital**, (M. SELİK çevirisi), I. Cilt, 5. Kitap, Sol yayınları, s. 159.

Tıpkı kapitalistleşmenin başlaması ve gelişmesi gibi, onun başlıca unsurunu teşkil eden ücretlilik düzeninin doğuşu ve yaygınlaşması da farklı ülkelerde farklı renklere bürünmüş, çeşitli aşamaları farklı tarihsel dönemlerde tamamlamıştır.

Pek çok ülkenin ekonomik ve toplumsal yaşantısında kapitalizmin olağanüstü önem taşıyan bir değişme olarak temel çizgilerinin belirginleşmesine hizmet eden ve bu ülkelerde kapitalistleşmenin özel bir durumu olarak ortaya çıkan sanayileşme ve sanayi devrimi, ücretlilik sisteminin doğuşunu ve üretim ilişkilerinde egemen oluşunu da temel bir değişken olarak etkilemiştir.

«Kapitalist üretimin ilk belirtileri ile gelişigüzel bir şekilde bazı Akdeniz şehirlerinde daha 14. ve 15. yüzyıllarda karşılaşılmakla beraber, kapitalist dönem asıl 16. yüzyılla başlar. Kapitalist üretimin belirdiği her yerde serfliğin ortadan kaldırılması çoktan başarılmış ve ortaçağın en parlak ürünü olan egemen şehirler düzeni çoktandır yok olma yolunu tutmuş bulunuyordu.»* İlk gelişimini Avrupa ülkelerinde göstermiş olan kapitalizm sanayi alanına yayılmasını 18. ve 19. yüzyıl başlarında, ilk olarak İngiltere'de gerçekleşen Sanayi devrimiyle birlikte sağlamıştır. İngiltere'nin peşinden diğer bazı Avrupa ülkelerinde de ortaya çıkmış olan kapitalist sanayileşme yeryüzünün bütün ülkelerinde aynı tarihde ve aynı koşullar çerçevesinde belirmemiş, hatta bazılarında yeni yeni başlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunda ve genel olarak Türk toplumunda kapitalizmin ne zaman başladığı ve hangi nedenlerle geciktiği konusu, tartışmalı bir konu-

(*) Aynı yer.

dur. Bununla beraber, Batı'da patlak veren kapitalist gelişmenin ve sanayi devriminin Türk toplumundaki uzantılarının çok sonraki yıllarda ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan, kabul edilmesi zorunlu görünen diğer bir husus da Batı'daki kapitalist sınai gelişmenin sonucunda beliren sömürgecilik ve emperyalizm olgusunun, bizim kapitalistleşme ve sanayileşme durumumuzu açıklamakta da ihmal edilemeyeceğidir.

Osmanlı toplumunda işçi sınıfının 19. yüzyıl başlarında doğduğu genellikle kabul edilir. Bununla birlikte, kendi başlarına bir sınıf oluşturmak düzeyinden uzak olmakla birlikte, Osmanlı toplumunda ilk ücretli işçilerin 16., 17. ve 18. yüzyıllarda doğmaya başladıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.*

Yeryüzünün çeşitli ülkelerinde kapitalizme geçiş gibi ücretlilik düzeninin doğuşunu ve yaygınlaşmasını da tek bir şemaya oturtmak mümkün olmamakla birlikte, ücretlilik düzeninin hangi unsurlardan oluştuğu konusunda bir genellemeye gitmemiz mümkündür.

Herhangi bir toplumda ve dönemde şu unsurların varlığı ölçüsünde ücretlilik düzeninin varlığından söz edebiliriz:

1. Emek-sermaye ayrılığı ve emeğin özgürleşmesi;
2. Emeğiyle geçinenlerin sayıca artması.

Birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı olan bu unsurları daha yakından görmeye çalışalım.

(*) Bkz. SENCER, Oya, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, Habora Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 47.

1. Emek Sermaye Ayrılığı ve Emeğin Özgürleşmesi.

Emek-sermaye ayrılığı ve emeğin özgürleşmesi, ücretlilik düzeninden önceki dönemlerde ortaya çıkması olanaksız bir durumdur.

Esaret dönemindeki köle, doğrudan doğruya, feodal dönemdeki serf (veya reaya) bağlı olduğu toprak dolayısiyle, kendilerini çalıştıran kimseye mevcut hukuk düzeni gereği bağımlıydı. Çalıştıranın mülkü içinde köle veya serf, diğer üretim araçlarından ayrılmayan bir yere sahipti.

Öte yandan, kendi toprağını işleyen köylünün veya kendi tezgâhında çalışan zanaatkârın üretim tekniği içinde kalınsaydı emek ve sermaye arasında ayrılma doğmazdı. Ancak, üretimde böylesine ortalama bir düzeyin ebediyen sürüp gitmesinin beklenemiyeceği de açıktır. Bir zanaatkârın tezgâhına göre çok büyük ve pahalı olan ve yeni icatlara dayanan makinaların üretime katılması demek olan Sanayi Devrimi, emek, sermaye ayrılığına etkeni olan üretim tekniklerini doğurmuştur.

Sanayi devrimiyle ortaya çıkan yeni üretim araçlarının sahipleri, kapitalist sistemin temel ilkelerinden biri olan özel mülkiyet gereğince, kapitalistlerdi. Kapitalizmin diğer bir temel ilkesi olan rekabet, sermayenin nisbeten az sayıda kapitalistin elinde yoğunlaşması sonucunu doğurdu. Böylece bir tarafda üretim için gerekli sermayeyi ellerinde toplamış olan kapitalistler, diğer tarafda emeklerini bir ücret karşılığı satan işçiler ortaya çıkmış, yani emek ve sermaye birbirinden ayrılmış oldu.

Kapitalist düzen içinde emek-sermaye ayrılığına bağlı diğer zorunlu bir sonuç, emeğin özgürleşmesi olmuştur. Aslında bu iki unsur kapitalist sistemin sonucu olduğu kadar, işleyişinin de bir gereğidir.

«İşçiler iki anlamda hür olmalıdırlar: Bunların bizzat kendileri, köleler, serfler ve bunlara benzer kimseler gibi, doğrudan bir üretim aracı olarak kullanılma durumundan kurtulmuş olmalıdır, fakat kendi toprak ve araçları ile çalışan çiftçiler ve bunlara benzer kimseler gibi de kendilerinin olan üretim araçları olmamalıdır; bu gibi şeylerden yoksun, serbest ve boş kimseler olmalıdırlar. Mal piyasasındaki bu kutuplaşma ile birlikte kapitalist sistemin temel şartları meydana gelmiş olur. Kapitalist sistem, işçilerle bunların kendi emeklerinin gerçekleşme şartlarını teşkil eden şeylerin mülkiyeti arasında tam bir kopma ve ayrılma meydana gelmiş olmasını gerektirir».*

Şüphesiz, kapitalist ücretlilik düzeni içinde sözü edilen emeğin özgürleşmesi kavramı, yalnızca belli bir hukuksal anlamda anlaşılmalıdır. Gerçekten, ücretli işçiyi, köle gibi çalıştırana bağlayan veya serf gibi toprağa —dolayısiyle gene çalıştırana— bağlayan uyulması zorunlu bir töre veya bir yasa yoktur.

Ancak, bu durum, ücretli işçinin kararlarında tamamen özgür olduğu anlamına gelmez. Onun da uymak zorunda olduğu kurallar vardır. Ancak bu kurallar ekonomik kurallardır.

Örneğin, ücretli işçi ülke içinde veya dışında herhangi bir işte, belli bazı koşullarla çalışmayı ka

(*) MARX, **a.g.e.**, s. 157.

bul etmişse, buna geçmiş çağların köleleri gibi kılıç ve kanun zoru karşısında boyun eğmemiştir. İçinde bulunduğu ekonomik zorunlulukların kendisinin ve ailesinin yaşama ve geçim ihtiyaçlarının onu belli bazı seçeneklere zorlamış olması, hukuken özgür olmadığı anlamına gelmemektedir.

Bunun gibi bir tarım işçisinin çalıştığı topraklardan uzaklara gidebilecek ekonomik güçten yoksun olması, onun, bir zamanların serfleri gibi hukuken özgür olmadığı anlamına gelmez.

Ancak işçinin çalışıp çalışmamak konusunda sahipolduğu böyle bir özgürlüğün, kendisinin ve ailesinin yaşama ihtiyaçlarından vazgeçmeyi, aç kalmayı göze alabildiği takdirde bir anlam taşıdığı da bir gerçektir.

Ücretli işçi, köle gibi, serf gibi başkaları tarafından alınıp satılmaz. Kendi karar ve seçeneklerine göre emeğini satar. O'nun karar ve seçenekleri kılıç zoruyla veya kılıç zoruyla ayakta duran yasalarla belirlenmez. Ücretli işçinin, emeğini satıp satmama kararını verirken gözönüne aldığı başlıca unsur ücrettir. Kendisinin ve ailesinin yaşamını sağlayacak olan ücret.

Zaten, kapitalist sistemi kendinden önceki sistemlerden ayıran başlıca fark da bu değil midir? Kılıcın eğemenliğinin yerini, paranın egemenliğinin alması...

2. Ücretli İşçilerin Çoğalması.

Ücretli işçilerin doğuşu ve gelişmesi, ücretlilik düzeninin doğal sonucu olan ve onun varlığını simgeleyen bir oluşumdur. Geçinmek için emeklerinden

başka satacakları şeyleri olmayan kimselerin faal nüfus içindeki sayılarının hızla artması, sermayenin belli ellerde yoğunlaşmasının kaçınılmaz sonucudur.

«... üreticileri ücretli işçiler haline getiren tarihi hareket, bir yandan, bunların serflikten ve lonca zincirlerinden kurtulmaları olayı olarak görünür (...) Öte yandan ise, bu yeni kurtulmuş insanlar, ancak, bütün üretim araçlarından ve eski feodal düzenin kendilerine sağladığı bütün yaşama güvenliklerinden yoksun bırakıldıktan sonra kendi kendilerinin satıcısı durumuna gelirler. Ve onların mülksüzleşmesi ile sonuçlanan bu gelişmenin hikâyesi, insanlık tarihine kan ve ateşten harflerle yazılmıştır.»*

Ekonomik bakımdan güçlü ve ayrıcalıklı bir azınlığın dışında kalanların... esnafların, küçük çiftçilerin, zanaatkârların mülksüzleşmesi ve bunların emeklerini satarak geçinen ücretlilerin aralarına katılmaları yönünde, rekabetin yolaçtığı evrim, bir yandan tekelleşme bir yandan nüfus artışı dolayısiyle hız kazanır. Bunun sonucunda toplum içinde kendi üretim araçlarını kullanarak geçinenler silinir, sermaye, belli ellerde toplanırken bu sermaye ile meydana getirilen işler için emeklerini satmaya hazır olanların sayısı hızla artar.

Günümüzün ileri bir kapitalist gelişmeye sahne olmuş ülkelerinde bu gelişmenin vardığı aşamayı sayısal verilerle saptamak olanağı vardır.

Ücretlilik düzeninin en gelişkin ve en yaygın olduğu İngiltere'de 1966 yılında 25 milyona ulaşmış

(*) **Aynı eser**, s. 158.

bulunan toplam faal nüfusun 22.5 milyonu ücret (ve maaş) karşılığı çalışanlardan meydana gelmektedir. Geri kalanların 1.5 milyonu çalıştıranlar ve kendi hesabına çalışanlar, 176 bini ise aileleri hesabına çalışanlardan meydana gelmektedir.* Bugün artık İngiltere'de ücretlilik düzeni öyle bir yaygınlık kazanmıştır ki, bu ülkede köylü kalmamıştır.

Ücretlilik düzeninin en fazla gelişim gösterdiği diğer bir ülke olan A.B.D.'de 1960 da 82.5 milyona ulaşan faal nüfusun 71.5 milyonu ücretli (ve maaşlı) durumundadır. Bu ülkede esasen özel tarihsel koşullar nedeniyle köylü «sınıfı» bir bakıma hiç doğmamıştır.

Ülkemizde kapitalist gelişmenin, dolayısiyle, ücretlilik düzenindeki yaygınlaşmanın geriliğinin bir göstergesi olarak faal nüfus içinde ücret ile geçinenlerin ötedenberi zayıf bir oran teşkil ettiklerini görmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında hemen hepsi yabancılar tarafından meydana getirilen ve işletilen sınai tesislerde biriken ücretli işçilerin sayısı sınırlı olmuştur.

1908 yılı başlarken İstanbul'da 50 binin üstünde, bütün İmparatorlukta ise milyonu bulan bir işçi kitlesinin varlığından sözedilmektedir**.

Son yıllarda ücretlilerin faal nüfus içindeki yerini sahife 24'teki tablodan izlememiz mümkündür***

(*) I.L.O. **Year Book of Labour Statistics**, 1969.

(**) SENCER, Oya, **a.g.e.**, s. 129

(***) Kaynak: **1955, 1960 Genel Nüfus Sayımı**; D.P.T. **Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977.**

Yıllar	İktisaden faal nüfus	Toplam ücretlilerin iktisaden faal nüfusa oranı (%)	Sigortalı işçiler ve memurların toplam ücretlilere oranı (%)
1955	12.2 Milyon	13.3	—
1960	12.9	18.8	—
1963	12.7 »	21.6	43.7
1967	13.3	24.6	50.2
1971	13.9	29.2	54.4

Toplam ücretlilerin iktisaden faal nüfus içindeki oranı, yıldan yıla artmakla birlikte, İngiltere ve A.B.D. gibi ileri derecede kapitalistleşmiş ülkelerle kıyaslanırsa, bir hayli düşük olduğu görülmektedir. 1970 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre faal nüfus içinde en yüksek oranı (% 44) ailesine ait bir işte ücretsiz çalışanlar teşkil etmektedir ki bunların çoğunluğunun tarım kesiminde olduğunu tahmin etmek yanlış olmayacaktır.

Geri kalanlar (%28) işverenleri ve kendi hesabına çalışanları oluşturmaktadır.

Gerçekten, ücretlilik düzeninin en az yaygınlaştığı kesimin tarım kesimi olduğu söylenebilir. Nitekim yukarıdaki tabloda görülen sigortalı işçiler ve memurlar dışında kalan bütün ücretlilerin tarım kesiminde çalıştığını varsaysak (sigortasız tarım dışı ücretlileri yok saysak) bile tarım kesimindeki ücretlilerin toplam ücretliler içindeki oranının % 45 civarında olduğu sonucuna varılır. Oysa, tarım kesimi toplam faal nüfusun % 65'ini barındırmaktadır. Oranlar arasındaki bu fark, ücretlilik düzeninin tarım kesimindeki geriliğinin bir ifadesi olmaktadır.

1952 verilerine göre tarımsal nüfusun % 16.6'sı topraksız ailelerden oluşmaktadır. Topraksızların hepsini ücretli işçi saymak mümkün değildir. Bunların önemli bir kısmının yarıcı, maraba olarak geçimlerini temin ettikleri söylenebilir. Öte yandan, azap, yanaşma, tutma gibi adlarla feodal dönem kalıntısı bazı istihdam biçimlerinin yer yer de olsa yürürlükte olduğu bir gerçektir.

Bununla birlikte. iç ve dış göçlere rağmen tarımsal nüfus içinde topraksız ve az topraklıların

oranının büyüdüğü gözlenmektedir. Ücretli işçilerin çoğalması yönünde etki göstermesi kaçınılmaz olan bu evrimin sonuçları, son yıllarda tarım kesiminde beliren toprak işgalleri, köylü mitingleri... gibi olaylarda da kendisini göstermektedir.*

C) ÜCRETLİLİK DÜZENİNİN GELECEĞİ

Ücretlilik düzeni bugün yeryüzünde yaygın ve köklü bir uygulama kazanmış olmasına rağmen, bu düzenin de günün birinde son bulacağına veya son bulması gerektiğine dair görüşler, hiçbir zaman eksik olmamıştır. Denilebilir ki bu tür görüşlerin tarihi, ücretlilik düzeninin tarihi ile birlikte başlamaktadır.

İnsan emeğinin ücret denilen bir maddi karşılık olmaksızın ortaya konulabilmesi, insan emeğinin ve işgücünün alış-veriş konusu olmaması fikri oldukça eskidir. Toplum içinde emeğin kullanımı sorununa ücretlilik düzeninin dışında bir çözüm bulunmasıyla birlikte, ister istemez, gelir dağılımı sorununun da değişik bir çözüme kavuşturulması gerekecektir. İnsanlar ücretten başka bir itici güçle çalışmaya başladıkları zaman, toplumsal üretimden, gelirden, paylarına düşenin belirlenmesinde hangi ölçütlerin ve yolların geçerlilik kazanacağı konusu, soruun bir başka yüzü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu sorunlara çeşitli yönleriyle eğilen ve hatta uygulama denemelerine giren ilk düşünürler, ütopyacı sosyalistler arasından çıkmıştır.

(*) ORTAYLI, İlber, **Toprak İnsan İlişkileri, Açısından Türk Köyünün Sosyo-Ekonomik Yapısının Biçimlenişi,** (teksir edilmiş ODTÜ Yayını), s. 86, 87.

1771-1858 yılları arasında yaşamış olan ünlü İngiliz düşünürü Robert Owen, ideal toplum düzeninin ilk örneğini ortaya koymak amacıyla, 1824 yılında A.B.D.'nin İndiana eyaletinde «Ahenk Köyü» adında bir topluluk meydana getirdi. «Topluluğun bütün üyeleri tek ve aynı aileden sayılacak, herkes aynı besin maddesine, aynı giyim eşyasına, aynı meskene, aynı eğitime hak sahibi olacak»tı.

Mutlak eşitliğin sağlanacağı bu ütopik toplumda ihtiyaç maddeleri herkese eşit olarak bölüştürüldüğünden çalışmayla bağlantılı bir maddi karşılık, ücret, söz konusu değildi. Topluluk üyeleri ücret veya başka bir ad altında maddi karşılık düşünmeden gönüllü olarak çalışacaklardı. Ancak Owen'in «Ahenk Köyü», içinde yeraldığı dünyanın ve toplumun ahenksizlikleri veya kanunları karşısında dayanamadı üç yıl kadar süren bu deneme başarısızlıkla sonuçlandı.

Louis Blanc (1811-1882)'ın tasarladığı «Toplumsal Atölyeler» de ücret vardı, ama anlamı ve önemi bir hayli değişikti. Zayıfları koruyan güçlü bir hükümetin denetiminde, Toplumsal Atölyeler'de ücret eşit olacaktı; 8 saat çalışan herkes 5 frank, ücret alacaktı. Üretilen gelirin arta kalanı ikiye ayrılacak bir bölümü ortak sermayeye katılacak, öteki bölümü eşit olarak bölüşülecekti. Louis Blanc, Owen gibi hayallerini uygulamaya girişmemiştir, ama, gene de gerçeklerin bir hayli uzağında dolaştığını söylemek zor ve yanlış olmasa gerektir.

Bu örnekleri artırmak mümkündür, ama, fazla bir faydası olmayacaktır. Sosyalizmin ütopyacı çağında ortaya konulan bütün bu tür öneriler, belli bir zaaftan kurtulamamışlardır. Bu önerilerin

hiçbirinin gerçeklik kazanmaları için gerekli olan toplumsal güçlerle ve üzerinde kurulacakları ekonomik yapı ile bağlantısı kurulmamış, bu nedenle hayalden ibaret kalmışlardır.

Ücretlilik sisteminin kalkmasını, Marksizm de, hedef olarak kabul eder. Marx'a göre, işçiler «bayraklarına muhafazakârların parolası olan, **«eşit işe eşit ücret»** yerine, devrimcilerin parolası olan **«Ücretlilik düzeninin kaldırılması»** cümlesini yazmalıdırlar.*»

Marksizm, kurulacak yeni toplum düzeni içinde çalışmayı yalnızca yaşamanın bir aracı olarak değil, aynı zamanda insanlar için hayatın temel bir gereği olarak görmektedir. Bu nedenledir ki, görülebilen en ileri toplum aşaması olarak belirlenen komünist düzende «herkesden yeteneği ölçüsünde herkese ihtiyacı kadar»** ilkesi egemen olacaktır. Böyle bir düzende ücrete yer olmıyacağı açıktır. Çünkü bu sınıfsız toplumda, çalışanların üretilen gelirden aldıkları pay, çalışmaları ölçüsünde değil, ihtiyaçları ölçüsünde olacaktır.

Marksizm, böyle bir düzenin oluşması için yeni bir insan tipinin oluşmasına gerek olduğunu öngörmektedir. Bu yeni insan; kendi kârı, bencil çıkarları, kişisel maddi ihtiyaçları için değil; temel bir ihtiyaç olarak gördüğü için, topluma hizmet etme,

---

(*) MARX, «Wages, Price and Profit», **Selected Works**, Lawrence and Wishart, Londra, 1970, s. 226. (Türkçe çevirisi için bkz. **Ücret, Fiat ve Kâr** (Çev. K. Sahir SEL), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1966.

(**) «Critique of the Gotha Programme», **Aynı eser**, 321.

faydalı olma... yönündeki duygu ve özlemlerine gerçeklik kazandıracağı için; ve herkes kendisi için değil kendinden başka herkes için çalışmaya yönelecektir.

Kişisel çıkar duygusunun başlıca gerçekleşme aracı olan özel mülkiyetin de yeralmayacağı böyle bir toplum düzeninde insanların daha az çalışacakları, tembel olacakları yönündeki kaygulara Marksizm, ünlü «Çağrı» da şöyle cevap vermektedir: «Eğer öyle olsaydı, burjuva toplumu uzunca bir zamandır avareliğe gömülü olurdu. Değil mi ki bu toplumda, çalışanlar kazanmıyor ve kazananlar çalışmıyor».

Marksizme göre, ücretlilik düzeninin kalkışı tek başına meydana gelecek bir gelişme değildir; ücretlilik düzeninin kalkışı topyekûn toplumsal değişmenin bir parçası olarak gerçekleşebilir.

Marx, kapitalist toplumda işçilerin düşük bir asgari düzeyde sefalet ücreti almalarının önüne geçilemiyeceğini ifade eden «Tunç Kanunu» doğru olsa bile, «yalnızca ücret düzenine son vererek bu kanun ortadan kaldırılamaz» demektedir. «... zira kanunun temelinde yatan yalnızca ücretlilik düzeni değil, tümüyle toplum düzeni» dir. Ayrıca Marx'a

---

(*) Castro ileri sürmektedir ki «tamamen yeni bir anlayış içinde üretime katılan ve çalışmayı seve seve katlanılan bir alışkanlık haline getiren (...) sayısı yüzbinleri bulan bir gençlik kitlesi, eski tip işçinin iki katını, üç katını üretmekte ve üstelik bunu yaparken kendi kişisel sorunlarını çözmeyi değil, tüm toplumun sorunlarını çözmeyi dert edinmektedir.» Bkz HUBERMAN, SWEEZY, **Sosyalist Küba,** Ekim Yayınları, Ankara, 1969, s. 181, 182.

göre, çözüm yolu olarak tek başına ücretlilik düzeninin öne sürülmesi, sosyalizmin yoksulluğu önleyemiyeceği, fakat yaygınlaştıracağı yolundaki iddiaları davet etmektedir.*

Marksizmin öngördüğü temel değişiklikler içinde ücretlilik düzeninin kalkması yalnızca bir tanesidir; ücretlilik düzeninin kalkması, ancak, başka, bir takım unsurlarla, özellikle, parasız kamu hizmetlerinin yaygınlaşması ile birlikte gerçekleştiği ölçüde «herkese ihtiyacına göre» ilkesinin egemen olması yönünde bir gelişim teşkil edebilir. Bu çok geniş kapsamlı ve köklü değişmenin sağlanması ise, kapitalist düzenin peşinden kurulacak sosyalist toplum düzeni içinde gerçekleşebilir görülmektedir. Marksizme göre, toplumun sosyalist aşaması; komünist aşamadan önce gelecek ve bu aşama içinde ücretlilik düzeni, farklı ilkeler çerçevesinde de olsa geniş ölçüde muhafaza edilecektir. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin yerini toplumsal mülkiyetin aldığı böyle bir düzende gelir, ücretliler ile onlar dışındaki gelir (kâr, rant, faiz...) sahipleri arasında değil, çeşitli ücretli grupları arasında dağılacaktır. Bir süre «herkese çalışmasına göre» ilkesinin egemen olacağı bu düzen, «herkese ihtiyacına göre» ilkesinin gerçekleşeceği düzenin gerektirdiği ekonomik ve beşeri temellerin oluşmasına; örneğin, yoksulluğun yok edilmesine, toplumsal zenginliğin artmasına ve yaygınlaşmasına, ve yeni bir insan tipinin oluşmasına geniş ölçüde hizmet edecektir.

Her ne kadar sosyalist toplumda da çalışmanın ücret karşılığında sağlanması genel uygulama ise

(*) **Aynı eser,** s. 324.

de günümüzde sosyalist rejimlerin yürürlükte olduğu ülkelerde, ücretlilik düzeninden ayrılış anlamına gelebilecek, ancak, bir başlangıç sayıldıkları takdirde önemsenebilecek bazı denemelere rastlanmaktadır.

Lenin kendi döneminde ortaya çıkan ve bu konu çerçevesine giren bazı gönüllü ücretsiz çalışma giryişimlerini «tutuculuğumuza, küçük burjuva bencilliğimize karşı,... kapitalizmin işçi ve köylüde miras olarak bıraktığı alışkanlıklara karşı kazanılacak bir zafer»* olarak karşılamıştır.

«İşe ve çalışmaya karşı maddi teşvik unsurlarına ihtiyaç duymayan yeni bir tavrı ifade eden» bu eğilimlerin, sosyalist planlamada ücretlerin veya genel anlamıyla «maddi müşevvikler»in yanısıra «manevi müşevvikler»in de sözkonusu edilmesine yolaçacak bir öneme ulaştığı görülmektedir.** Sözkonusu manevi müşevvikler, genellikle, çalışmayı sevdirici, teşvik edici eğitim ve propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi, bu arada, çalışmada başarı gösterenlerin bazı şan ve şeref ünvanlarıyla desteklenmesi halinde ortaya çıkmaktadır. Bu konunun Çin Halk Cumhuriyetinde kazandığı önemin «kültür devrimi» ile içiçe bir gelişim ve anlam kazandığı anlaşılmaktadır.

(*) Lenin, «Great Beginning» **Selected Works**, s. 478.

(**) Bkz. BORATAV, Korkut, **Sosyalist Planlamada Gelişmeler**, S.B.F. Yayınları, Ankara 1973, s. 14-15.

III — ÜCRET VE ARTIK—DEĞER

İnsan toplumlarında, kapitalist sistemden önce de başkaları için çalışanların, dolayısiyle başkalarını çalıştıranların mevcut olduğunu gördük. Bu dönemlerde insanların büyük bir bölümünün niçin başkaları için çalıştıklarını anlamak ve açıklamak çok kolay olduğu gibi diğer bir kısım insanların başkalarını çalıştırmaktan sağladıkları yarar ve bunun sağlanış yolu çok açık bir biçimde görülebilir.

Köle sahibi, kölesinin sahibi olduğu gibi onun emeğiyle sağlanan mal ve hizmetlere de elkoymak hakkına ve gücüne sahib olduğu için onu çalıştırır. Bunun gibi Ortaçağda serfleri çalıştıran senyörler, reaya çalıştıran beyler, paşalar... bu yolla kendi mülkiyetlerinde veya kullanımlarında olan toprakların işlenmesini sağlamış oluyorlar, dolayısiyle elde olunan ürünü ele geçirebiliyorlardı.

Oysa, «kapitalist toplumda kapitalistler kendilerine ait işlerde çalışanların emeğinin ürününü nasıl ele geçiriyorlar?» sorusunun cevabı aynı ölçüde açık değildir. Hatta kapitalist toplumda başkalarının çalışmasıyla yaşayan ve zenginleşen insanların bulunduğunu, herkesin görmesi veya kabul etmesi,

yahut böyle bir sorunu üzerinde durmaya, kavramaya değer bulması aynı ölçüde kolay değildir.

Ücretin, iş-gücünü kiraya veren işçiye ödenen fiat olduğunu biliyoruz. Öte yandan, gene biliyoruz ki kapitalist toplumda herkes ücret geliriyle geçinmez. Kendi işlerinde çalışanları (kendi kendilerine ücret ödüyor gibi düşünerek) hariç tutarsak, çok büyük gelir elde eden bir kısım insanların ücretliler dışında kaldıklarını görürüz. Ücret geliri sağlamayan bu insanların gelirleri acaba kendi verdikleri, kendilerine ait bir şeyin karşılığı mı dır? Onların elde ettikleri bu gelir ve bu gelir birikiminin kaynağı olan zenginlikler, yoktan varolmayacağına göre bunların kaynağı nedir?

Kapitalist toplumda, kendileri (bedenen veya zihnen) çalışmadıkları halde, kendi işlerinde başkalarını çalıştıran insanların gelirlerinin kaynağının da gene çalışan insanların iş-güçleri, emekleri olduğunun anlaşılması, bir bakıma çok kolay gibi görünmekle beraber, iktisat ve toplum bilim alanında üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Denilebilir ki bu gerçeğin görülmesi, iktisadi ve sosyal düşüncenin tarihsel evrimi içinde bir dönüm noktası ve başlıca doktrinleri birbirinden ayıran temel sınır çizgisi teşkil etmektedir.

Kapitalistin gelirinin, başkalarının çalışmasının bir ürünü olmayıp bizatihi kapitaliste ait bir şeyin karşılığı olduğuna inananlar ve bunu savunanlar azımsanmayacak kadar çoktur.

Kendi işinde başkasını çalıştıran kapitalistin geliri, gözcülük, yöneticilik, örgütleyicilik, denetim... faaliyetinin karşılığıdır denilir. Tabii buna en az,

işletmelerde, gözcü, yönetici, örgütleyici, denetici... olarak maaş karşılığında çalışan ve aldıkları para, işçilerin ücretlerine göre çok yüksek olmakla birlikte, kapitalistin kazancı yanında önemsiz kalan kimseler inanır.

Kapitalist, makinelerin, arazinin, hammaddelerin... sahibi olduğu için ve bunları üretime kattığı için üretimin sonucunda gelirden aslan payını alır, almalıdır denir. Şüphesiz böyle bir görüş ileri sürülürken kapitalistin bu üretim unsurlarını vaktiyle ne yolla ele geçirmiş olduğu, kendi emeğinin karşılığı olarak mı yoksa başka bir yolla mı ele geçirmiş olduğu konusu üzerinde pek durulmaz.

Kaldı ki kapitalist, üretim sonucunda, üretime kattığı kadar pay alsaydı, bunun bir kısmını devamlı olarak kendisinin ve ailesinin ihtiyaçları için tüketmek zorunda olduğundan giderek fakirleşmesi, günün birinde tamamen mülksüzleşmesi gerekirdi. Kapitalistin üretim sonucunda sağladığı gelir, kullandığı makinenin aşınma masrafının, arazinin kirasının veya o üretim dönemine düşen değerinin, kullandığı ham maddenin bedelinin... vs. toplamından fazla olmalıdır ki bir gelir sağlıyabilsin, zenginleşebilsin.

Kapitalistin geliri, üretime bazı maddi unsurları katmakla yükümlenmiş olduğu riskin bir karşılığıdır denilir. Bu risk, zarar etmek ve en kötü ihtimalle söz konusu maddi unsurların, makinenin, arazinin, ham maddelerin... sahibi olmak olanağından yoksun kalmak riskidir; yani, kapitalistin mülksüzleşmesi, çalıştırdığı insanların durumuna düşmesi riskidir.

İlk bakışta çok garip olduğu görülmekle birlikte, bu o kadar az garipsenen bir adalet anlayışıdır ki, mülksüzlerin çalışmasının sonucunda elde olunan gelirin bir kısmı, hem de oldukça önemli bir kısmı, başka bir kısım insanlarca mülksüzleşme riskine katlanmaları karşılığı olarak herhangi bir zorlamaya gerek kalmaksızın ele geçirilebilmektedir.

Kapitalistin gelirinin kendisine ait bir şeyin karşılığı olmayıp çalıştırdığı insanların emekleriyle meydana gelen değerin belli bir kısmının birikiminden oluştuğunu gören düşünürler, bu olguyu açıklayabilmek için «artık —değer» kavramından yararlanmışlardır. Başka insanları kendi işinde çalıştıran kimsenin, bu arada, kapitalistin, üretim sonucunda elde ettiği geliri oluşturan ve emek tarafından meydana getirilen değerin bir parçasından oluşan değer büyüklüğüne artık-değer veya artı-değer denir. Bir başka yönden bakılınca görülür ki, işçi, kapitalistin işinde geçen toplam çalışma süresinin ancak bir kısmında ücret elde etmek için, bundan geriye kalan bir kısmında ise kapitaliste artık-değer sağlamak için çalışmış olmaktadır.

Ücret, işçinin emeğinin tüketilmesiyle üretim sonucunda elde olunan değerden kendisine ödenen parça ise, artık-değer de bu değerden arta kalan ve gene işçinin emeğinin ürünü olan diğer bir parçadır. Böylece kapitalistin kendi işinde başkalarını çalıştırmasının nedeni de açıklanmış olmaktadır: Her dönemde, kendi işinde başkalarını çalıştıranlar gibi kapitalistin amacı da yaratılan artık-değere el koymaktır.*

(*) Kapitalist, ele geçirdiğ artık-değeri başkalarıyla bölüşmek zorunda kalabilir. Artık değerin bir kısmı

Gerçekte, ücretlilik düzeninden önce de kölesini çalıştıran efendinin veya serf veya reaya çalıştıran feodal beyin amacı da artık-emeğe el koymaktan başka bir şey değildi. Kapitalist sistemde, dolayısiyle, ücretlilik düzeninde farklı olan, artık-değerin, daha önceki dönemlerde olduğu gibi dolaysız ve örtüsüz bir biçimde değil, ilk bakışla görülmesi kolaylıkla mümkün olmayan dolambaçlı bir yolla sağlanmakta olmasıdır.

Aslında köle çalıştıran kimse onun emeğinin karşılığına tamamen elkoyar gibi görünürse de öyle değildir. Kölenin emeğiyle oluşan değerin bu kısmı kendisinin bakımı (yemesi, giyinmesi...) için kullanılır. Bunun ilk bakışta görünmemesi köle ile efendisi arasında bir pazarlık, sözleşme ve alış-verişin söz konusu olmamasındandır. Bunun gibi ortaçağdaki serf veya reayanın emeğinin bütünü de başkaları için harcanıyor değildir. Ortaçağın bu tarım emekçileri, zamanlarının bir kısmını da kendi topraklarını işlemek için kullanmak hakkına sahiptiler.

Tersine olarak, ücretlilik düzeninde işçi, emeğiyle ürettiği değerin bütününü ücret olarak geri alıyor gibi görünür. Aslında ise emeğiyle oluşan değe-

kapitalistin sermayesini büyütürken diğer bir kısmı da kapitalistin borç para aldığı bankerlere faiz olarak arazisini kiraladığı toprak sahibine rant olarak... iletilebilir. Bu durum, ücretliler dışında, sanayi burjuvazisi ile mali burjuvazi ve toprak sahipleri arasında gelir çekişmesi sorununu doğurur. Öte yandan kapitalist, artık-değerin bir kısmını da işveren vekili, yönetici (menager) gibi kimselere sızdırabilir. Böylece, görünüşte ücret alan, aslında ücretlilerden kopuk ve kapitalistin yanında yer alan unsurlar oluşturulur.

rin bir kısmı kendisini çalıştıran kapitaliste artık-değer olarak geçmektedir. Bunun ilk bakışta görünmemesi, kapitalist ile işçi arasında iş-gücünün karşılığı olarak beliren ücretin herhangi bir görünür zorlama olmadan taraflarca kabul edilmişmiş olmasındandır. İşçi, dilerse, bu ücreti emeğinin karşılığı olarak görmezse, sunulan işi reddetmek olanağına sahipmiş gibi görünür. Yanılma bu yanlış görüntüden doğar.

«Ekonomik toplum şekillerini birbirinden, örneğin köleliğe dayanan toplumu ücretli emeğe dayanan toplumdan ayırdeden şey, sadece, işte bu artık-emeği doğrudan doğruya üreticisi olan kimsenin, işçinin, elinden alma şeklidir».* Ücretlilik düzeninde çalıştıranlar, çalışanları çalışmaya zorlamak ve ürettikleri artık-emeği ellerinden almak için daha önceki dönemlerde olduğu gibi «kamçı» veya «kılıç» kullanmazlar. Mülksüzler, üretim araçlarına sahibolmayanlar, geçinmek ve ailelerini geçindirmek için bunlara sahibolanların işlerinde çalışmak zorundadırlar.

Buraya kadarki açıklamalardan sonra, şimdi ücret ve artık-değer ilişkisini biraz daha yakından görebilmek amacıyla, bazı kavramları, anahatlarıyla da olsa açıklamaya çalışacağız.

A) DEĞER, EMEK VE İŞGÜCÜNÜN DEĞERİ

Bir malın kendisine sahip olan insan bakımından taşıdığı değerin iki yönü vardır.

(*) MARX, **Kapital**, s. 324-325.

Bir mala sahip olan insan, kendisine ait bir ihtiyacın karşılanması için o malı kullanabilir. Bu o malın bir **kullanım-değerine** sahip olmasının sonucudur.

Bir malın kullanım-değerine sahip olması, o mala **değişim-değeri** de kazandırır. Bir mal **değişim-değeri** taşıdığı için, sahibi, o malı, dilediği başka bir takım mallarla değiştirmek olanağına sahip olur.

Mallar birbirleriyle para aracılığıyla veya dolaysız bir biçimde değiştirilebilirler. Ancak, iki mal gelişigüzel miktarlarda değil, belli oranlarda değiştirilebilir. Diyelim, 1 çift ayakkabı karşılığında elde olunabilecek belli cins pirincin şekerin, unun... vs. miktarı bellidir. Birbirleriyle değiştirilen belli miktarlardaki mallar eşit değişim-değerine sahiptir.

Birbirleriyle değiştirilebilen belli miktardaki malların değişim-değerleri arasındaki eşitliği sağlayan nedir?

Diyelim bir çift ayakkabı, neden 30 kg. pirinç ettiği halde 1 otomobil etmemektedir?

Bu sorunun cevabı, aynı zamanda, değeri belirleyen unsur nedir sorusuna da cevap teşkil edeceği için önemlidir.

Doğada hiçbir şey yoktan varolmadığı gibi malların değeri de yoktan varolmaz; doğada mevcut bazı şeylerin tüketilmesi, biçim değiştirmesi sonu-

cunda ortaya çıkar. Soruna bu açıdan bakınca değerin kaynağının doğa olduğu söylenebilir.*

Ancak, doğa ve insan ilişkilerinin, insanın doğa içindeki yerini almasından bu güne geçirdiği evrim öyle bir aşamaya varmış bulunmaktadır ki, doğanın sunduğu pek az şey, insan emeğine gerek kalmaksızın insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Temizlenmesi için insan emeği kullanılmaya başlandığı halde kullanımı için henüz para ödemediğimiz hava veya güneş... gibi bazı şeyler insan emeğine gerek olmadan insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Bununla beraber bu tür doğa unsurları faydalı oldukları, yani kullanım-değerine sahip oldukları halde alış-veriş konusu teşkil etmezler, iktisadî anlamda değer taşımazlar, mal sayılmazlar.

Buna karşılık, belli değişim-değerlerine sahip olan malların, kullanımı, ancak doğanın bir parçası olan insan emeğiyle sağlanabilmektedir. Meyveler, toplanıp ambalajlanarak, taşınarak... insanların ihtiyaçlarını karşılayacak duruma gelmekte; yeraltındaki petrol, demir cevheri... vs. çok daha karmaşık evreler içinde insan emeği sayesinde değer kazanmaktadır...

İnsan, emeğini tüketmek suretiyle, doğada mevcut maddeleri, biçimlendirerek, onlara değer katmaktadır. Ekonomik hayatın gözlemi ortaya koy-

(*) «Emek her çeşit zenginliğin **kaynağı değildir.** Bizatihi kendisi, doğal bir gücün, beşeri iş-gücünün tezahüründen ibaret olan emek kadar **doğa** da kullanım- değerlerinin kaynağıdır (ve şüphesiz maddi zenginlik ondan ibarettir)». Bkz. MARX «Critique of The Gotha Programme» **Aynı eser,** s. 320.

maktadır ki «bir malın değerinin büyüklüğü, o malda maddeleşmiş emeğin miktarı ile doğru orantılı»* dır.

İlk bakışta bir malın değerini meydana getiren emekten başka (makine, hammadde... gibi) unsurlar da varmış gibi görünebilir. Elbette ki üretilen malın değeri o mal için tüketilen emeğin meydana getirdiği değer ile diğer üretim unsurlarının (makinanın aşınma payı, hammadde... vs) değerinin toplamıdır. Ancak, emek dışındaki üretim unsurlarının değeri de aynı şekilde emek ve emek dışı unsurlardan oluşmuş değil midir? Bu muhakeme tarzı geriye doğru devam ettirilirse, görülür ki, bir malın değerini belirleyen, o malın üretimi için sarfedilmiş emekten başka bir unsur yoktur. Yeter ki bir malın üretimi için sarfedilmiş emek derken, bunun, yalnızca o malın üretiminin son aşamasında sarfedilen emeği belirtmediği o malın ve o malın üretiminde kullanılan unsurların (makine, hammadde... vs. nin o malın üretiminde kullanılmış parçası) üretimi için sarfedilmiş toplam emeğin kastedildiği gözden uzak tutulmasın.

Bir malın değerinin büyüklüğünün, o malda maddeleşmiş emeğin miktarı ile doğru orantılı olduğunu belirttikten sonra, emeğin miktarının ne ile ölçüleceği de açıklığa kavuşmalıdır. Emek miktarının ölçü birimi, çalışma süresidir. Buna göre, belli miktarda iki ayrı mal eşit değerde iseler, bunların üretimi için eşit sayıda işçi eşit zaman harcamıştır demektir. Veya bu mallardan birini üretmek için çalışan işçilerin sayısı, diğerlerine göre belli

(*) MARX, **Kapital**, s. 87.

oranda azsa, bu işçiler aynı oranda daha uzun süre çalışmışlar demektir. (Şüphesiz işçilerin nitelikleri eşit varsayılırsa bu muhakeme doğrudur. İşçilerin nitelikleri «ortalama toplumsal emeğe» göre ne ölçüde azsa veya çoksa onların ürettikleri malların değişim-değerlerinin karşılaştırılmasında da aynı oranda değişiklik yapmak gerekir).

Üretimin verimliliğini artıracak tedbirler, yenilikler, aynı miktar emekle daha çok mal üretimini mümkün kılar. Bu durumda üretilen mallar, taşıdıkları emek oranının azalışına paralel olarak değer kaybına uğrarlar. Diyelim makinalar... aynı miktar emekle daha bol üretilebildikleri ölçüde, elbetteki üretilen malların değerleri daha düşük olur.

Böylece genel bir kanun olarak şu söylenebilir:

«Malların değeri, doğrudan doğruya, üretilmeleri için harcanmış çalışma süresi ile doğru orantılı ve kullanılmış işgücünün verimliliği ile ters orantılıdır».*

İş-gücünün değerinin ne olduğu sorusunun cevabı da bu genel kanun çerçevesinde aranabilir. Önce, belirtilmesi gerekir ki, işçi emeğini değil, emeği ortaya çıkaran iş-gücünün kullanımını kapitalistin kullanımına terketmekte, satmaktadır.

Diğer bütün değerler gibi iş-gücünün değeri de üretimi için gerekli olan emek miktarı ile belirlenir denilebilir.

İş-gücünün üretimi için gerekli emek miktarı, onun sahibi olan işçinin giyim, beslenme, barınma korunma ihtiyaçları için gerekli emek miktarıdır.

(*) MARX, **Wages, Price and Profit.**

Ancak, iş-gücünün değeri söz konusu olduğunda öteki mallardan farklı olarak gözönüne alınması gereken başka bazı unsurlar vardır. «Beslenme, giyim, ısınma, barınma vs. gibi doğal ihtiyaçlar... ülkenin iklim ve diğer özelliklerine göre, değişik olurlar. Diğer yandan, zorunlu denilen ihtiyaçların giderilme biçimleri gibi miktarları da tarihi gelişme derecesinin ürünüdür ve bundan dolayı büyük ölçüde ülkenin uygarlık düzeyine bağlıdır. Bu demektir ki, iş-gücünün değeri bulunurken, öteki mallar için söz konusu olmayan, bir tarihi ve moral unsur da işe karışmaktadır» (*). Bundan şu anlaşılmak gerekir. Bir toplumda tarihin belirli bir döneminde işçi ücretlerinin düzeyi konusunda uygarlık düzeyiyle ilgili bazı moral unsurlar da etkili olurlar. Diyelim, işçilerin açık havada yatmaları maziye ait, toplumun artık kabul edemiyeceği bir durumsa, başlıbaşına bu durum, işçi ücretlerinin işçilerin başlarını sokmalarına elverecek bir düzeyde olması yönünde bir etken teşkil eder.

Sonuç olarak kapitalist toplum içinde iş-gücünün değeri, diğer mallar gibi yalnızca kendisini oluşturan toplam emeğin değeri tarafından belirlenen ve başka unsurların değiştiremiyeceği, sabit bir miktar değildir. Bu miktarın parasal ifadesi olan ücretin belirlenmesinde işçilerin etkenliklerini tartışırken bu konuya gene döneceğiz.

B) ARTIK DEĞER ORANI

Kapitalistin, kendisinin ve geçindirmek durumunda olduğu kimselerin ihtiyaçlarını karşıladık-

(*) MARX, **Kapital**, s. 261.

tan sonra, başkalarını bir ücret karşılığı çalıştırarak daha fazlasını sağlamak için kullanabilecek kadar, parası, fabrikaları, araçları, yani sermayesi vardır. Kapitalist, daha fazla para sahibi olabilmek için üretim faaliyetinde kullanmak üzere üretim unsurları satın alır. Yani, parasını mala (iş-gücü dahil) çevirir. Sonra, üretim faaliyeti içinde bu unsurların biraraya gelerek oluşturdukları malı satarak yeniden paraya çevirir.

Böylece cebinden para çıkmış, bir süre sonra cebine yeniden para girmiştir. Bu boşuna bir uğraşı değildir, kapitalist için. Çünkü cebine üretim sonunda giren para üretim faaliyetinin yürümesi için çıkan paradan fazladır. Kapitalist böylece, «kazanmış» 'kâr etmiş' sermayesine sermaye katmış olur.

Kapitalistin üretimde kullanmak üzere satın aldığı iş-gücü dışındaki unsurlar (makina, araç, hammadde...) için harcadığı paraya «c» diyelim, Sermayenin bu parçasına **değişmeyen sermaye** denir.

Kapitalist üretime yatırdığı sermayesinin bir kısmını da iş-gücü satın almak için harcar. Ücret ödemelerinden oluşan bu parçaya da **değişen sermaye** denir. Bunu da «v» ile temsil edelim.

Böylece Kapitalistin üretim için kullandığı sermaye değişen («v») ve değişmeyen («c») olmak üzere iki ayrı parça halinde harcanmış olmaktadır. Üretimde kullanılan sermayeye «C» dersek, C= c+v dir.

Üretilen malları paraya çeviren kapitalistin bu yolla elde ettiği ve eskisinden daha büyük sermaye kitlesine ise, «C'» diyelim.

C' > C olduğunu görmüştük.

Kapitalistin üretim sonucunda elde ettiği sermaye ile üretimde kullandığı sermayenin arasındaki farka «s» diyelim, yani s = C' — C dir. «s» artık-değerden başka bir şey değildir.

Şimdi, artık-değer oranını gösterebiliriz:

$$\text{Artık-değer oranı} = \frac{s}{v} \text{ dir}(*).$$

Bir başka deyişle artık-değer oranı, kapitalistin sağladığı artık-değerin, bunun sağlanması için harcanan değişen sermayeye (yani iş-gücünün satınalınması için harcanan ücret ödemeleri toplamına) oranıdır.

İşçi kapitalistin işinde çalıştığı sürenin bir bölümünde kendi ücreti için, geriye kalan bölümünde ise kapitaliste giden artık-değer sağlamak için çalışmış olmaktadır. İşçinin, ücretinin karşılığını üretmek için yeterli olan çalışma süresine **gerekli çalışma süresi** ve bu süre boyunca tükettiği emeğe **gerekli emek** denir. Bundan geriye kalan ve işçinin kapitaliste artık-değer üretmek çalışmış olduğu süreye **artık çalışma** süresi ve işçinin bu süre boyunca tükettiği emeğe ise **artık-emek** denir.

Artık çalışma süresinin gerekli çalışma süresine oranı, bunun gibi, artık emeğin gerekli emeğe oranı, artık-değer oranına eşittir

---

(*) $\frac{s}{c+v}$ = kâr oranı; $\frac{c}{v}$ = sermayenin organik bileşimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. SELİK, Mehmet, **Marksist Değer Teorisi**, 3 üncü baskı, Doğan Yayınevi, Ankara 1974.

$$\text{Artık-değer} = \frac{\text{Artık çalışma süresi}}{\text{Gerekli çalışma süresi}} = \frac{\text{Artık-emek}}{\text{Gerekli-emek}}$$

Demek oluyor ki işçi, ücreti için gerekli olan süreden fazla çalışmakta; ücreti için gerekli olandan fazla emek tüketmekte, aldığından fazla vermektedir.

Artık-değer oranı, işçinin emeğiyle ürettiği değerden kapitalistin aldığı parçanın işçinin aldığı parçaya yani ücrete oranı olmaktadır. Bir başka deyişle, «Artık-değer oranı, iş-gücünün sermaye tarafından, ya da işçinin kapitalist tarafından sömürülme derecesinin kesin ifadesidir» (*).

C) ARTIK DEĞER ORANINDAKİ DEĞİŞMENİN ÜCRETLE İLİŞKİSİ

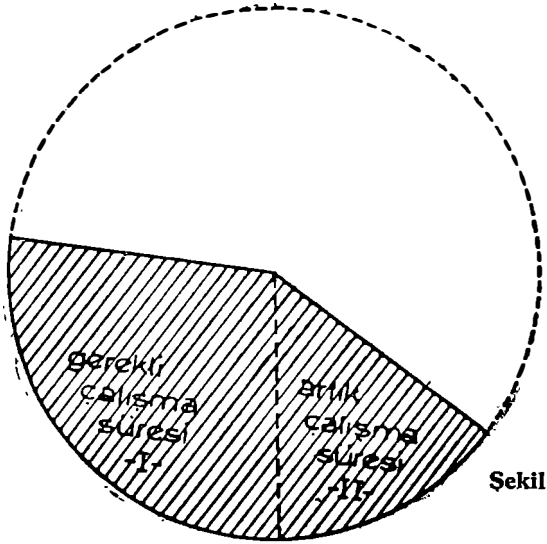
İşçiden daha fazla artık-değer sağlayabilmek için kapitalist şu üç yoldan birini seçer: (**).

1. İş-günü uzatılabilir,
2. İşçinin gerçek ücreti düşürülebilir
3. Emeğin verimliliğinde bir yükselme meydana getirilebilir.

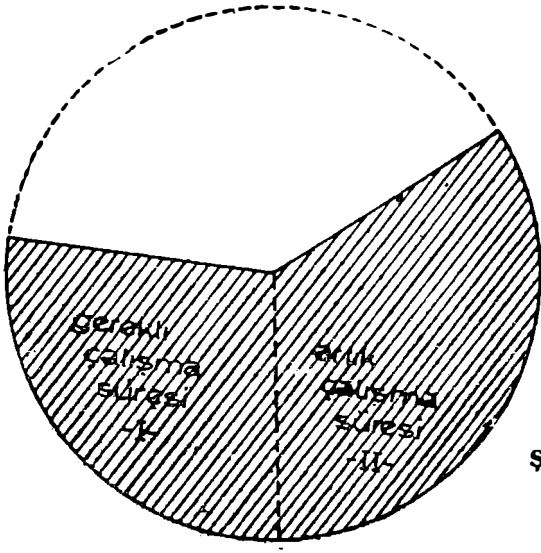
(*) MARX, a.g.e., s. 325.
Artık-değer oranı ile ilgili bu açıklamalardan sonra Türkiyede artık-değer oranı ne kadardır sorusu akla gelebilir. Bir yabancı yazarın hesaplarına göre, Türkiye'de sanayi kesiminde artık-değer oranı 1936-41 döneminde %340 ila 400 arasında yer değiştirmektedir. ROZALİEV, **Türkiye Sanayi Proletaryası,** Yar Yayınları, Ankara 1974, s. 186. Kenan Somer ise 1963 sayımının sonuçlarına dayanarak yaptığı hesaplamalarla, Türkiye'de artık-değer oranını %242 olarak bulmaktadır. Bkz. **Forum** ,1 Ekim 1968.

(**) SELİK, Mehmet, a.g.e., s. 102.

Bu yolların herbirini daha açık bir biçimde görebilmek için aşağıdaki şekilden yararlanalım:

Şekil I

Şekil II

1. İş-gününün uzatılmasıyla işçinin bir iş-günü karşılığında aldığı ücret değişmemiş olduğu için, bu ücretin karşılığı olarak beliren gerekli çalışma süresi de değişmemiş olacaktır. Değişmiş olan, artık-değer üretilmesi için kullanılmış artık çalışma süresidir. Bu sürenin büyümesi sonucu, artık-değer oranı da büyümüştür. Artık-değer oranının bu yolla büyütülmesi, şekilde taranmış alanla gösterilen toplam iş-gününün uzatılması, işçinin toplam emek tüketiminin artırılması sonucunda gerçekleştirilmiştir. Bu yolla sağlanan artık- değere **mutlak artık-değer** denir.

Mutlak artık-değer elde etme olanağı sınırsız değildir. Herşeyden önce, gün 24 saatle sınırlı olduğu için bu artış, en fazla, iş-günü 24 saat oluncaya kadar, yani, şeklimizdeki taralı alan bütün daireyi kaplayıncaya kadar devam edebilir.

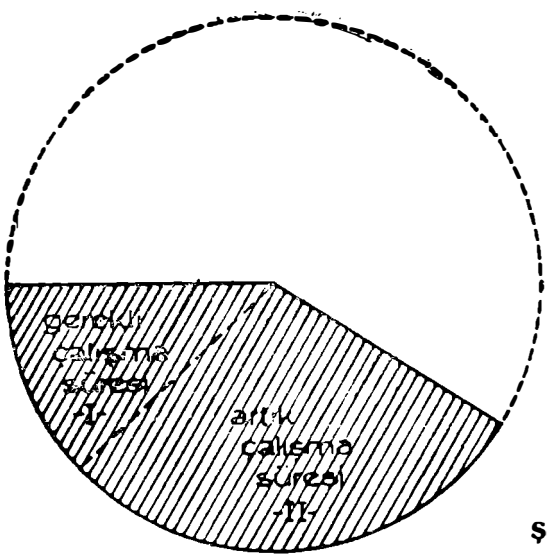
Açıktır ki artık-değer oranının bu yolla artırılmasının bir diğer engeli de işçi sınıfından gelebilecek direnmedir. Artık değerin bu yolla artırılabilmesi, ancak işçi sınıfının oluşmadığı, bilinçsiz, güçsüz, örgütsüz olduğu ve siyasal iktidar üzerinde etkisiz olduğu dönemlerde, toplumlarda mümkün olabilmiştir.

İşçiler kapitalistler karşısında ve siyasal iktidarı etkileyebilecek biçimde bir güç oluşturabildikleri ölçüde iş-gününe sözleşmelerle ve yasalarla sınırlar konulduğu bir gerçektir. Pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de iş-gününün iş kanunu ile 8 saat olarak saptanmış olması, mutlak artık-değer artışlarını, hiç değilse, örgütlü ve sosyal mevzuatla korunabilen işçi kitlesi bakımından sınırlandırmıştır.

Kısaca, Mutlak artık-değer sağlanması halinde günlük ücret düşmemiş olmakla birlikte, işçinin aynı ücret karşılığında tükettiği emek artmış olduğundan, işçi bakımından eksilen bir şey olduğu aşikârdır. Mutlak artık-değer büyürken işçinin ücreti, belli bir anlamda, küçülmüştür; **işçinin saat başına ücreti azalmıştır.**

2. İşçinin gerçek ücretini düşürerek artık-değer oranının artırılması bu amaçla güdülebilecek ilk akla gelen yoldur. İşçinin ücretinin düşmesine karşılık ürettiği değerde bir değişme olmadığından artık- değer payı artmış olacaktır.

Daha düşük ücret için daha az zaman gerekli olduğundan, gerekli emek ve gerekli çalışma süresi küçülmüştür. Buna karşılık, iş-günü sabit kaldığından artık-emek ve artık çalışma süresi büyümüştür. Bu durumda, **şekil** I'de görülen daire, aşağıda görüldüğü gibi bir durum kazanmış olur.

Şekil III

Şekilde taranmış alanla temsil olunan iş-günü süresinde bir değişiklik olmaksızın, bu sürenin iki parçasından biri olan gerekli çalışma süresinin eksilmesi, diğer parçanın, yani, artık çalışma süresinin artması sonucunda artık-değer artışı sağlanmıştır. Bu tür artık-değere **nisbi artık-değer** denir.

Nisbi artık-değerin gerçek işçi ücretlerini düşürmek suretiyle sağlanmasına karşı başlıca engelin, işçilerin ve örgütlerinin tepki ve direnmelerinden doğacağı açıktır. Bu nedenle, artık-değerin bu yolla artırılması da ancak işçilerin bilinçsizlikleri ve güçsüzlükleri ölçüsünde mümkün olabilir.

Bununla birlikte, işçiler ve örgütleri parasal ücret indirimlerine karşı çok duyarlı oldukları halde, gerçek ücret indirimlerinin tepkilere yolaçmaksızın gerçekleştirilmesi daha az güçlükle mümkün olabilmektedir. Gerçek ücretleri düşürmenin en kestirme yolu, genel fiat düzeyini artırmak olduğundan kapitalistler genel fiat düzeyinde bu tür değişiklikler sağlamak suretiyle nisbi artık-değer oranlarını artırabilirler. İşçiler, genellikle, fiat artışlarına karşı, aynı sonucu doğurmasına rağmen parasal ücretlerdeki azalmaya gösterdikleri tepkiden çok daha az tepki gösterirler.

3. Emeğin verimliliğinde yükselme meydana getirilmesi, örneğin, işçinin mesleki niteliğinin artırılması veya işletme teknik ve organizasyonunda değişiklik yapılması, yeni buluşların üretime uygulanması, artık-değer oranını büyütebilir. Bu durumda emeğin sağladığı değer artmış, daha çok veya daha değerli mal üretilmeye başlanmasına rağmen, bundan işçinin payına düşen kısım, yani ücret

sabit kalmışsa, artık-değer ve artık-değer oranı büyümüş demektir.

Öte yandan, iş-gününde bir değişiklik söz konusu olmadığından artık-değer, bu defa da yukarıda incelenen durumda olduğu gibi iş-gününün gerekli çalışma süresi ve artık çalışma süresi arasındaki bölüşüm oranında meydana gelen bir değişiklik sonucu artmış olur. Demek oluyor ki, bu halde de söz konusu olan **nisbi artık-değerdir. Şekil** III'ün ifade ettiği oransal değişme bu durum için de açıklayıcıdır. İşçi, verimliliği arttığı için aynı zaman süresi içinde daha çok değer sağlayabilecek duruma gelmiş, dolayısiyle, ücretine karşılık olan gerekli emeği ortaya koyabilmesi için daha az «gerekli çalışma süresi»ne ihtiyaç olmaya başlamıştır. Gerekli çalışma süresi azalmış, buna karşılık, iş-günü sabit kalarak artık çalışma süresi büyümüştür.

Artık-değer oranını büyütmenin en kolay yolu budur. Çünkü görünürde işçi için değişen birşey yoktur. İşçinin ücreti azalmamış iş-günü uzamamıştır. Bu nedenle işçilerden tepki gelmesi ihtimali en aza inmiştir. Açıktır ki, bir işçiden, örneğin Türkiye'de çalıştığı zaman sağlanan artık-değerin oranı -daha yüksek verim sağlayıcı teknik koşullar içinde çalıştığı- Almanya'da çalıştığı zaman sağlanan artık-değerin oranından düşük olsa bile, yani, Almanya'da daha çok sömürülmüş olsa bile, orada daha yüksek ücret alacaksa, o, gene de Almanya'da çalışmayı tercih eder.

Ancak, dikkat edilirse görülür ki günlük ücret sabit kalsa hatta bir miktar artmış olsa bile verimlilik yükseltilmesi yoluyla artık-değer oranının büyütülmesi de belli bir anlamda ücret düşüklüğüne yol-

açmış olmaktadır. **Bu durumda düşmüş olan, işçinin parça başına ücretidir.** Çünkü işçinin ürettiği mal veya değer miktarı artmışsa (bunun için sarfettiği emek artmamış olsa bile) parça başına ücretinin düşmüş olmaması için günlük ücretinin aynı oranda artmış olması gerekir.

Parça başı üzerinden ücret ödenmesi halinde, verimlilik artışlarının (eğer bu yüzden parça başına ücretin parça başına hasılaya oranında bir azalma olmamışsa) nisbi artık-değer artışına yolaçmıyacağı açıktır. Nisbi artık-değer, bu durumda, parça başına ücretin parça başına hasılaya oranını azaltarak sağlanabilir. Öte yandan, parça başına ücrette meydana gelen düşmeler eğer işçinin daha uzun süre çalışmasına yolaçmışsa, mutlak artık-değer sağlanmış gibi düşünülebilir.

IV. İŞ-GÜCÜ TALEBİ, İŞ-GÜCÜ ARZI VE ÜCRET

Kapitalist, işçilerin emekleriyle oluşan artık-değerle sermayesine sermaye katar. Kapitalistin kâr etme arzusu son bulmayacağından ve sistemin yaşaması için son bulmaması gerektiğinden, biriken sermaye yeniden üretime döner ve böylece sermaye birikimine paralel olarak yatırım ve üretim faaliyetinin de hızlanması gerekir.

Bütün kapitalistler aynı şekilde hareket edeceklerine göre, bunun sonucunda kurulacak yeni işyerlerinin, açılacak yeni iş alanlarının iş-gücüne karşı çok büyük bir talebin oluşmasına yol açacağı düşünülebilir. Kâr etmek, zenginliklerini artırmak için birbirleriyle yarış etmek durumunda olan kapitalistler, daima daha çok işçi çalıştırmak zorunda kalacaklarına göre, işçi bulma konusunda belirecek olan bu rekabetin işçi ücretlerinin devamlı olarak artması sonucunu doğurması beklenebilir mi?

Eğer böyle olsaydı, başka hiçbir unsurun müdahalesine gerek kalmadan, kapitalist sistem içinde ücret gelirleri, günün birinde, kapitalistlerin gelirleriyle boy ölçüşebilecek düzeye erişebilir ve bu

gelişme kapitalist sistemi kısa zamanda tanınamaz hale getirebilirdi.

Kapitalizmin tarihsel gelişiminin, hiç de bu beklentiyi haklı çıkaracak bir yol izlemediği ortadadır. İşçi ücretlerinin en yüksek düzeye ulaştığı ülkelerde bile kapitalistlerle emekçilerin gelirleri arasındaki oran önemli bir değişme göstermemiş; bazı işçi topluluklarının ücretlerinde görülen artışlar ise kapitalizmin bünyesinde mevcut olması beklenen-yukarda belirtildiği türden-otomatik bir mekanizmanın işleyişi sonucunda değil, özellikle, işçi sınıfının kapitalizmin doğuşuyla birlikte başlayan ıstıraplı mücadelelerinin sonucunda gerçekleşebilmiştir.

Öyle ise sermaye birikiminin otomatik olarak ücret artışına yol açması niçin mümkün olamamaktadır. Şimdi bu sorunun cevaplarını bulmaya çalışalım.

Sermaye birikiminin, yatırımlardaki artışın, işgücüne olan talebi artırarak ücretlerin yükselmesine yol açacak sonuçlar doğurması, reddedilmeyecek ölçüde açık bir gerçek gibi görünmesine rağmen, beklenen bu sonuçlar, aksi yönde beliren başka bir takım gelişmelerin tepkisiyle karşılaştıklarından gerçeklik kazanamaz.

Herşeyden önce, unutmamak gerekir ki artan işgücü talebinin ücretleri artıracak bir sonuç doğurabilmesi için iş-gücü arzının sabit kalması veya en azından iş-gücü talebindeki artıştan daha yavaş bir hızla artması gerekir.

İş-gücü arzı, genel nüfusun çalışabilecek yaştaki (genellikle 15-64 kabul edilir) parçasının oluştur-

duğu faal nüfus tarafından belirlenir. Oysa, bilinmektedir ki, özellikle gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışı, çok hızlıdır. Artan nüfus, kapitalistlerin artan iş-gücü ihtiyaçlarını bol bol karşılamalarına elveren bir kaynak teşkil eder.

Örneğin, ülkemizde (D.P.T. 1974 programına göre) 1973 yılında -yurtdışı iş-gücü talebi dahil- toplam iş-gücü talebinde bir önceki yıla kıyasla 335.000 kişilik bir artış olmasına rağmen toplam iş-gücü fazlası azalmamış, 5000 kişi daha ilâve olarak 1.580.000 kişiye ulaşmıştır. İş-gücü talebindeki artışın ücret artışına yolaçabilecek sonuçlarını yoka indirgeyen, beklenenin aksine ücretlerde bir düşüş olması yönünde varlığını hissettiren bu baskı, faal nüfusda aynı yıl görülen 350.000 kişilik artışın bir sonucu olarak düşünülebilir.

Bir toplumda çalışabilecek durumda oldukları halde iş bulamayanların oluşturduğu ve ücret düzeyinin düşmesi yönünde önemli bir etken teşkil eden kitleye **yedek sanayi ordusu** denir. Sınırlı iş olanaklarından yararlanmak için birbirleriyle yarışanların sayısının fazlalığı, ücret düzeyini aşağılara doğru çeken bir unsurdur. Kapitalistler, iş bulmak için birbirleriyle rekabet eden emekçiler arasında aynı nitelikte iş için en düşük ücrete razı olanları tercih ederler. Kalabalık emekçi yığınları arasında iş bulabilenler, **faal sanayi ordusunu** oluştururlar.

Yedek sanayi ordusunun oluşumunu sağlayan bir etken olarak, iş-gücü arzındaki artışın önemine değindik. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki emekçilerin yedek sanayi ordusu ile faal sanayi ordusu arasında dağılımını belirleyen asıl unsur, iş

gücü arzının hacminden çok yatırılan sermayenin niteliği ve bileşimidir. Özellikle, kapitalizmin belli bir gelişim gösterdiği toplumlarda, yedek sanayi ordusunun oluşumu bu yolla gerçekleşir.

Kapitalistler, kapitalist ekonomik gelişmenin belli bir aşamasından sonra yapacakları yeni yatırımlarda, daha az emek, buna karşılık daha çok makine, ham madde... kullanımına elveren teknikleri tercih ederler. Yani, değişmeyen sermaye, değişen sermayeye kıyasla daha büyük oranda yatırılmaya başlanır. Böylelikle kapitalistler, iş-gücü taleplerini büyütmelerinin sonucu olarak beliren ücret artışına bir tepki olmak üzere, işgücü taleplerini daraltma yönünde —ancak bir başka yolla— yeni bir gelişmeyi başlatmış olurlar. Yatırılan sermayenin hacmi büyüse bile toplam iş-gücü talebi azalmış olabilir.

Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sendikaların, otomasyon karşısında takındıkları kesin tavrın altında yatan gerçek budur. Teknolojik işsizliğin baş göstermesi, yedek sanayi ordusunun büyümesi ve böylece ücretlerin düşmesi, sendikaları sanayide otomasyon tedbirlerine karşı, yani daha az emek kullanımına yol açacak tekniklerin uygulanmasına karşı mücadeleye sevkeder. Kapitalist ekonominin çelişkileri, sadece daha büyük kârı amaçlayan işleyişi, teknik gelişmeyi çalışan insanların mutluluğuna set çeken bir unsur haline sokmuş olur. Kapitalist ekonomide işçiler, kendi yaptıkları makineler tarafından işsizliğe veya düşük ücret almaya mahkûm edilmiş olurlar.

Kapitalistlerin ereği, işçilere daha yüksek ücret ödenmesi, daha çok kişinin iş bulması değildir.

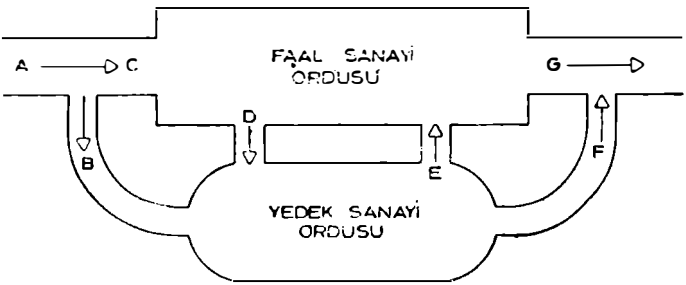
Onlar için aslolan, daha çok artık-değer, daha çok kâr sağlamaktır. Bu nedenle, yapacakları yatırımlar artık-değer oranını düşürebilecek kadar ücret artışı doğuruyorsa, bu durumda sermaye birikimini yavaşlatmaktan, dolayısiyle iş-gücü taleplerini sınırlı tutmaktan onları alıkoyan hiçbir şey yoktur. Bu da kapitalistlerin yedek sanayi ordusunu sabit tutmakta başvurdukları bir başka yoldur.

Yedek sanayi ordusunu artırma yönünde diğer bir gelişim de kapitalist büyümenin orta sınıfları proleterleştiren niteliğinden ileri gelir. Kapitalist sömürü mekanizmasının hızlanmasıyla ortasınıfları oluşturan insanlardan bazıları, eve ekmek götürmek gücünü kaybeder... bir bölümü ağır faizlerle borçlanmak zorunda kalır... ve bunun sonu, bu insanların sahip oldukları ilkel iş araçlarını, küçük sermayelerini yitirmelerine kadar varır. Faytoncu faytonunu; mahalle bakkalı, dükkânını; yoksul köylü, bir kaç karışlık toprağını... satmak zorunda kalınca, iş-gücünden başka satacak şeyleri olmayan insanların safında yerlerini bulurlar.

Mülksüzleşen bazı orta sınıf mensupları bir başka deyişle küçük burjuvalar, iş-gücü satıcısı olarak iş bulamazlarsa yedek sanayi ordusuna katılırlar. İşçi sınıfına yukarıdan eklenen bu yeni unsurlar tek tek iş bulmuş oldukları zaman bile, başka işçilerin iş bulma olanaklarını sınırlayıcı, hatta işten çıkarılmalarına yol açıcı bir rol oynamış olacakları için, dolaylı da olsa bu durumda da yedek sanayi ordusunun büyümesi yönünde bir rol oynamış olurlar.

Yedek sanayi ordusunun üretim süreci içindeki yerini daha iyi belirleyebilmek için şöyle bir şemadan yararlanabiliriz:

İŞ—GÜCÜNÜN AKIM ŞEMASI*

A : Yeni işçiler
B İş bulamayanlar
C : İş bulabilenler
D İşten çıkarılanlar
E : Yeniden işe alınanlar
F, G : Çalışma hayatı sona erenler

Şemada görüldüğü üzere, çalışma yaşına gelenler ve orta sınıflardan proleterleşenler, yeni işçilerin (A) olarak iş-gücü piyasasına girerler. Bunlardan bir kısmı iş bulamaz (B) yedek sanayi ordusuna katılır; bir kısmı iş bulur (C) faal sanayi ordusuna katılır.

Daha önce değindiğimiz üzere, sermayenin bileşiminde meydana getirilen değişme veya doğrudan doğruya sermaye birikiminde meydana gelen duraklamalar nedeniyle, ya da başka bir takım özel nedenlerle işten çıkarılanlar (D) olur; bunlar, faal sanayi ordusundan yedek sanayi ordusuna geçerler.

(*) SWEEZY, **The Theory of Capitalist Development,** Monthly Review Press, New York, 1964, s. 91. (Türkçe çevirisi için bkz. SWEEZY, **Kapitalizm Nereye Gidiyor?** (Çev. A. B. KAFAOĞLU) Ağaoğlu Yayınevi İstanbul 1970).

Kapitalistler iş-gücü taleplerini artırdıklarında veya işten çıkanların veya çıkardıklarının yerine yenilerini almak istediklerinde, bu ihtiyaçlarını yeni işçilerle karşılayabilecekleri gibi yedek sanayi ordusundan kapacakları transferlerle (E) de karşılayabilirler.

Yedek sanayi ordusunu ve faal sanayi ordusunu oluşturan emekçiler arasındaki rekabet ücret düzeyini aşağılara çekilmesi yönünde bir etki yapar.

İleri kapitalist toplumlarda kapitalist sömürüye bağlı olarak ve ona bir tepki olarak bilinçlenen güçlenen işçi sınıfı, ortaya çıkan sorunlara kendi lehine çözümler bulunmasına yol açacak bazı mücadele araç ve yöntemlerini uygulamasını bilmiştir.

Bu ülkelerde bazı bakımlardan işçi sınıfının yararına bir yatırım ve istihdam politikası uygulanması yönünde, ülkeden ülkeye değişen ölçülerde de olsa belli oranda bir devlet müdahaleciliğinin sağlanmasıyle, işsizlik sorununa belli ölçüde de olsa etkin bazı çözümler getirilebilmiştir. Öte yandan, doğrudan doğruya işverenlere karşı yürütülen mücadelelerle ve sosyal mevzuatla işten çıkarılmalar sınırlandırılabilmiş; sendikalar, toplu sözleşmelerle üyelerine ücret artışları sağlarken, sendikalı olmayan işsiz kitlenin rekabetinin kapitalistler tarafından sendikalılara karşı kullanılmasını bir ölçüde önleyebilmişlerdir.

Ancak, herşeyden önce unutmamak gerekir ki ileri kapitalist toplumlarda bu sonucun sağlanması, geniş ölçüde dünyanın geri kalan parçaları üzerinde yürütülen amansız bir ekonomik sömürünün yürütülmesiyle mümkün olabilmiştir.

Öte yandan, ileri kapitalist ülkelerin sermayedarları bir yandan uluslararası pazarlarda ele geçirdikleri zenginliklerin sızıntılarıyla kendi ülkelerindeki işçileri tatmin yolları bulurken, bir yandan da aynı ilişkiler çerçevesinde sağladıkları olanaklarla işçilerinden gelen ücret artırma taleplerini sınırlayıcı yönde yeni bir güç elde etmişlerdir.

Geri kalmış ülkeler ötedenberi kapitalist ülkelerin sermayedarları için aynı zamanda atıl bir işgücü kaynağı teşkil etmiştir. Gelişmiş ülkelerin sermayedarları, az gelişmiş ülkelerin insanlarının emeğini, bazan oldukları yerde, bazan da kendi ülkelerine getirerek sömürme olanağı bulmuşlardır.

Bu oluşumun sömürücü ülkelerin işçileri bakımından da bazı sonuçlar doğuracağı aşikârdır. Belli bir ülkede doğmuş olan sermayenin, iş-gününün ucuz olduğu başka bir ülkede yatırılmış olması, doğduğu ülkenin işçilerinin emeklerine olan talebin durması, dolayısiyle bu işçilerin ücretlerindeki artışın sınırlanması yönünde bir sonuç doğuracağı kesinlikle söylenebilir.

Bunun gibi, geri kalmış ülkelerden ileri kapitalist ülkelere yönelen iş-gücü göçünün de bu ülkelerdeki ücret artışlarını önleyici yönde etki uyandırdığı bilinmektedir. Bu amaçla yabancı iş-gücü ithali, ilk kapitalist gelişmeye sahne olmuş olan İngiltere'ye İrlandalı işçilerin getirilmesi ile başlamış ve daha sonraki dönemler de de çeşitli ülkeler arasında örnekleri görülmüştür. Örneğin, II. Dünya Harbi sonrası dönemde yabancı işgücü kullanan ülkeler arasında yer alan İsviçre'de, yabancı işçilerin kullanıldığı işlere ait ücretler, yabancı işçilerin kulla-

nılmadığı işlere ait ücretlere kıyasla çok daha düşük bir hızla artmıştır. Aynı nedenledir ki, yabancı işçi kullanmak olanağının bulunmadığı Kanada'da inşaat sektöründe işçi ücretlerinin önemli bir artış göstermesine rağmen, bol miktarda yabancı işçi kullanılan Avrupa ülkelerinde inşaat sektöründe işçi ücretlerinin belirli bir durgunluk gösterdiği saptanmıştır.*

Bu açıklamalardan sonra şu sonuca varmamız mümkün görünmektedir. Bugünün ileri derecede sanayileşmiş kapitalist ülkelerinde işsizlik sorununun belli ölçüde çözülmüş olmasına bakarak bu ülkelerin kapitalistlerinin, işçi ücretlerine gem vurmakta yararlanacakları bir yedek sanayi ordusundan yoksun oldukları söylenemez. Bu ülkelerin kapitalistleri, geri kalmış ülkelere kollarını uzatırken bu ülkelerin iş-gücü pazarlarına ya bulundukları yerde el atmak veya bu pazarlardan kaynak bulan işgücü arzına kapılarını açmakla, oldukça geniş bir yedek sanayi ordusuna da kavuşmuşlardır. Bugün, ulusal sınırları aşarak uluslararası boyutlara ulaşmış olan kapitalist güçler, bir süre de bu yolla sömürülerini sürdüreceğe benzemektedirler

(*) GRANDJEAT, «Les Migrations de Travailleurs en Europe», **Cahiers de L'I.I.E.S.** Paris, Octobre-Decembre 1966, s. 32.

V. ULUSLARARASI SÖMÜRÜ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE ÜCRET

Çeşitli ülkelerde işçilere ödenen ücretler birbirleriyle karşılaştırıldığı vakit, aralarında belirgin farklılıklar görülebileceği bilinen bir gerçektir. Ne var ki böyle bir karşılaştırmayı yapmanın çeşitli güçlükleri de yok değil. Bir örnekle sorunun bazı ayrıntılarını görmeye çalışalım:

Uluslararası çalışma örgütü (ILO) nün yayınladığı istatistiklere bakarak A.B.D.'de, tarım dışı kesimdeki işçi ücretlerinin saat başına ortalama 56 TL. na (4 $) yakın olduğunu söyleyebiliriz. Dünyanın en zengin ülkesine ait bu veriye, kapitalist zenginleşme bakımından geri kalmış bir ülkede-örneğin ülkemizde-benzer bir karşılık olmak üzere, sosyal sigortalar kurumu kapsamına giren işçilerin ortalama ücretlerini elealabiliriz. Buna göre, 1973 yılında ülkemizde tarım dışı kesimde günlük ortalama işçi ücreti 60 TL. dır diyelim. Kanuni çalışma süresi 8 saat olduğundan saat başına ücret 7.50 TL. olacaktır.

Bu verilere dayanarak A.B.D. de işçi ücretlerinin Türkiye'dekinin 14 katı olduğunu söylemek kolay, fakat anlamsız bir yargı olur. Zira, karşılaştı-

rılan ücret verileri aynı kavramlara dayanılarak hesaplanmış, kapsamları ve içerikleri aynı değerler olsalar bile gerçek değil parasal ücretleri temsil ettikleri bilinmektedir. Oysa, asıl bilinmesi gereken, bir işçi ve ailesi bakımından 56 TL. nın A.B.D. de karşıladığı ihtiyaçlarla, 7.50 TL. nın Türkiye'de karşıladığı ihtiyaçlar arasındaki karşılaştırmadır. Bu karşılaştırma ise elimizdeki iki rakamın birbirine bölünmesi ile yapılamaz.

Paranın satın alma gücü, genellikle fakir ülkelerde daha yüksek zengin ülkelerde daha düşüktür. Bu durum, fakir ülkelerde gelir düzeyinin düşük olması nedeniyle gelirin ölçütü olan paranın birim değerinin daha yüksek olmasının bir sonucudur.

Bu nedenle, fakir ülkelerdeki işçilerle zengin ülkelerdeki işçilerin ücretleri arasında yapılacak bir karşılaştırma, kazanılan ücretlerle karşılanan ihtiyaçların karşılaştırmasına elverdiği ölçüde gerçeklik ve anlam taşıyabilir.

Dolayısiyle, iki ayrı ülkede yaşayan işçilerin ücretleri arasındaki en anlamlı karşılaştırma, bunların yaşama düzeylerinin karşılaştırılması ile sağlanabilir. Ancak, konuya bu açıdan bakılınca da varılacak sonucun kaba çizgileri ile aynı olduğunu söylemek mümkündür: Zengin kapitalist ülkelerde işçi ücretleri, fakir ülkelerdeki işçi ücretlerine göre çok daha yüksektir.

Bu durumu açıklarken işçi ücretlerinin yüksek olduğu ülkelerde iş-gücünün üretimi, yani bir işçinin ve ailesinin ihtiyaçlarının karşılanması için daha çok masraf yapıldığı söylenebilir. Bunu söy-

lemek teorik gerçeğini uluslararası çerçeve içinde de doğrulandığını kanıtlayabilir. Ancak iş-gücünün üretiminin niçin bazı ülkelerde daha pahalı olduğu sorusu, dolayısiyle ülkeler arasında işçi ücretleri arasındaki farklılığın nedenleri gene de açıklık kazanmış değildir.

Şüphesiz bu durum, zengin kapitalist ülkelerde gelir dağılımının daha adil olduğu, işçilerin daha az sömürüldüğü anlamına da gelmez. O başka bir şeydir, ve bu ülkelere ait bazı ampirik araştırmaların sonucunda gerçeğin aksi yönde olduğuna dair kanıtlar da ortaya çıkmaktadır.

Bu konuya daha sonra yeniden girmeyi düşünüyoruz. Burada üzerinde durmak istediğimiz zengin kapitalist ülkelerdeki işçi ücretlerinin diğer ülkelerdeki işçi ücretlerine göre yüksekliğinin, esas olarak, milli gelir içinde ücret dışı gelirlerdeki bir azalma pahasına sağlanmamış olduğunun görülmekte olmasıdır. Çok kullanılan bir örneğe dayanarak diyebiliriz ki zengin kapitalist ülkelerde işçilerin ve kapitalistlerin «pastadan» aldıkları paydan ziyade «pastada» sağlanan büyüme işçi ücretlerindeki artışı doğurmuştur. Dolayısiyle, zengin ülkelerdeki işçi ücretlerinin neden yüksek olduğu sorusunun cevabı, bu ülkelerin neden zengin oldukları sorusunun cevabıyla geniş ölçüde çakışmaktadır. (İşçi ücretlerini yükseltmede ve işçi ücretlerinin milli gelir içindeki payını en azından sabit tutmak ta şüphesiz işçilerin ve sendikaların rolü üzerinde durulacaktır. Ancak bu rol, açıktır ki «pasta»nın bölüşüm oranını sabit tutmak veya artırmak mücadelesinde kendisini gösterir ve pastanın büyüklüğünü etkileyen kaynakların ne olduğu sorusuna açıklık getirmez).

Günümüzün gelişmiş kapitalist ülkelerinin zenginliklerinin kaynağı konusu bir bakıma bütünüyle iktisat biliminin konusu olan karmaşık bir sorundur. Ancak, bu gün artık iyice aydınlanmıştır ki, kapitalist toplumların zenginliği yalnızca bu ülkelerin kendi kaynak ve olanaklarının bir ürünü değildir. Bir başka deyişle bu ülkelerin zenginliği yalnızca kendi işçilerinin ürettiklerinin bir birikimi olmayıp, aynı zamanda, tarih boyunca değişen biçimde ve yollarla dışardan, başka ülkelerden sağlanan zenginliklerin bir birikimi olmuştur. Zengin ülkelerin kapitalistleri, bazan dolambaçlı biçimlerde ve yollarla olmakla beraber bu ülkeler dışındaki emekçilerin ürettikleri artık-değere de el koymanın yolunu bulmuşlardır. Kapitalist gelişme ilerledikçe zenginliğin birikmesinde, bu ikinci yolun daha ağır bastığı görülür.

«Orta çağlardaki başlangıcından beri kapitalizm her zaman uluslararası bir sistem olmuştur. Ayrıca hiyerarşik bir sistem olup tepede bir ya da birkaç anayurt, en dipte bütünüyle bağımlı sömürgeler, bunların arasındaysa bir çok üstünlük— aşağılık dereceleri vardır».*

Zengin kapitalist ülkelerin dünyanın diğer ülkelerinden zenginlik sağlamakta başvurdukları yollar, tarih boyunca çeşitli görünümlere bürünmüştür. Genellikle, önceleri tüketim malları ihraç edilmiş; sonra sermaye malları veya üretici malları ihraç edilmiş; daha sonra ise doğrudan doğruya sermayenin kendisi ihraç edilmeye başlanmıştır. Her üç yolda da amaç, sanayileşmemiş, fakir ülkelerden

(*) BARAN, SWEEZY, **Tekelci Kapitalizm**; (Çev. F. O NARAN) Doğan Yayınevi, Ankara, 1970, s. 216.

artık-değer elde etmek, bu ülkelerde mevcut emeğin meydana getirdiği değerin mümkün olan en fazla bölümüne sahip olabilmektir.

Bu yollara ek olarak yeterince sanayileşmemiş ülkelerdeki işgücünden yararlanmanın dolaysız bir biçimde gerçekleştirilmesi de ötedenberi görülmektedir. Ülkemiz bakımından son 10-15 yılda önem kazanmaya başlamış olan bu yol, sanayileşmemiş ülkelerin iş-gücünün zengin kapitalist ülkelere taşınması ve orada üretime sokulmak suretiyle oluşturacakları artık-değere doğrudan doğruya el konulmasından ibarettir.

Uluslararası ekonomik sömürünün ilk ve yaygın örneklerini kapitalizmin anavatanı İngiltere vermiştir. 1876 yılında Dünyanın sömürgeleştirilmiş alanlarının (40.4 milyon km²) yarısından fazlası İngiltere'ye ait bulunuyordu. 1914 yılında sömürgeleştirilmiş alanlar artmış (65 milyon km² olmuş) İngiltere'nin payı da (33 milyon km²)aynı oran da artmıştır. Ancak İngiltere'nin peşinden dünyanın sömürgeleştirilerek payedilmesi yarışında Çarlık Rusyası, Fransa, Almanya, A.B.D. ve Japonya gibi ülkeler ortaya çıkmıştır.*

Birinci Dünya Harbi öncesi dönemlerde ekonomik sömürü, daha çok silah zoru ile bağımsızlıkları ellerinden alınmış ülkelerin hammadde kaynağı ve tüketim malları pazarı biçiminde kullanılmaları şeklinde kendisini göstermekteydi. Daha sonraki dönemlerde, özellikle II. Dünya Harbinden sonraki dönemlerde, geleneksel sömürgecilik son bu-

(*) LENİN, «Imperialism. The Highest Stage of Capitalism». **Selected Works,** s. 226.

maya, sömürge halkları siyasal bağımsızlıklarını kazanmaya başlamalarına rağmen, yeni bir tür ekonomik sömürünün ortaya çıktığı görüldü. Yeni emperyalizm adı verilen bu olgu, siyasal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık anlamına gelmediği gerçeği üzerinde boyvermiştir.

Görülmüştür ki bir ülke siyasal bakımdan bağımsız olsa bile, ekonomik bağımsızlığına kavuşmamışsa bu ülkenin sanayileşmiş ülkelerle kuracağı ticari ilişkiler zorunlu olarak kendi aleyhine sonuç vermekte, sömürülmesine yol açmaktadır. İlave olarak bu ülkelere yönelen yabancı sermaye akımı, bir yandan bağımsız ekonomik gelişmeyi geciktirici bir rol oynarken bir yandan da geniş kâr transferlerine yolaçmaktadır.

Çağımızda bu tür ilişkiler üzerine kurulu en belirgin oluşum A.B.D. dir. BARAN ve SWEEZY'ye göre, A.B.D. İmparatorluğunun büyüklüğü, ekonomik, dolayısiyle kapalı bir biçimde siyasal egemenliğinin hüküm sürdüğü, görünüşte bağımsız bir takım ülkelerle birlikte düşünülmelidir. Bu takdirde, tutucu bir yaklaşımla bile toplam alanının 18.467 bin mil kare nüfusunun ise 660,6 milyon olduğunu kabul etmek gerektiği saptanmaktadır.*

Uluslararası ekonomik sömürünün günümüzdeki en belirgin araçları **çok uluslu şirketler**dir. Çok uluslu şirketler, Dünyanın dört bir yanına kollarını germiş dev ahtapotlara benzemektedirler. Bunlardan pek çoğunun yıllık ciroları, ülkemizin gayri safi milli hasılasının bir kaç katı büyüklüktedir. Örneğin, General Motors'un yıllık cirosu

(*) BARAN, SWEEZY, **a.g.e.**, **s. 224.**

(24300 milyon dolar) Türkiyenin yıllık gayri safi milli hasılasının dört katı kadar, Ford Motor şirketinin cirosu (14930 milyon dolar) ise iki katından fazladır. Keza, Royal Dutch Shell'in, General Electric'in, Mobil Oil'in cirosu da ülkemizin yıllık gayri safi milli hasılasından daha fazladır.*

Şüphesiz, çok uluslu şirketler kol attıkları ülkelerden verdiklerinden daha fazlasını almaktadırlar. Örneğin 1966 yılına ait veriler, yabancı şirketlerin geri kalmış ülkelerden götürdüğü paranın getirdiğinin tam 3,5 katı olduğunu ortaya koymaktadır. Ülkemiz ekonomisinde de son 14 yılda önemi gittikçe artmakta olan yabancı sermayenin sağladığı kâr transferi, yatırılan kısmına oranla gittikçe büyümektedir**.

Yabancı iş-gücünün oluşturduğu artık-değere elkoymanın en etkin olmasa bile en açık yolu, bu işçilerin emeğinden, ileri kapitalist ülkelerde doğrudan doğruya yararlanmak şeklinde kendisini göstermektedir. Yabancı iş-gücünden bu yolla yararlanmak kapitalizmden bile eski bir olgudur.

Kapitalist gelişim içinde ilk defa İngiltere'de ucuz ve bol olması nedeniyle İrlandalı işçiler celbedilerek emeklerinden yararlanıldı.

A.B.D. de de kullanılan zenci iş-gücü kapitalist dönemde köleliğin en son ve en geniş ölçekli örneklerinden biri olmuştur. A.B.D. de halen genel nüfusun %10 unu teşkil eden zenciler, düşük niteliksiz iş

(*) «Challenge to the International Monopolies», **World Trade Union Movement,** Mayıs 1973. No. 5, s. XII.

(**) İSMAİL CEM, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi,** Cem Yayınevi, İstanbul 1970, s. 313, 334.

kategorilerini doldurmaktadırlar. A.B.D.'nin zenginliğinin kökeninde zenci iş-gücünün çok önemli bir payı olduğu gibi günümüzde de Amerikan toplumunun ucuz iş-gücü ihtiyacını karşılayan başlıca kaynak zenci iş-gücüdür. Halen zenci iş-gücünün yoğun olduğu güney eyaletlerinde zenci işçilerin ücret ortalaması, beyazlarınkinin %37 si kadardır.

II. Dünya Harbi sonrası dönemde yabancı iş-gücü kullanımı bakımından en ön sırayı, hızlı bir sanayileşme göstermiş olan Avrupa ülkeleri almaktadır. Bugün Avrupa ülkelerinde kullanılan yabancı işçi nüfus, toplam olarak 5 milyonu aşmıştır. 2 milyonu aşkın yabancı işçi istihdam eden B. Almanya başta gelmekte, onu yaklaşık olarak 1,5 milyon civarında yabancı işçi ile Fransa ve yarım milyonu aşkın yabancı işçi istihdam eden İsviçre gelmektedir. Avusturalya'daki yabancı işçi toplamı 1 milyonu aşmıştır.

Avrupa ülkelerine işçi gönderen ülkeler de gene genellikle Avrupa kıtasında yeralmaktadır. Kalkınma ve istihdam sorunlarına çözüm bulamamış olan bu ülkelerin çoğunun (İtalya, İspanya, Portekiz) belli bir süre faşizm deneyi yaşamış veya yaşamakta olmaları dikkat çekicidir. Yugoslavya buna bir istisna sayılabilir. Ancak Yuguslavya'nın (İtalya için de aynı şey söylenebilir) istihdam sorununa belki bazı çözümler bulmasına bağlı olarak gittikçe az sayıda işçi gönderdiği bilinmektedir.

Ülkemizde hüküm süren işsizliğin zorlamasıyla yurt dışına iki milyona yakın işçi göndermiş bulunuyoruz. İstihdam sorununa karşı bu tür bir çözüm yoluna girilmiş olmasının geçici olduğu açıktır. Dahilde istihdam sorunu çözüldüğü ölçüde yurt

dışının çalışanlar bakımından cazibesinin azalacağı beklenebilir. Kaldı ki son petrol krizinde olduğu gi bi işçi akımının duraklaması veya kesilmesi, işçi kabul eden ülkelerle ilgili nedenlerle de ortaya çıkabilir.

Yabancı iş-gücü, kabul eden ülke açısından, herşeyden önce, üretken hale gelinceye kadar tükettikleri işçi gönderen ülke tarafından karşılanmış olduğundan kârlıdır. A. Sauvy'nin hesaplamalarına göre bir işçi, doğumundan üretken hale gelinceye kadar geçen süre zarfında ortalama 6-9 yıllık çalışma süresinde üretilebilecek değerde bir tüketimde bulunmaktadır. Yabancı iş-gücü kullanan ülke bu yükten tamamen kurtulmakta, bu yükü, hiçbir karşılık olmadan, gönderen ülke yüklenmektedir.

Yabancı iş-gücü ucuzdur. Yapılan araştırmalar Batı Almanya'da yabancı işçilerin ortalama olarak yerli işçilere kıyasla, demir-çelik sanayiinde % 61, imalat sanayiinde % 70, maden ve enerji işkolunda % 80 oranında ücret aldıklarını ortaya koymaktadır.* İngiltere'de ise Hint ve Pakistan kökenli işçilerin ücretlerinin İngiliz işçilerine göre % 25 oranında düşük olduğu saptanmış bulunmaktadır.** İlave olarak gözden uzak tutulmaması gereken husus, bütün bu ülkelerde yabancı işçilerin, yerli işçilerin kabul etmedikleri ölçüde zahmetli ve niteliksiz işlerde çalışmakta olmalarıdır.

(*) NİKOLİNAKOS, Marios, «Economic Fondations of Discrimination in the Federal Republic of Germany», **Foreigners in Our Community,** Amsterdam, s. 88.

(**) ALLEN, Sheila, «Black Workers in Great Britain», **aynı eser,** s. 45.

Bir başka araştırma ise İsviçre'de çalışan yabancı işçilerin 1954-60 yıllları arasında bu ülkenin milli gelirinde 2340 milyon İsviçre frangı artış sağladıkları halde kendilerine aynı dönemde ödenen gerçek ücret toplamının ancak 800 milyon İsviçre frangı kadar olduğunu ortaya koymaktadır*

Bugünün gelişmiş kapitalist ülkelerinin zenginliğinin oldukça önemli bir kısmı başka ülkelerin insanlarının ürettikleri artık-değerlerden oluşmuş olmasının çok çeşitli ve önemli sonuçları var. Değişik görünümlerde sağlanan bu durumun sonucu olarak emperyalist ülkelerin işçileri fakir ülkelerin işçilerinin emekleri üzerinde yürütülen sömürü sayesinde, daha kolay taviz sağlayabilecek duruma gelmişlerdir. Büyüyen «pastada» fakir ülkelerin emeği yattığı ve zengin ülkenin işçisi bu pastadan pay aldığı sürece böyle bir yargı kaçınılmaz görünmekte.

Bu oluşum özellikle İngiltere'deki evrim gözlendiğinde ilk defa belirgin bir biçimde kendisini göstermiştir. «İngiltere'de reel ücretlerdeki artışın hatırı sayılır bir kısmı, tarımsal maddeler ithalatındaki nisbi ucuzlama sonucu sömürge ve yarı sömürge bölgelere karşı ticaret hadlerinin lehte gelişmesi sayesinde olmuştur; bu, özellikle, 1870 ler ve 1880 lerde ve tekrar iki savaş-arası dönemde belirgindir»**.

Gene aynı şekilde Amerikan işçilerinin yüksek ücretini, zencilerin ve geri kalmış ülke işçilerinin

---

(*) **GRANDJEAT**, a.g.e., s. 40.

(**) DOBB, Maurice, **Kapitalizm Sosyalizm Az Gelişmiş Ülkeler ve İktisadî Kalkınma**, (Çev. M. Selik) Ankara, Doğan Yayınevi, 1973, s. 52, 53.

emeğinden; öte yandan «Alman mucizesinin» sızıntılarıyla belli bir gelir düzeyi tutturmuş Alman işçilerinin durumunu, bu ülkedeki yabancı işçilerin emeğinden... bağımsız düşünmek olanağı yoktur.

En azından belli bir grup işçinin, kapitalist ekonomik sömürünün uluslararası alanda kazandığı bu yeni boyutlar dolayısiyle belli bazı çıkarlar sağlaması, önemli bir gelişime neden teşkil etmiştir. Bu ülkelerin bir kısım işçilerinin çıkarlarının belli ölçüde de olsa mevcut düzenle özdeş duruma gelmesi, işçi sınıfının bilinç yapısı ile ilgili sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Böyle bir gelişmeyi ilk önce gözetlemiş olanlardan Engels İngiliz işçilerinin «burjuvalaştıklarına» dikkati çekmekte ve «işçiler, İngiliz tekelinin dünya pazarı ve sömürgeler sayesinde sağladığı ziyafete sevinçle katılıyorlar,» demektedir.

Bu gelişmenin sonucundadır ki İngiliz sendikaları, çoğu zaman İngiliz emperyalizminin hizmetinde bir politika izlemiş; Amerikan sendikaları, zencilere karşı uygulanan baskıya seyirci kalmış hatta bazan destek olmuş ve Vietnama, Kamboçya'ya karşı girişilen saldırılara alkış tutanlar arasında yer almıştır.

Bu durum, Marksizmin geleneksel sınıf çatışması şemasında değişiklik anlamına gelebilecek eğilimlere ve bu eğilimlerin tahrik ettiği bazı tartışmalara kaynak teşkil etmiştir.

Mao'nun «Dünya işçileri birleşiniz.» sloganı yerine «Dünya halkları birleşiniz» çağrısına tercih etmesi bu durumdan bağımsız düşünülemez. «Ayrıca-

lıklı ulusların proletaryasının üçüncü dünyanın sömürülmesine katılmaları» gözlenimden hareket eden bazı düşünürler, kapitalist ülkelerdeki işçilerin devrimci nitelikleri konusunda kuşkular önesürmektedirler*. BARAN ve SWEEZY'ye göre «geleneksel ortodoks Marx'çılığın verdiği karşılık —sanayi proleteryası eninde sonunda kapitalist zalimlere baş kaldıracaktır— artık kandırıcı değildir. Sanayi işçileri, Amerikan işçi sınıfının eksilen bir azınlığıdır, bunların ana sanayilerde örgütlenmiş olan çekirdekleri, toplumun tüketici ve ideolojik açıdan koşullandırılmış üyeleri olarak, büyük ölçüde toplumla bütünleştirilmiştir. Bunlar, öteki sınıf ve tabakalarla birlikte sistemin elementality ve us dışı özelliğinden acı çekmekle birlikte (bazılarından daha az, bazılarından daha çok) Marx'ın çağındaki sanayi işçileri gibi sistemin özel kurbanları değildir.

Sistemin özel kurbanları elbet vardır. Bunlar, istihdam edilmeyenler, mevsimlik tarım işçileri, büyük şehirlerin kenar mahallelerinde oturanlar, okul bitirmeyenler, az aylıklı yaşlılar, kısaca, dışardakiler. Bunlar, sınırlı satın alma güçlerinden dolayı tüketim gibi hazlardan yararlanamamaktadır. Yalnız bütün bu gruplar, büyük sayılarına karşılık, heterojen değildir, dağınık ve parçalanmıştır. Oligarşi, verdiği sadakalarla bu grupları nasıl böleceğini, başı bozuk proleterya (Lumpen-proletariat) haline gelmelerini nasıl önleyeceğini çok iyi bilmektedir»**.

(*) EMMANUEL Arghiri, «Proletariat des Nations Privilégiées» **Le Monde,** 11 Kasım 1969.

(**) BARAN ve SWEEZY, **a.g.e.,** s. 439.

Kapitalizm, uluslararası boyutlar kazanmış olan varlığını sürdürebilmek amacıyla, kollarını uzattığı fakir ülkelerdeki işçiler arasından da kendisine destek olabilecek müttefikler türetebilmek için bazan bu ülkelerde uyguladığı ücret politikasını da bir araç olarak kullanabilmektedir. Görülmüştür ki çoğu zaman yabancı sermaye, yuvalandığı işkollarında, yerli işverenlerce ödenen ücretlere göre yüksek bir ücret ödemektedir. Bu «kaz gelen yerden tavuk esirgenmez» sözüne uygun bir davranıştır. Özellikle Güney Amerika ülkelerinde uygulanan bu ücret politikası sayesinde, bu ülkelerdeki işçi sendikalarının, kendi halklarının yürüttükleri anti-emperyalist mücadeleden uzak kalmaları sağlanmak istenmiştir. Çoğu zaman, çoğu yerde —örneğin Şili'de— tutmayan bu taktiğin başarılı olduğu haller de görülmüştür.

Castro ise Küba devrimini gerçekleştirirken sendikalardan belirli bir karşıtlık görmüş, bu nedenle devrim sonrası dönemde yaptığı ilk işlerden biri ülkesindeki sendikaların yönetimine «çeki düzen vermek» olmuştur.

Ülkemizde de yabancı sermayenin egemen olduğu işkollarında işçi ücretleri yerli emsallerine göre bir çok hallerde daha yüksektir. Örneğin, petrol işkolunda durumun böyle olduğunu gözlemek mümkündür. Petrol işkolunda yabancı sermayenin sağladığı kazanç ve aynı işkolunda zengin ülkelerde uygulanan ücretlerin düzeyi nazara alınırsa bunun aslında bir fedekârlık olmadığı kolayca anlaşılır.

Bütün bunlara rağmen, zengin ve fakir ülkelerin işçilerinin çıkarları arasındaki çelişkinin geçi-

ci ve yüzeysel olduğunu ileri sürmek de mümkündür. İşçiler üzerinde yürütülen kapitalist sömürü oranının «az gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmiş kapitalist ülkelerde çok daha yüksek olduğu» gözleminden hareket eden iktisatçı Bettelheim'ın savı budur. O'na göre, bütün dünya işçileri arasında mevcut «nesnel dayanışma bağı» geçerliliğini sürdürmektedir *.

Aslında «Dünya halkları birleşiniz» sloganının amaçladığı ülkü ile «Dünya işçileri birleşiniz» sloganı arasında bir çelişki bulunması da zorunlu değildir. Gittikçe belirginleşen bir biçimde görülmektedir ki Dünya ulusları gerçek ekonomik, siyasal bağımsızlıklarını kazanma yönünde başarı sağladıkça zengin ülkelerdeki emek-sermaye çelişkisini belirginleştirici bir rol oynamaktadırlar. Zira, tekelci sermaye dış sömürü kaynaklarını kaybettiği ölçüde sömürüsünü yeniden kendi ülkesindeki işçiler üzerine yoğunlaştıracaktır.

Petrol üreten Arap ülkelerinin gösterdikleri dayanışmanın Batılı ülkelerde uyandırdığı yankılar, bu açıdan ilginç gelişmelere yolaçmıştır. Çok uluslu şirketlere karşı uluslararası alanda gösterilen dayanışmanın en çok petrol işkolunda kendisini göstermiş olması, tesadüfi olmasa gerektir.

Zengin ülkelerin işçileri, emperyalist sömürü çarkının gittikçe daha az iyi işlemesine bağlı olarak düzenle çelişkiye düştükleri ölçüde, fakir ülkelerin işçilerini de içine alan uluslararası bir dayanışma-

(*) BETTELHEİM, Charles, «les Travailleurs des pays riches et pauvres ont des intérét solidaires» **le Monde** 11 Kasım 1969.

ya girişmek ihtiyacını daha fazla duymaktadırlar. Bu gelişmenin bir uzantısı olarak ve çok uluslu şirketlere bir tepki olmak üzere, son zamanlarda, bütün dünya sendikalarının ilk defa ortak ve birleşik bir mücadele içine girmeye başladıkları görülmektedir. Bu ortak mücadele içinde zengin ve fakir ülkelerin işçilerinin sendikaları arasında kurulacak işbirliğinin gelişmesi ölçüsünde, uluslararası ekonomik sömürünün engellenmesi beklenebilir. Ancak kabul etmek gerekir ki böyle bir beklentinin gerçekliği de fakir ulusların dış sömürüye karşı yürüttükleri mücadelenin başarısı oranında sağlanabilir ve bütünlenebilir.

VI. UCRETLERİN BELİRLENMESİNDE İŞÇİLERİN ETKİLERİ

Ücret en çok işçiyi ilgilendirir. İşçinin yaşaması, ailesini geçindirmesi, ücret almasına ve aldığı ücretin büyüklüğüne bağlıdır. İşçiler, kendilerini böylesine yakından ilgilendiren bir unsur üzerinde acaba hangi durumlarda söz sahibi olmalarını sağlıyacak olanaklardan yoksundurlar? İşçiler ücretleri etkilemek bilincinde olsalar ve bunun için gerekli hukuki ve siyasal olanaklara sahip olsalar bile kapitalist ekonominin kuralları ve koşulları çerçevesinde bu konuda başarılı olabilirler mi? İşçilerin ücretleri etkilemek yönünde başvurdukları ve başvurabilecekleri yollar nelerdir? Bu soruların cevapları, bu bölümde tartışılacak konuları oluşturmaktadır.

A) ÜCRETLERİN BELİRLENMESİNDE İŞÇİLERİN SÖZ SAHİBİ OLMADIKLARI DURUMLAR

İşçiler, bilinçlenme ve örgütlenme düzeylerinin yeterli olmadığı bazı durumlarda ve faşist rejimlerin eline düşmüş toplumlarda, tartışma götürmeyecek bir biçimde açıktır ki, ücretlerin belirlenmesinde herhangi bir söz ve etki sahibi değillerdir.

Ayrı ayrı ele alınacak olan bu iki durum bir bakıma ayrılamayacak biçimde girişim halinde görülebilir. Faşist rejimleri davet eden koşullar arasında, bazı hallerde işçilerin bilinç ve örgüt açısından yetersiz kalmış olmalarının sayılabilmesi ve istisnasız bütün faşist rejimlerde işçilerin gerçek örgütlerinden yoksun bulunmaları, işçilerin bilinç açısından gelişim ve varlık göstermelerinin engellenmiş bulunması, böyle bir yargıya dayanak gösterilebilir.

Ancak, açıktır ki işçilerin ücretleri etkileyebilecek bir bilinçlenme ve örgütlenme düzeyinden yoksun bulundukları bütün toplumlarda faşist rejimlerin yürürlükte olduğu söylenemez. Belki işçilerin bu tür toplumlarda çıkarları doğrultusunda bilinçlenip örgütlendikleri takdirde karşılarında faşist rejimlerin oluştuğunu görebilecekleri söylenebilir. Ancak geleceğe ait böyle bir ihtimalin —gerçekleşmesi büyük bir ihtimal dahi olsa— mevcut rejimin faşist olarak nitelendirilmesini zorunlu kılmayacağı açıktır.

Öte yandan, faşist rejimlerin yürürlükte olduğu bütün toplumlarda işçilerin bilinç ve örgüt düzeyi bakımından yetersiz oldukları söylenemez. Aslında bu yetersizlik çoğu zaman görünüştedir. Genellikle işçiler bilinçlenme ve örgütlenme bakımından ulaşmış oldukları gelişim düzeyi ile kapitalist düzenin temellerini sarsabildikleri dönemlerde ve toplumlarda, kapitalizmin eli silahlısı olarak tanımlayabileceğimiz faşizmin baskılarıyla sindirilmek, düzene yeniden uyumlandırılmak istenmişlerdir. İşçiler, kapitalistler açısından faşizmi kaçınılmaz kılacak kadar yeterli oldukları, fakat faşizmin yerleşmesini

engelleyebilecek kadar yeterli olmadıkları hallerde —geçici olmaya mahkum— böyle bir felaketin kurbanı olurlar.

1. İşçilerin bilinçlenme ve örgütlenme düzeyi bakımından yetersiz kalmaları

Toplumsal gelişmenin ekonomik gelişmeden geri kaldığı çok tekrarlanan bir gözlemdir. Genellikle bununla anlatılmak istenen, kapitalist ekonomik gelişmenin doğurduğu toplumsal sorunlara getirilebilen sınırlı çözümlerin dahi belli gecikmelerle gerçekleştirilebilmiş olmasıdır.

Hemen her yerde ekonomik gelişme bazı sorunlar doğurmuş, geniş yığınlar bu sorunların bilincine varmışlar, çözümü için gerekli güce ve güvene sahibolmuşlar, ancak, bundan sonradır ki verilen çetin mücadelelerle sorunları hafifletici bazı toplumsal gelişmeler gerçekleştirilebilmiştir. Ücret sorunu için de aynı durum söz konusu olmuştur, olmaktadır.

Kapitalizmin temel ögelerinden biri olan ücretlilik düzeninin doğuşu, çoğu toplumlarda bir patlama halinde kendisini gösteren sanayi devrimi ile birlikte başgöstermiştir. Önce ücretlilik düzeni doğmuş, adil ücret, insanca ücret gibi kavramlar ve bu yönde beliren mücadeleler daha sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Çünkü, bu tür sorunların işçiler tarafından bilinçle kavranabilmesi ve bu sorunlara güçle çözüm bulabilmeleri belli bir zamanın geçmesini gerektirmiştir. Her şeyden önce, işçi sınıfının sayıca ve daha sonra nitelikçe varlık kazanması, böyle bir gelişmenin temel koşulu olarak belirmiştir.

Sanayi devrimine ilk defa sahne olmuş bulunan Batı Avrupa ülkelerinde geçen asırlarda yaygın bir toplumsal afet halinde kendisini göstermiş bulunan düşük ücretler ve bu durumun bir başka yönden görünümü olan uzun çalışma süreleri, işçilerin bilinç ve örgütlenme bakımından yetersiz kaldıkları evrelere rastlar. Sefalet ücretleri karşılığında, güç çalışma koşulları içinde, bazan günde 18 saate kadar varan bir tempo içinde, ergin işçilerin yanı sıra kadın ve çocuk işçilerin de çalıştırılmış olması, insanlık tarihinin unutulmayacak karanlık sahifelerini teşkil eder. Şu da var ki, tarihin bu tüı karanlık sahifelerinin sonu gelmemiş, kapitalist sanayileşmeye, ücretlilik düzeninin doğuşuna sahne olan her ülkede farklı koşullar içinde ve yöresel çerçeve içinde de olsa benzer durumların başgöstermesi son bulmamıştır.

Ücretlilik düzeninin doğuşuyla ortaya çıkan işçi kitlelerinin ücret sorununa kendi lehlerine çözümgetirmek için tutarlı ve etkili çözüm yolları bulabilmeleri kolay olmamıştır. Ağır çalışma koşulları ve koyu sömürü mekanizması karşısında işçilerin ilk tepkileri, çalıştıkları işyerlerindeki makineleri tahribetmek veya patronlara karşı kriminel bazı eylemler ortaya koymak gibi bilinçsiz ve sonuçsuz çırpınışlardan ibaret kalmıştır. Özellikle makinelerin işçiler tarafından tahribedilmesi, sanayi devriminin ilk defa patlak verdiği İngiltere'den, bu gelişmeye daha sonra dönemlerde sahne olmuş bulunan Osmanlı İmparatorluğuna... kadar hemen her ülkede görülen bir durum olmuştur.

Kapitalist düzen, kendi oluşturduğu ve kendisini bütünleyen düşünce yapısı içinde işçilere bir çı-

kar yol gösterınez. Tam aksine, işçilerin bir çıkar yol bulmalarını mümkün kılacak arayışlarını, daha doğmadan boğacak mazeretleri ve telkinleri sanki reddedilmez evrensel gerçekleşmişçesine zihinlere perçinleyecek bir düşünce ortamı doğurur.

Örneğin, Batı Avrupa ülkelerinde sendika ve grev hakkına karşı çıkanlar, elbette açıktan açığa düşük ücret ve sefalet istediklerini söylemiş değillerdir. Sendika ve grev hakkına karşı çıkarken, bunların, özgürlüğün temellerine... bireyciliğe ve birey ile devlet arasına aracı girinemesi ilkesine aykırı düştüğünü öne sürmüşlerdir. Sendika hakkına karşı İngiltere'de (Combinations Acts) ve Fransa'da (Chapelier) XVIII. yüzyıl sonlarında çıkarılan yasalar, esas olarak bu gerekçelere dayandırılmıştır.

Kapitalizmin özgürlük anlayışı, uzunca bir dönem, «laissez faire, laissez-passer» (bırakınız yapsınlar...) ilkesi çerçevesinde kalmıştır. Bu, iktisaden zayıf durumda olanlar yanında devletin herhangi bir koruyucu tedbir almasını kabul etmeyen, herkesin yalnızca kendi çıkarı için serbestçe mücadele etmesi koşullarının sağlanması demektir. Bireylerin kişisel çıkarları uğruna yürüttükleri mücadele nin, toplumun çıkarına en uygun sonuçları doğuracağı inancı böyle bir «ideal toplum» anlayışının esası olmuştur. Bu anlayış içerisinde, iş-gücünün fiatı olan ücretin de piyasadaki diğer malların fiatları gibi oluşmasında bir sakınca görülmemiştir.

Böyle bir iktisadi düzen anlayışının, doğuştan fırsat eşitliğine sahip olmayan bireyler arasındaki eşitsizlikleri büyütmekten, zayıfı kuvvetliye ezdirmekten başka bir sonuç vermediği ancak zamanla anlaşılmıştır.

Bir kısım düşünürler, örneğin Laselle ise kapitalist düzen içinde kalındığı sürece işçilerin sefalete mahkum edildiklerini görmüş, ancak, işçilerin sefaletine yol açan ücret düzeyini bir «tunç kanunu»nun belirlediğine hükmederek bunun değişmezliğini kabullenmiştir. Dolayısiyle vardığı sonuç; kapitalist düzende işçilerin ekonomik durumlarını iyileştirmek için kendilerinin yapacakları birşey olmadığı noktasında düğümlenmiştir. Lassalle'ın bulduğu başlıca çözüm, Bismarck hükümetinin koruyuculuğunu önermekten ibaret kalmıştır.

Ülkemizde de, 1947'de işçilere grev hakkının tanınmayışını haklı göstermek için, o zamanın Çalışma Bakanının öne sürdüğü gerekçeler içinde Devlete atfedilen rol, bu açıdan anlamlı görünmektedir. Bakana göre, grev hakkı, çalışmak isteyen işçilerin çalışmalarının engellenmesine imkan tanıyacağı için «anti-demokratik»tir. Ayrıca, Türkiye'deki rejim tabiatı icabı devlete sosyal - sınıflar arasında hakem rolü yüklediğinden grev hakkına gerek yoktur *. Bu düşüncenin günümüze gelinceye kadar pek çok kişi tarafından hatta bazı sendikacılar tarafından benimsenmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak, özü gereği, üzerinde işçi sınıfının baskısı hissedilmeyen bir devletten işçiler lehine gelecek çözümlerin çok sınırlı kalacağı, yıllar süren deneylerle anlaşılabilmiştir. Henüz bilinçlenmemiş işçi kitlelerinin çıkarlarının temsilden uzak bir kısım güçsüz sendikalarla, devlet ve «işveren» temsilcilerinden oluşan bir takım «hakem» kurullarında üç-

(*) **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Cilt IV. Oturum 20.2.1947 s. 306.

ret sorununa işçiler lehine çözüm bulmanın olanaksızlığı zamanla görülmüştür. Görülmüştür ki, devlet gücünün biraz olsun işçiler lehine tavır alması, işçilerin bilinçlenmesi ve güçlülüğü oranında olmaktadır ve sendikacılık, toplu pazarlık, grev... işçilerin güçlenmesi için kaçınılmaz ilk adımlardır.

Bu arada, Batı'da olsun Doğu'da olsun işçileri düşük ücret düzeyi karşısında kayıtsızlığa ve teslimiyete sevkeden bazı düşüncelerin oluşturulmasında dinlerin de istismar konusu edildikleri bir gerçektir. Yoksulluğun bir Tanrı emri ve insan kaderinin gereği olduğu, bazı insanların hatalarının tashihi amacıyla maddi yoksulluğa mahkum edilmiş oldukları; bu dünyada fakir olanların öbür dünyada zengin olacaklarına dair telkin edilen inançlar, kapitalizmin ilk yükseliş yıllarında Batı hristiyan toplumlarında da istismara elverişli bir gelişim göstermiştir.

İşçilerin bir çok toplumsal sorun gibi ücret sorununa da tutarlı ve gerçekçi çözümler bulabilmeleri, bu amaçla birleşmenin zorunluluğunu kavrayarak güçlü örgütler meydana getirmeleri, kapitalist gelişmeye bir tepki olarak gelişen ve yaygınlaşan toplumsal akımların ve toplumcu öğretilerin getirdiği düşünce ortamı içinde mümkün olabilmiştir. Ancak bu sayededir ki, işçiler, tek başlarına hareket ettikleri vakit ezilmeye mahkum olacaklarını görmeye ve tek başına kalmalarını telkin eden düşüncelerin gerçek niteliklerini kavramaya başlamışlardır.

İşçiler anlamışlardır ki, tek başlarına hareket ettikleri sürece kapitalistle hukuken özgür ve eşit bir iş sözleşmesi yapıyor görünseler bile, aslında

ekonomik koşulların eşitsizliğinin doğurduğu adaletsizliği önlemeye imkan bulunmamaktadır. Engels'in işaret ettiği gibi «iktisatçıların öğrettiklerine göre, ücret ve iş-günü süresi rekabet sonucunda saptandığından, adalet, iki tarafın adil durumda ve eşit koşullar içinde olmalarını gerektiriyor gibi görünür. Oysa, durum böyle değildir. Kapitalist işçi ile anlaşamazsa, bekleyebilir ve sermayesine dayanarak yaşıyabilir. İşçi böyle yapamaz. Onun yaşamak için ücretinden başka geliri yoktur, bu nedenle, ne zaman nerede ve ne koşullar içinde bulabilirse iş tutmak zorundadır. İşçi adil durumda değildir. Açlık onu korkunç bir şekilde sıkıştırır. Bununla beraber, kapitalist sınıfların iktisatçılarına göre bu halis adalettir» *.

İşçilerin tek başlarına hareket ettikleri dönemlerde, sanayi dallarında ve işyerlerinde ücretler üzerinde etkili olmayacakları, üzerinde tartışılamıyacak ölçüde açık görünmektedir. Ücretler üzerindeki etkileri, ancak bu durumun bilincine vararak örgütlü bir güç haline gelmelerinden sonra tartışma konusu edilebilir.

2. Faşizm

Yeryüzünde bugüne kadar görülmüş ve faşizm tanımı içine sokabileceğimiz rejimlerin hepsinin, benzer koşulların ürünü olduğunu söylememiz mümkün değildir. Ama hepsinde ortak olan bir yan vardır. Bütün faşist rejimler, işçilere karşı baskı, tedhiş ve şiddet uygulamaları getirmiş; bu uygula-

(*) ENGELS, «A fair day's Wages for a fair day's Work» The **Labour Standard**, 7 Mayıs 1881.

malar, faşizmin temel özelliğini ve başlıca amacını teşkil etmiştir. Böylece, işçiler üzerinde kurulan açık dikta rejiminin en önemli belirtisi, sonucu ve göstergesi, ücretlerde görülen belirgin ve gittikçe artan bir düşüş olmuştur.

Faşizm, aslında «kapitalizmin hoyratlıkları karşısında çılgına dönen küçük burjuva»ların kararsız, boş ve «hatta moda olan şu veya bu çeşit burjuva eğilimi yönünde çılgın bir tutku ya dönüşme özelliği» * taşıyan «devrimci» heyecanlarını saptırarak kendisine başlıca dayanak yapmıştır. Faşizmi destekleyen kitleler arasına çoğu zaman işsiz yığınlar, dejenere ve kriminel unsurlar (lumpen-proleterya) da katılır. Bu duruma bir de örgütlü işçilerin yeterince uyanık ve güçlü olmamaları da eklenince faşizm muhtaç olduğu kitle tabanına kavuşmuş olur. Bu çok değişik unsurlardan meydana gelen yığınlar, ortak bir takım ırkçı, istilacı hayaller ve saplantılarla görüşleri karartılıp harekete geçirilerek kendi dışlarındaki emellere kurban edilirler.

Ancak, faşizme hizmet eden unsurlar ne olursa olsun, faşizmin hizmetinde olduğu sınıf, kapitalist sınıftır. Ancak, «Kapitalistlerin hepsinin faşizmin yükselişinden memnun oldukları farzedilmemelidir. Tartışmasız denilebilir ki onlar, mümkün olduğu takdirde kendi sorunlarını kendi usulleriyle çözmeyi tercih ederler. Fakat iktidarsız oluşları onları faşizme destek olmaya zorlar ve durum tahammül edilmez hale geldikçe ve ufukta yeni

(*) LENİN, «An Infantile Disorder...», **Selected Works**, s. 525.

devrimci koşullar belirdikçe iktidar kalesinin içindeki mevkilerinden kapıları açarlar ve faşist lejyonları yanlarına alırlar»*.

Hangi yolla meydana gelirse gelsin, faşizm daima işçiler üzerinde kapitalistlerin oluşturduğu bir diktatörlük olmuştur.

Bizi burada yalnızca ücretle ilgili yanları ilgilendirmekle beraber, belirtmek gerekir ki, faşizmin içinde yuvalandığı toplum için ve bütün dünya için taşıdığı felâketler bu kapsamı bir hayli aşan boyutlar taşır. Bununla beraber, faşizmin ücret ile ilgili olarak meydana getirdiği tablo, bir anlamda, ücretlilik düzeninden eskiye dönüş ve insanlığın başlangıç dönemlerine özgü bir üretim ilişkisi olan köleliğin geri getirilmesi şeklinde özetlenebilir. Faşizme, bu niteliğinden ötürü, köleliğin, sanayi devrimi sonrasındaki hortlayışı denilebilir.

Faşizmin yakın geçmişte görülmüş ve ilk akla gelen klasik örneklerinin (Almanya'daki Hitler ve İtalya'daki Musolini rejimleri...) doğuşu üzerine şunlar söylenebilir: «Emperyalist güçler arasındaki bir bölüşüm savaşının sonucunda ekonomik ve toplumsal yapısı ciddi bir biçimde sarsılmış olan bir ulus, başarılı bir toplumcu devrimi gerçekleştirmekte yetersiz kalınca, kapitalist üretim ilişkileri üzerine kurulu bir sınıf dengesi dönemine girer. Bu koşullar altında kapitalizmin çelişkilerinin yoğunlaşması, normal emperyalist yayılma yöntemleriyle çözümlenmesi mümkün olmayan iç bunalım-

(*) SWEEZY, **The Theory of Capitalist Development**, s. 334.

lara yol açar. Faşizmin ortaya çıktığı ve geliştiği zemin budur denilebilir»*.

Almanya'da Nazilerin 1933 te iktidarı ele geçirmelerinden sonra ücretlerin hızla düşmeye başladığını kendi yayınladıkları istatistiklere dayanarak söylemek mümkündür. Nazi Almanyasında 1932 ila 1936 yılları arasında, nitelikli işçi ücretleri % 5, niteliksiz işçi ücretleri % 20 civarında bir düşüş göstermiştir. Parasal anlamda ifade edilen bu düşüşün, fiat artışları nazara alındığı vakit gerçek ücretlerde çok daha yüksek oranda bir düşüşe eşdeğer olduğu açıktır. Aynı dönem içinde ücret gelirlerinin milli gelir içindeki payı, % 56,9'dan % 53,6'ya düşmüştür.

Hitler'e bağlı kukla bir örgüt olan İşçi Cephesinin başına getirilmiş bulunan Dr. Ley, bu gelişmeler olurken «insanların ruhlarını doyurmanın midelerini doyurmaktan daha önemli olduğunu» söylemekteydi. Buna karşılık, Nazi rejimi, aynı yıllarda (1932-1936) sermaye ve teşebbüs erbabının toplam milli gelir içindeki payının % 17,4'ten % 26.6'ya çıkmasına imkan hazırlamaktan da geri kalmamıştır**.

Naziler bu sonucu sağlayabilmek için işçilerin mesleki ve siyasal alanda kurdukları örgütlerin hepsini ortadan kaldırmışlardır. Oysa Hitler, iktidara geçtiği 1933 yılında, ulusal bayram olarak ilan ettiği 1 Mayısın görülmemiş törenlerle kutlanmasını sağlamıştı. Sendika liderleri yeni rejime bağlılıkla-

---

(*) **Aynı eser**, s. 332

(**) SHIRER, William L., **The Rise and Fall of the Third Reich**, Secker and Warburg, London, 1962, s. 1964.

rının ve işbirliğine hazır olduklarını ifade etmişler; Hitler, aynı gün, kendisini ziyarete gelen sendika liderlerine «görüyorsunuz ya devrimin işçilere karşı olduğu ne kadar gerçek dışı ve haksız bir yargıdır» demişti. Ancak, hemen ertesi gün Nazizmin zorbalarına sendika merkezlerini işgal ettiren, kapattıran, paralarına ve mallarına el koydurtan, —Nazizm ile işbirliğine razı olanlar dahil— bütün sendika başkanlarını tevkif ettirerek toplama kamplarına süren de gene Hitler'den başkası değildi.

Bu olaydan üç hafta sonra da toplu sözleşmeler kaldırıldı. İşyerinde başta ücret olmak üzere çalışma koşullarıyla ilgili bütün konularda tüm yetkilerin «işyerinin doğal lideri» (führer) olarak kabul edilen «işveren»e ait olduğu ilan ediliyordu. İşçilerin en ufak bir söz hakkı kalmamıştı. 1934'te kabul edilen «İşçi Şartı» bu durumu tescil etti; aynı yıl kurulan kukla «İşçi Cephesi» ve onun işyerlerindeki elemanları Nazi Partisi adına bu durumun bekçiliğiyle görevlendirildiler.

İtalya'da faşist rejim altında işçi ücretleri, Amerika'dakinin 1/4'ü İngiltere'dekinin 1/3'ü düzeyine inmiş bulunuyordu.

Almanya'da olduğu gibi İtalya'da da faşist rejiminin çalışan kitlelere getirdiği felaket, ilk yıllarda görülen sür'atli ücret düşüşünden ibaret kalmadı. Faşist rejimler kökleştikçe ve sebeb oldukları harbin sonuçları doğmaya başladıkça, çalışan kitleler için işsizlik, hastalık ve ölüm kusmaya başlamışlardır. Yıkılıp sona erdikleri zaman ise geride nefretden başka bir şey kalmamıştır.

İtalya'da Mussolini 1922 de iktidarı ele geçirdikten sonra çeşitli eğilimdeki sendikaları ortadan kal-

dırmış, kendisine bağlı kukla sendikalar oluşturmuştur. Her işkolunda çalışan işçilerin en az % 10 unu temsil eden tek bir sendikaya izin verilmiş, rejime bağlı kişilerin denetimine verilen bu sendikalara bütün işçilerden zorla aidat toplanmış; karşılık olarak da bu sendikaların yöneticilerinin sözde toplu pazarlıklarda ve üçlü hakem kurullarında kapitalistlerin koruyucusu olan hükümetin direktiflerini aynen onaylamaları sağlanmıştır.

İspanya'da Halk Cephesi hükümetini zorla devirerek faşist rejimini kuran General Franco da ücretler ve genel olarak çalışanların hakları üzerinde yürüttüğü baskıyı sağlamakta bağımlı ve tek sendika ilkesini kendisine dayanak yapmıştır. Portekiz'de ve bazı Latin Amerika ülkelerinde kurulmuş olan faşist rejimlerde de İspanya'dakinden esinlendiği izlenimi belirgin olan uygulamalar görülmüştür.

Günümüzde ekonomik bakımdan dışa bağımlı ülkelerde görülen faşizm uygulamaları, başlı başına bir emperyalist güç olan Almanya ve İtalya'da görülen faşizmin geleneksel örneklerinden farklı yanlar taşımaktadır. Bu ülkelerde pek çok şey gibi faşizmin de kökü dışarıda bir ithal malı olduğu söylenebilir. Bu tür rejimlerin başlıca örnekleri, Şilide ve Yunanistan'da görülmüştür. Yabancı emperyalist güçleri böyle bir uygulama içinde aktif bir rol almaya iten neden, bu ülkelerdeki ekonomik bağımsızlık özlemlerinin yabancı sermayenin çıkarlarını da tehdit edecek düzeye gelmesi olduğu söylenebilir. Şili'de geçen yıl, sendikalı işçilerin bilinçli direnişine rağmen, emperyalist çıkarların aleti olan silahlı güçler, demokratik rejime son vermiş-

ler ve koyu bir dikta rejimi kurmuşlardır. Bu darbenin ve ortaya çıkardığı rejimin, Allende'nin millileştirmek istediğ iA.B.D. şirketleriyle ve C.I.A. ile olan ilintisinin, A.B.D. de dahi önemli yankılar uyandırabilecek kadar ciddi boyutlar taşıdığı görülmüştür.

Şili'de Allende'yi katlederek başa geçen askeri rejimin yoğun ve yaygın bir biçimde uyguladığı cinayet ve tutuklamaların önde gelen kurbanları sendikacılar ve işçiler olmuştur. Faşist cuntanın 11.Eylül.1973 de işbaşına geçmesinden Mart 1974'e kadar Şili halkının satınalma gücünde % 1200 oranında bir düşüş olmuş ve işsizlik hızla yaygınlaşmaya başlamıştır *. Bunun, gerçek işçi ücretlerini aynı oranda aşağıya çekici bir tesir doğuracağı açıktır.

Oysa dikta rejiminin son verdiği Allende iktidarı döneminde işsizlik % 9 dan % 2'ye düşmüş, işçi ücretlerinde ve sosyal güvenlik ödemelerinde gözle görülür artışlar kaydedilmişti.

Şili'de olduğu gibi Yunan faşizminin dışardan şırınga edilmiş olduğuna dair kanı ve gözlemler yaygındır. Fransa'da yayınlanan «Le Monde» gazetesinin Ortadoğu işleri uzmanı Eric Rouleau bu konudaki gözlemini yakın bir geçmişte şöyle açıklamıştır: «Yunanistan'da Amerikan etkisi uzun süreden beri hissedilmekteydi. Bu etki yalnızca iş çevrelerinde yayılmakla kalmamış Amerikan subayları tarafından özel surette yetiştirilmiş, donatılmış ve be-

---

(*) ALLENDE, Fidelma (CUT Secretary for International Relations) «End the Terror» **WFTU**, March 1974, No. 3.

yinleri yıkanmış bir Yunan ordusu da kurulmuştu»*.

1967 darbesiyle «sol»un iktidara geçmesini önleyerek işbaşına geçen «albaylar cuntası» döneminde ücretlerde en azından göreli bir gerileme meydana gelmiş olduğu rejimin kendi kaynaklarına dayanılarak saptanabilmektedir. Kâr ve rant gelirleri yıldan yıla ücretleri gittikçe geride bırakan bir artış göstermiştir**. Bu gelişmenin Yunan faşizminin bütün dönemlerinde devam etmiş olduğuna dair gözlemler eksik değildir.

Yunan cuntasının bu sonucu sağlamakta tuttuğu yol faşizmin geleneksel yolu olmuştur. Darbenin hemen ertesinde yüzlerce sendikacı tutuklanmış, toplama kamplarına yollanmış, 4 Mayıs 19667'de 158 sendika kapatılmış, her çeşit yayın çok sıkı bir denetim ve sansüre tabi tutulmuştur. Cunta, 1969'da en üst sendika konfederasyonu olan G.S. E. E.'nin ötedenberi işverenlere bağımlı sağ kanat yöneticilerinden bile tatmin olmamış, onlara işten el çektirerek yerlerine kendi adamlarını yerleştirmiştir.

Yunanistanın 1968 Anayasası, «rejime sadık olmayan cemiyetleri ve işçilerin maddi ve manevi çıkarlarına» aykırı grevleri yasaklamakla, fiilen sendika ve grev hakkına son vermiştir. Ücretler ve çalışma koşulları üzerinde işçilerin sahiboldukları

(*) ROULEAU'nun yazısının çevirisi için bkz. «Yunan Ordusunun Beyni, ABD. subaylarınca yıkanmıştır». **Cumhuriyet**, 29. Ağustos 1974.

(**) YANNOPOULOS, George, «Workers and Peasants Under Military Dictatorship», **Greece Under Military Rule**, Secker and Warburg, Londra, 1972, s. 116.

bütün yetki ve olanaklar ortadan kaldırılmış, bu konular rejimin emirnameleri ile tanzime başlanmıştır. Bir yunanlı araştırmacının yazdığı gibi «İşçi-işveren ilişkileri açısından Albayların Yunanistan'ı şüphesiz bir işverenler cenneti» * idi. Ne var ki pek çok faşist rejim gibi yayılma emellerinden kendini kurtaramayan Yunan Cuntası, Kıbrıs'da uğradığı yenilgi sonucunda demokratik güçler karşısında tâvizler vermek zorunda kalmıştır.

Öte yandan, demokrasiden her yeni uzaklaşışın işçi hakları ve ücretler üzerinde olumsuz etkiler uyandırdığı kesinlikle söylenebilir.

Nitekim, ülkemizde de 12 Mart 1971 den sonra 1961 Anayasası ile çizilen demokratik rejime ara verilmesiyle birlikte hayat pahalılığında başgösteren artışlar ve sosyal sigortalar kapsamına giren işçilerin (1963 te toplu sözleşme düzenine girilmesinden bu yana devamlı olarak az da olsa artan) gerçek ücretlerinde meydana gelen düşmeler, salt kronolojik bir raslantı sayılmasa gerektir. Bunun gibi, 1972'de yürürlüğe giren, ve pek çok maddeleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş bulunan 1317 sayılı Sendikalar Yasasını da (tekelci sendikacılığı zorunlu kılan anti demokratik yapısı dolayısiyle) yarım kalan bir gelişmenin önemli bir parçası ve göstergesi olarak görmek yanlış olmayacaktır.

B) İŞÇİLER ÜCRETLERİ NASIL ETKİLEYEBİLİR?

İşçilerin gerekli bilince henüz erişememiş oldukları durumlarda, veya örgütlenmek olanağından

(*) **Aynı yer**, s. 116.

yoksun bırakıldıkları rejimlerde ücretler üzerinde etkili olmayacaklarının tartışma götürmez bir biçimde açık olduğunu gördük. Buna karşılık , kapitalist düzen içinde örgütlenmiş işçilerin ücretler üzerindeki etkileri sorunu, oldukça tartışmalı bir konudur.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde görülen ücret artışlarının, geniş ölçüde bu ülkelerdeki güçlü sendika örgütlerinin uzun yıllar süren mücadelelerinin bir ürünü olduğunu kabul eden düşünce ve eylem adamlarından bazıları, bu izlenimlerini Marksizme karşı yönelttikleri eleştirilere dayanak yapmak isterler. Onlara göre, kapitalist sistemin koşulları içinde çeşitli işçi topluluklarının gerçek ücretlerinin gittikçe artması dolayısiyle «kapitalizm geliştikçe gerçek ücretlerde devamlı bir düşme olacağını tahmin etmiş» olan Marksizm, günümüzde artık geçerliliğini yitirmektedir. Ancak, bu yargının temel bir yanlışlık olduğu söylenebilir. Nitekim, yetkili bir Marksist ve marksolog olan DOBB bile «Marx'ın bu anlama gelebilecek bir parçasından haberdar olmadığını» ifade etmektedir *.

Kapitalist sistem içinde ücretlerin, işçilerin müdahale etmelerine imkan bulunmayan, kendi dışlarındaki bir takım ekonomik yasalar tarafından belirlendiğine dair çeşitli görüşler, denilebilir ki, ücretlilik düzeninin doğuşundan beri eksik olmamıştır.

Klasik ekonomik kuramın ücretler konusundaki uzantısından ibaret olan ve bilinen en eski ücret

(*) DOBB, Maurice **Kapitalizm, Sosyalizm, Az Gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma**, s. 49.

kuramı olan **En Az Geçim Ücreti Kuramı** bu yoldaki görüşlerin başlıca tarihsel kaynağını teşkil eder. Buna karşılık Marksizmin pek çok bakımdan olduğu gibi «en az geçim ücreti» konusunda da klasik kurama ters düştüğü bilinen bir gerçektir.

En Az Geçim Ücreti Kuramı, anahatlarıyla, işgücünün fiatının emekçinin yaşam ihtiyaçlarına bağlı olduğu görüşünü ortaya koyar. Ücretler, işçilerin ve ailelerin yiyecek ve giyim gibi zaruri ihtiyaçlarına eşittir. Bu miktar, işçinin yaşaması ve gelecek işçi ihtiyacının karşılanması için, neslini devam ettirebilmesi için toplumun yükümlenmiş olduğu maliyeti meydana getirir. Demek oluyor ki, emekçinin ücretlilik sisteminde eline geçen, kölelik veya serflik düzeninde eline geçene eşit olmaktadır. En Az Geçim Ücreti Kuramı, bir yanıyla, dünya nüfusunun, ihtiyaç maddelerindeki artışı çok gerilerde bırakan bir artış gösterdiği yolundaki Malthus'un nüfus kuramına dayandırılmıştır.

En Az Geçim Ücreti Kuramı, daha sonraki dönemlerde bir kısım sosyalist düşünürleri de etkilemiştir. Örneğin, ekonomik hayatta ücretleri düşük bir düzeyde çakılı tutan «Tunç Kanunu»nun varlığına inanan Alman sosyalisti Lassalle'da da bu kuramın yankılarını görmemek mümkün değildir.

Marx'ın ücret kuramı, bu konularda kesin bir ayrılık gösterir. Ekonomik hayatı yalnızca açıklamak değil, değiştirmek sorumluluğunu da yüklümlenmiş olan Marksizm için, ücretli, kendi dışındaki bazı ekonomik etkenlerin ve unsurların kendisine kabul ettirdiği ücreti kabullenmekten başka yapacak başka bir şeyi olmayan pasif bir yaratık değil-

dir. Marksizme göre ücretli işçi, topyekün ekonomik ve toplumsal sistemden önce (henüz bu sistemi değiştirmemiş olsa bile) ücret düzeyini değiştirebilecek güce sahip olan, değiştirmek zorunda olan aktif bir unsurdur.

1. Ücretin Değişebilen Parçası

Daha önce işgücünün değeri konusunu incelemeye çalışırken, Marx'ın iş-gücünün değerinin iki ayrı unsurdan meydana geldiğini ortaya koyduğuna değinmiştik. Bunlardan birincisi **fiziksel** unsurdur. Bu, iş-gücünün devamlılığını kendi kendisini yenilemesini sağlıyabilmek için gerekli olan miktarda değerden oluşur. Bir başka deyişle işçi sınıfının yaşaması ve üremesi için gerekli ihtiyaç maddeleri, ücreti belirleyen fiziksel unsuru oluşturur. Klasik kuramın yalnızca bu unsur üzerinde durduğunu görmüştük. Marksizme göre, ücreti oluşturan bir diğer unsur daha vardır ki, buna klasik kuramda rastlanmaz. Bu ikinci unsur, **tarihsel,** ve **sosyal** unsurdur. Ücretin çeşitli ülkeler, çeşitli dönemler, hatta aynı ülkede çeşitli bölgeler arasında farklı olmasına sebebolan etkiler işte bu ikinci unsurdan kaynak bulur. Dolayısiyle, işçiler ücret düzeyini etkilemek amacıyla örgütlü mücadeleye giriştikleri vakit bir «Tunç Kanununa» karşı boşuna çaba sarfetmiş olmazlar... «İşçilerin örgütlü mücadelelerinin ücret düzeyi üzerindeki etkileri, «toplumsal unsur»un bir parçası olarak kendisini gösterebilir»*.

İşçilerin ücretler üzerinde etkide bulunabilmeleri için kaçınılmaz ilk adımın örgütlenme olduğun-

(*) DOBB, Maurice, **Wages,** The Cambridge Handbook, Londra 1948, s. 106.

da şüphe yoktur. Engels'in işaret ettiği üzere «ücretler daima bir sözleşme ile saptanır. Ve bir pazarlıkta en uzun süre ve en fazla dayanan taraf, yükümlendiğinden daha fazlasını elde etmek şansına sahip olur. Eğer, bir işçi kapitalistle pazarlığını tek başına yürütmeye kalkışacak olursa, kolaylıkla yenik düşer ve ileri sürülen şartları kabul etmek zorunda kalır. Fakat bir meslekteki işçilerin tümü, güçlü bir örgüt oluşturur, ihtiyaç duydukları takdirde kendilerini çalıştıranlara karşı korunmalarını sağlamak ve böylece onların karşısına bir güç olarak çıkmalarına olanak vermek üzere kendi aralarında bir fon biriktirirlerse, o zaman ve ancak o zaman toplumun bugünkü yapısına göre, «eşit işe eşit ücret» diye adlandırabilecek bir asgariyi elde etmek şansına sahip olurlar» *.

Fakat bütün bu çabaların, işçilerin ürettiklerinin bir kısmının artık-değer halinde kapitalistin eline geçmesine engel olmaya yetmediği de bir gerçektir. Kapitalist üretimde genel eğilim, ücretlerin genel düzeyinin yükselmesi yönünde değil, alçalması yönünde, yani işgücünün değerinin en alt sınırına düşmesi yönündedir.

«Fakat bu sistemde her şey böyle bir eğilim gösteriyor diye, işçi sınıfının sermayenin saldırılarına karşı direnmekten kaçınması ve kendi durumuna geçici bir düzelme sağlıyacak fırsatlardan yararlanmaktan vazgeçmesi mi gerekir? Eğer böyle yaparsa, ezilmiş, şekilsiz ve hiç bir kurtuluş umudu taşımayan bir kitle durumuna düşer (...) İşçi sını-

(*) ENGELS, «The Wages System» (1881), **Articles From Labor Standart**, s. 14.

fı sermaye ile günlük çatışmalarında sıkı durmazsa, daha geniş kapsamlı bir harekete girişmekten kendisini kesinlikle yoksun bırakmış olacaktır»*

Bununla beraber, «İşçiler ücret konusundaki mücadelelerinde elde edebilecekleri sonuçları gereğinden fazla gözlerinde büyütmektedirler. İşçiler sonuçlara karşı mücadele ettiklerini ve sebeplere karşı mücadele etmediklerini, düşüş hareketine yalnızca karşı koyduklarını, fakat yönünü değiştirmediklerini, hastalığı tedavi etmeksizin yalnızca geçici bazı tedbirler aldıklarını unutmamalıdırlar. (...) sendikalar, mevcut sistemin sonuçlarına karşı küçük çarpışmalarla kendilerini sınırlayarak, bir yandan da bu sisteinin dönüşümü için çalışmadıkları ve örgütlü güçlerini işçi sınıfının topyekûn kurtuluşu, yani ücretlilik düzenini kesin olarak kaldırılması yolunda bir kaldıraç olarak kullanmadıkları takdirde, tamamen başarısız kalırlar»**.

Öte yandan, işçilerin bütün çabalarını yeni bir düzenin kurulması amacına yöneltmelerini beklemek ve sendikalar yoluyla yürüttükleri «ekonomik» mücadelenin «işçilerde burjuva tutum ve davranışlarının doğmasına yol açtığı için» küçümsenmesi, bir başka yanlış tutum olarak ortaya çıkabilmektedir. İşçilerin doğrudan doğruya yüksek ücret almaya yönelik ekonomik mücadeleden ve bu mücadele için örgütlenmekten geri kalmalarına imkân yoktur***.

(*) MARX, «Wages, Price and Profit», **Aynı eser**, s. 228.

(**) **Aynı yer**, s. 228, 229.

(***) LENİN. «Le Mouvement Syndical et la Social-Démocratie», **Proletaire**, 17 Temmuz 1905.

Burjuva toplumunda burjuva değer yargıları zorunlu olarak işçileri de belli ölçüde etkisi altına alır. Herkesin kendi çıkarı için hareket etmesinin esas olduğu bir düzende işçi sınıfının da kendi çıkarını gerçekleştirmek arzusuyla mücadelesine başlaması zorunludur, ve doğaldır. Ancak bu başlayış, zorunlu olarak, doğrudan doğruya burjuva düzenine karşı, bencil çıkarlar yerine toplum çıkarına öncelik tanınması ilkesinin gerçekleştirilebilmesi doğrultusunda yönlenebilir, yönlendirilebilir. «Demek oluyor ki bir kitle hareketi istemiyorsa, işe trade-union [sendika) lar vs. ile başlamak lazımdır ve her yeni adımın mutlaka mağlubiyetin bunlara attırdığı bir adım olması gerekir. Fakat, burjuva görüş tarzının ötesine ilk adım bir kere atıldı mı, gerisi çabuk gelecektir...» *.

2. İşçilerin Ücretleri Artırma Mücadeleleri Üzerine İlk Tartışmalar

Örgütlü işçilerin ücret düzeyi üzerinde etkili olamıyacakları veya olsalar bile kendileri bakımından zararlı başka bir takım sonuçların doğmasına yol açacaklarına dair görüşlere ötedenberi rastlanır. Bu görüşlere kanıt olarak, genellikle, ücret artışlarının ister istemez fiat artışlarına veya istihsal ve istihdamda bir azalmaya sebep olacağı iddiası ileri sürülmüştür. Gerçekten de fiatların ücretlerle aynı tempoda artış göstermeleri halinde, parasal ücretlerdeki artışın hiçbir anlam taşımayacağı gerçek ücretlerdeki artışın sıfır olacağı açıktır. Aynı

(*) ENGELS, «Sorge'a yazdığı 8 Şubat 1890 tarihli mektupdan» Bkz. MARX, **Ücret, Fiat ve Kâr** (Çev. K. S. SEL) Sosyal Yayınlar, İstanbul 1966, «Ekler» s. 107.

şekilde bir kısım işçilerin ücretlerinde sağlanan artışlar başka bir takım işçilerin işsiz kalmasına neden teşkil etmekteyse, bu sonucun topyekün işçi sınıfının yararına olduğunu kabul etmeye imkân yoktur.

Bu yöndeki iddiaların ücretlilik düzeni kadar eski olduğunu söylemek yanlış görünmemekte. Bu konudaki tartışmaların başlangıçtaki başlıca örneklerine bir göz atmak, günümüzde de canlılığını sürdürmekte olan bir sorunun bütünlüğüne varmak bakımından anlamlı ve yol gösterici olabilir.

Anarşizmin babası olarak tanınan P. J. Proudhon (1771-1858) kapitalist düzen içinde işçiler için hiçbir kurtuluş yolu görmüyor gibiydi. Temsil ettiği fikirlerle Avrupa ve Dünya işçi hareketini oldukça önemli ölçüde etkilemiş olan Proudhon, «işçiler hükümdar olmadıkları sürece köle olarak kalmak zorundadırlar» demekteydi.

Yaşadığı toplumda, kapitalist gelişme karşısında yok olmaya yüz tutmuş, fakat yokolmak istemeyen orta sınıfların (köylüler, zanaatkârlar...) sözcülüğünü yapmış olan Proudhon'un sesini, aynı evrimsel aşamaya gelen bütün toplumlarda tekrar tekrar duymak mümkündür.

Proudhon, şiddetle karşı olduğu kapitalist tekelleşmenin sonucu olan sendikalaşma ve grev eylemlerini, kapitalist tekelleşmenin sebebi olarak görmekteydi. Bu nedenledir ki Proudhon, grevlerin yasaklanmasına, hatta grevci işçilerin kurşunlanmalarına taraftar olmuştur *.

(*) PROUDHON, Pierre Joseph, **Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère**, Paris M. Riviere, 1923, cilt, I, s. 323.

Proudhon bu yargılarının bir uzantısı olarak örgütlü işçilerin ücretleri artırmak yolundaki mücadelelerinin mahzurlu olduğu görüşündedir. Proudhon'a göre «... ücretlerdeki her yükselme hareketi, buğdayın, şarabın, etin, şekerin, sabunun, zeytin yağının... vs. nin fiatında bir artıştan başka bir sonuç doğurmaz. Yani bir mahzur yaratır. Zira ücret nedir ki? Buğdayın, şarabın, etin, zeytinyağının bütün bunların fiatının bir parçasıdır (...) Dolayısiyle, halkın istediği şekilde, ücretleri iki misline çıkarmak, her üreticiye ürettiğinden daha büyük bir parça vermek demektir, bu çelişmelidir; eğer artış, sanayiin küçük bir kısmında meydana gelmişse bu değişme genel bir karışıklık, tek kelime ile, bir mahzur yaratır. (...) ücret artışları ile sonuçlanan grevler genel bir zenginleşme doğurmazlar. Bu iki kere ikinin dört etmesi kadar kesindir».

Proudhon'un bu görüşleri başka bir takım görüşleri ile birlikte Marx'ın «Felsefenin Sefaleti» adlı kitabında cevaplandırılmıştır. Marx, Proudhon'un yukarıdaki iddialarını kastederek «Biz bütün bu iddiaların hepsini, iki kere ikinin dört etmesi hariç, reddediyoruz» demektedir.

Marx, bu konuda özet olarak, ücretlerdeki artışın **maliyet artışlarına** sebeb olarak fiatlar üzerine yansımasının kaçınılmaz ve zorunlu olmadığını ortaya koymuştur. Marx'ın açıklamalarına göre, ücretlerdeki artış, bütün ekonomik alanlarda eşit olarak varlığını hissettirmez. Ücret artışları işgücü yoğunluğunun yüksek olduğu işkollarında ve işletmelerde, sabit sermaye yoğunluğunun yüksek olduğu işkollarına kıyasla maliyetlerde daha büyük bir ar-

tış meydana getirir. Maliyetlerdeki artış fiatlara yansısa bile bu etki geçicidir.

Şöyle ki maliyetleri daha fazla yükselmiş olan firmaların kârlarında daha fazla azalma olur. **Serbest rekabet piyasası** kuralları cari olduğundan ve bu kurallar gereğince müteşebbisler, kârların düşük olduğu alanlardan kârların yüksek olduğu alanlara akın ederler. Müteşebbislerin akın ettiği ekonomik faaliyet alanlarında arz artar, fiatlar düşer, kârlar yeniden azalır. Böylece kârlar bütün faaliyet alanlarında yeniden eşitliğe kavuşurken eskisine göre daha düşük bir düzeyde oluşurlar. Sonuç olarak ücretler artmış ve bu artış kârlardaki bir düşüş sayesinde sağlandığından fiatlara yansıması söz konusu olmamıştır *.

Marx, bu konuya ilişkin bir değer tartışmaya I. Enternasyonal'in 1865 tarihli toplantısında taraf olmuştur. İngiliz ütopyacı sosyalistlerinden Robert OWEN (1771-1858)'ın ve İngiliz klasik iktisatçılarından John Stuart MİLL (1806-1873)'in etkisi altında kalmış bir sendikacı olan John WESTON söz konusu toplantıda İngiliz işçileri adına yaptığı bir konuşmada, örgütlü işçilerin ücret artışı sağlamak için yürüttükleri mücadelenin fiat artışlarına sebep olacağı, dolayısiyle sonuçsuz ve yararsız bir mücadele olacağı yolunda görüşler ileri sürmüştür. Aslında, bu görüşler vardıkları sonuç itibariyle Proudhon'un yukarıda değindiğimiz görüşlerinden ayrılmamaktadır. Ancak Proudhon ücret artışlarının fiatlara yansımasının maliyet artışı yoluyla olacağını düşündüğü halde, Weston aynı sonucun **ta-**

(*) MARX, **The Poverty of Philosophy**, s. 145.

lep artışı yoluyla doğacağı görüşündedir. O'na göre genel talebi meydana getiren başlıca unsur olan ücretlerdeki artışın fiat artışlarına yol açması kaçınılmazdır.

Marx, bu iddiaları da gene o dönemde egemen olan **serbest rekabet** piyasası kuralları çerçevesinde cevaplandırmıştır.

Marx'a göre, işçi ücretlerinde meydana gelen artış, mevcut malların tümüne karşı genel bir talep artışına yolaçmaz. Ücretleri artan işçiler, elbetteki lüks mallara değil, eksikliğini şiddetle duydukları zaruri ihtiyaç mallarına, yönelirler. Böylece, zaruri ihtiyaç mallarının fiatları ilk önce belli bir artış gösterir. Bu tür malları üreten firmalar ücret artışından ileri gelen maliyet artışlarını karşılayabilecek, kâr düzeylerini koruyabilecek duruma gelebilirler. Buna karşılık, lüks mallar üretilen iktisadi faaliye alanlarında, ücret artışı nedeniyle maliyetler artmış, fakat mallara olan talep, dolayısiyle malların fiatı sabit kalmış olduğundan kâr oranları düşmüştür.

Böyle bir durumda da serbest rekabet piyasası kuralları gereği, müteşebbisler kârların düştüğü lüks mallar üretilen alanlardan kârların yüksek kaldığı, zaruri ihtiyaç maddeleri üreten alanlara kayarlar. Zaruri ihtiyaç maddelerinin üretildiği alanlarda arz, daha önce meydana gelen talep artışını dengeleyecek bir artış göstererek fiatların yeniden eski düzeye inmesini sağlar. Böylece kârlar, daha düşük bir düzeyde yeniden eşitliğe kavuşurken, yani azalırken, ücretler gerçek anlamda da artmış olurlar *.

(*) MARX, **«Wages, Price and Profit» aynı eser**, s. 190, 191.

Marx'ın bu açıklamaları, J. S. Mill'in **Ücret Fonu Teorisi**'ne de cevap teşkil edecek unsurları içermektedir. Mill'e göre ücret; kapitalistin ücretler için ayırdığı ve sabit olduğu ileri sürülen fonun, çalıştırılan işçi sayısına bölünmesiyle ortaya çıkan bir miktardır. Dolayısiyle, ücretlerdeki artış, ücret fonu sabit olduğundan ancak çalıştırılan işçi sayısında meydana getirilebilecek bir azalma pahasına gerçekleştirilebilir.

Oysa Marx'ın yukarıda özetlediğimiz açıklamaları, ücret artışlarının, kapitalistin kârında meydana gelecek bir azalma ile karşılanabileceğine imkân tanımakta; dolayısiyle ücretlerin artması için çalıştırılan işçi sayısında bir azalma meydana gelmesinin zorunlu olmadığı yolunda bir sonuca varmaktadır.

Şüphesiz, sendikaların ücretlerde artış sağlama amacıyla yürüttükleri mücadelelerin ücret ve istihdam düzeyinde doğuracağı ileri sürülen bazı etkiler nedeniyle olumsuz, yararsız veya boşuna bir çaba teşkil edeceğine dair görüşlere yöneltilebilecek eleştiriler bunlardan ibaret değildir. Marx'ın yukarıda özetlediğimiz eleştirileri, bu konunun, ekonomik hayatta serbest rekabet piyasası kurallarının yürürlükte olduğu dönemlerde tartışılması sırasında ortaya konulmuştur. Aynı sorunu, daha sonraki dönemlerin, günümüzün koşulları çerçevesinde tartışırken varılacak sonuç aynı kalsa bile, değişik kanıtlara ve değişik unsurlara dayanan bir akıl yürütmeye ihtiyaç duyulacağı açıktır.

3. Kapitalizmin Tekelci Aşamasında İşçilerin Ücret Artırma Mücadelelerinin Güçlükleri

Kapitalizmin tekelci aşamada kazandığı koşullar, kapitalistlerin, işçilerden ve onların örgütlerinden gelecek baskılara karşı koymakta veya bu baskıları sermaye cephesi dışına yansıtmakta yararlanabilecekleri yeni bazı olanaklara kavuşmalarını sağlar

Serbest rekabet piyasasında malların fiatı, kapitalistlerin bireysel iradelerinin dışında belirlenir. Oysa, tekelci kapitalist, ürettiği malların fiatını tesbitte geniş bir serbestiye sahiptir. Çünkü, tekelci kapitalist (veya kapitalist ortaklık) rekabet bağlarından sıyrılmış olmakla, ürettiği malların arzını denetimi altına aldığı gibi, sahibolduğu reklam ve pazarlama olanaklarıyla bu mallara olan talebi de etkilemek gücünü elde eder. Kapitalistler, fiatları tesbitte yetki ve güç sahibi oldukları ölçüde, ücret artışlarını fiatlara bindirerek çalışan kitlelere yansıtabilirler ve böylece kârlarından herhangi bir fedakarlıkta bulunmak zorunluluğundan kurtulabilirler.

Kapitalistlerin bu konuda sahiboldukları güç, siyasal iktidar üzerinde kurdukları denetimin etkinliği ve siyasal iktidarın ekonomik ve sosyal alanda uyguladığı politikaya kendi kârları lehinde, dolayısiyle işçi ücretleri aleyhinde yön vermekte sağlayacakları başarı oranında artar. Öte yandan, işçiler her bakımdan gelişen ve güçlenen kapitalistler karşısında, geleneksel mücadele alanlarının dışına çıkmadıkça ve bu alana özgü mücadele yöntemlerinden ve araçlarından (toplu pazarlık, grev...) başkasına başvurmadıkları ölçüde yetersizleştiklerini gö-

rürler. Denilebilir ki, ortaya çıkan manzara «her grevin ardında bir devrim ejderhası, yatar» diyenleri bir hayli haksız duruma düşürecek görünümde olur.

Kapitalizmin tekelci aşamasındaki en önde gelen iktisatçısı John Maynard KEYNES (1883-1946) bu gerçeği gördüğü içindir ki, kapitalistler bakımından sendikaların çekinilecek bir yanı bulunmadığı yolunda görüşler ileri sürmüştür. Bu görüşler, Keynes'in II. Dünya Harbi öncesinde büyük bir bunalım içine düşmüş bulunan kapitalist dünyanın sorunlarını çözümlemeye yönelik ve 1936 da yayınlanmış bulunan ünlü kitabı **General Theory**... .'de yer alır.

Keynes'in bu konudaki açıklamaları şöyle özetlenebilir. Bir toplumda ortalama genel ücret düzeyi toplam işgücü talebi ve toplam iş-gücü arzı tarafından belirlenir. Toplam iş-gücü talebini belirleyen unsur istihdam hacmi, yani tüketim ve yatırım harcamalarıdır. Dolayısiyle toplam iş-gücü talebi; temelde, faiz haddi, sermayenin marjinal verimliliği ve tüketim eğilimi tarafından belirlenir. Öte yandan, genel iş-gücü arzı, faal nüfus hacmi; faal nüfus ise genel nüfus tarafından belirlenir.

Ortalama genel ücret düzeyini belirlediğine işaret ittiği bütün bu unsurlar üzerinde sendikaların herhangi bir etkisi bulunmadığı yargısına dayanan Keynes, sendikaların kağıt üzerinde ve masa başında «işverenlerle yaptıkları sözleşmelerin maddeleri üzerinde oynayarak» gerçek ücretleri etkileyemiyeceklerini savunmuştur.

Keynes'e göre, «işçiler parasal ücret indirimlerine karşı direnirken, klasik iktisatçılardan daha

makul görünmektedirler... Toplam istihdam hacmine bağlı olan gerçek ücret indirimleri, mevcut işin marjinal zahmetinden daha aşağı bir seviyeye düşmedikçe sendikaların herhangi bir tepkisine uğramadığı halde, her sendika, ne kadar küçük olursa olsun, parasal ücretlerdeki kırpmalara karşı çıkar. Fakat, hiç bir sendika hayat pahalılığının her yükselişinde bir grev yapmayı düşünmediğine göre, klasik ekol mensupları gibi, toplam istihdamın gelişmesinin engelini devamlı olarak bu örgütlerde görmek mümkün değildir» *.

Keynes, iyi örgütlenmiş bazı işçi topluluklarının geleneksel mücadele yöntemleriyle ücretlerini artırabileceklerini kabul eder. Ancak, ortalama genel ücret düzeyi değişmemiş olacağından böyle bir ücret artışı, bazı örgütsüz işçi topluluklarının, yani sendikasız işçilerin, tarım işçilerinin, sendikasız küçük memurların... hatta —biz ilave edelim— sömürülen ülkelerdeki emekçi yığınlarının ücretlerinin azalması pahasına sağlanabilecektir.

İşçilerin ve sendikaların olanak ve güçlerinin bugüne kadar kazanmış olduğu genel görüntü çerçevesi dışına çıkılmaksızın düşünülürse, Keynes'in söylediklerinin gerçeğin önemli bir bölümünü yansıttığında şüphe yoktur. Nitekim, «Tekelci Kapitalizm»in yazarları Baran ve Sweezy'nin de benzeri yargılar ileri sürdüklerini görüyoruz.

«Sendikalar, ücretlerin saptanmasında elbette önemli bir rol oynarlar;» —diyor bu ünlü düşünürler ve ilâve ediyorlar: «İyi örgütlenmiş sanayilerde-

(*) KEYNES, **The General Theory of Employment Interest Money,** Mac Millan London, 1936, s. 14-15.

deki işçiler, daha zayıf örgütlenmiş sanayi kollarındaki işçilere oranla kendileri için daha çok yararlar sağlarlar. Ama bu, tüm olarak işçi sınıfının, gerçekleşmesi ancak kapitalist sınıfın yararına olacak fazlaya el koyabilecek, hatta bu fazladan artan paylar alabilecek bir duruma geldiği anlamına gelmez. Bunun nedeni tekelci kapitalizmde, iş sahiplerinin, yüksek işçi masraflarını yüksek fiatlara dönüştürebilmeleridir. Başka bir deyişle, iş sahipleri yüksek ücretler karşısında kendi kâr oranlarını koruyabilmektedirler... tekelci şirketlerin kârlarını azaltmamak için ücret artışlarını önleyecek güçleri olduğu su götürmez bir gerçektir»*.

Kuşkusuz, sendikaların mücadelelerinin sonuçlarının sendikalı işçilerle sınırlı kalmamasını sağlayan bir takım nedenlerin önemini küçümsemek yanlış olur. Zira sendikalar, dar amaçlarla sınırlı kalsalar, geleneksel mücadele yöntemlerinden ayrılmamış olsalar bile elde ettikleri sonuçların —ne kadar önemsiz olursa olsun somut birer örnek teşkil etmeleri nedeniyle— çalışanların sendikalaşmamış kesimlerinin dayanışma ve örgütleşme yolunda harekete geçmelerini kolaylaştırdığı ve bütün işçileri kapsayan düzelmelere temel teşkil ettiği görülmüştür. Dolayısıyla henüz örgütlenmemiş işçileri çalıştıran kapitalistlerin de onlardaki örgütlenme eğilimlerini geciktirmek bakımından çıkarlarına uygun düşeceği için, işçilerin bireysel talepleri karşısında belli ölçüde tavizkâr davranmaları zorunluluk haline gelebilmektedir.

Çağımızda pek çok toplumda olağanüstü bir gelişim göstermiş ve gelişimini çok çeşitli boyutlarda sürdürmüş olan sermaye karşısında sendikaların

(*) BARAN, SWEEZY, **Tekelci Kapitalizm**, s. 95-96.

yetersiz kaldıkları, üzerinde kolaylıkla anlaşılabilecek bir yargı olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat, dikkat edilirse görülür ki böyle bir yargı, sendikalar, geleneksel mücadele yöntemlerinin dışına çıkmadıkları ve amaçlarını dar anlamda ücret tesbiti ile sınırladıkları sürece doğrudur. Dolayısiyle, işçilerin ücretler üzerindeki etkinliği konusunda tartışılabilecek sorunların sonu gene de gelmiş değildir.

Bu durumda ne yapmak gerekir? İşçilerin yapacakları hiçbir şey olmadığını kabullenmek, sendikalara, artık devirlerini tamamlamış kurumlar gözüyle bakmak ve başka pek çok sorunla birlikte ücret sorununun çözümünü de toplumların hayatında giderek egemenleşen ve devleşen tekellerin insafına terketmek mi gerekir? Yoksa, işçilerin ve onların sendikalarının —yalnızca ücret artışı sağlama amacına yönelik geleneksel mücadele yöntemlerinin, işçi sınıfı tüm olarak nazara alındığında bu amacı bile gerçekleştirmeye yetmediğini görerek— büyüyen ve başkalaşan kapitalizm karşısında daha etkin mücadele yollarına başvurarak, daha geniş kapsamlı bir mücadeleye girmeleri beklenebilir mi?

Acaba, örgütlü işçiler, ücret artırma mücadelelerinin sonuçlarını örgütsüz ve bilinçsiz çalışan veya işsiz kitlelere yansıtmak yönünde karşı güçlerin yararlandığı temel ekonomik kararları denetimleri veya etkileri altına alamazlar mı? Bu amaca yönelik bir adım olarak üretim araçlarının mülkiyeti üzerinde ve toplumun her alanda yönetiminde gittikçe artan bir biçimde hak sahibi olamazlar mı?

Hemen her toplumda işçilerin, değişik aşamalarda, biçimlerde ve ölçülerde olmakla beraber, ekonomik, dolayısiyle siyasal alanda etkinliklerinin hızla

artmakta olduğu görülmektedir. Bir bakıma bu eğilim, yeni değildir. Aynı eğilimi bundan bir asır kadar önce (1866 da) Uluslararası İşçi Derneğinin Cenevre'de toplanan kongresinde «sendikaların geleceği» başlığı altında onaylanan ve aşağıya aktardığımız önerilerde de görmek kabildir:

Sendikalar «başlangıçtaki amaçlarının ötesinde işçi sınıfının örgütlenme ocakları olarak **tam kurtuluşlarının** yüksek menfaati uğruna, bundan böyle daha bilinçli olarak eylemde bulunmalıdırlar. Bu amaca yönelik her türlü toplumsal ve siyasal hareketi desteklemelidirler sendikalar kendilerini bütün sınıfın öncüleri ve temsilcileri saymak ve buna göre davranmak suretiyle henüz sendika dışında kalan işçileri de mutlaka kendilerine çekmeyi başaracaklardır. Sendikalar, işçilerin en düşük ücret alan katmanlarının çıkarlarıyla, özenli bir biçimde meşgul olmalıdırlar. Sendikalar, bütün dünya'ya çabalarının, bencillikten ve çıkarcılıktan uzak olarak ezilen milyonların kurtuluşu amacına yönelik olduğu inancını aşılamalıdırlar.» Belli bir aşamadan sonra, Sendikaların, toplum içindeki yerlerini, örgütsüz kitleler dahil olmak üzere tümüyle çalışanlar gözündeki değerlerini sağlamlaştırmaları ve korumaları da buna bağlı görünüyor.

4. «Katılma» ve «Toplumsallaştırma»

İşçilerin; sayı ve bilinç bakımından belli bir gelişim gösterdikleri bütün toplumlarda, ücretleri etkilemek amacıyla —toplu pazarlık ve grev... gibi— geleneksel mücadele yollarının dışında, fakat aslında bunları da içeren değişik ve daha geniş kapsamlı bir yol izlemeye başladıkları görülmektedir. Bu gelişim, yeryüzünün bütün toplumlarında gözle-

nebilen ve demokrasinin ekonomik alana da yayılması, ekonomik zenginliklerin ve ekonomik kararların ayrıcalıklı azınlıkların malı olmaktan çıkıp bütün toplumun malı haline gelmesi yönünde beliren genel eğilimin bir parçasıdır.

Kronolojik bakımdan daha önce gerçekleşmiş olan siyasal demokrasiye anlam ve içerik kazandıracak bu gelişmeyi, aslında siyasal demokrasiden ve onun gerçeklik kazanmak yönündeki evriminden ayrı görmek de mümkün değildir.

Demokrasinin ekonomik bakımdan da gerçeklik kazanması olarak yorumladığımız bu evrimin birbirini tamamlayan iki yönü olduğu görülüyor: «Katılma» ve «toplumsallaştırma». Çeşitli toplumlarda değişik aşamalarını tamamlamakta olan bu evrimin her iki yönünün de ücret sorunu ile işçilerin ücretler üzerindeki etkinlikleri konusu ile yakın ilişkisi vardır.

İşçilerin «katılma»sı çok değişik düzeylerde ve konularda olabilir. Katılma, doğrudan doğruya ücret tesbiti ile ilgili kurullara katılma biçiminde olmasa bile gene de ücret üzerinde etkili olabilecek sonuçlar doğurabilir.

Ücretin temel belirleyicisi olan ve işçilerin toplu pazarlıklarla sağladıkları ücret artışlarının işçiler dahil, bütün çalışanlar üzerine yansıtılabilmesinde başlıca vasıta olduğunu gördüğümüz fiat ve istihdam düzeyi üzerinde etkili olabilecek yönde bir «katılma» açıktır ki, ücretler üzerinde de etkili olacaktır. Özellikle geri kalmış ülkelerde hızlı bir kalkınma politikasının sağlıyacağı gelir ve istihdam yaratıcı sonuçların, ücret artışlarını mümkün kılacak bir potansiyel doğuracağı açıktır. Bu nedenledir ki,

ülkenin genel ekonomik, sosyal politikasının belirlenmesi ve kalkınma atılımlarının gerçekleşmesi konusunda işçilerin sağlıyabilecekleri her çeşit «katılma»nın ücret üzerindeki etkilerinin reddedilmesi mümkün değildir. Para politikası, vergi politikası, yatırım politikası, sosyal güvenlik politikası... elbetteki ücretler üzerinde yansıyacak sonuçlar doğurur. Örneğin fiat artışına yol açacak bir devalüasyon, ücret sorunundan ayrı düşünülebilir mi? Bunun gibi, müterakki vergi politikasının, yatırımların istihdamı ve ücretleri artıracak etkilerinin, sosyal güvenlik ödemelerindeki artışların ve yaygınlaşmanın, geniş anlamda ücretleri artıracak bir sonuç doğuracağını ihmal etmeye imkân var mıdır?

Hatta bir adım daha atarak ve tam bir kesinlikle söyliyebiliriz ki, siyasal iktidarın herhangi bir alanda izlediği herhangi bir politikanın ücret üzerinde yankı uyandırmaması olanak dışıdır. Dış politikadan bir örnek alalım: Ortak pazar konusunda meydana gelecek gelişmeler ücret sorunundan bağımsız düşünülebilir mi?

Adalet politikasından bir örnek alalım: Emekten yana yayınlar üzerinde bazı dönemlerde uygulanan yasaklar, önemli bir yanıyla da işçi sınıfının ücret mücadelesine ışık tutacak kaynakların ortadan kaldırılması çabasından başka nedir?

Siyasal iktidarın çeşitli alanlarda aldığı kararların ve uyguladığı politikanın ücretle —uzak veya yakın— bu derece yoğun bir biçimde ilişkili olması, işçilerin siyasal iktidarın oluşumuna ve kararlarına giderek artan bir biçimde katılmalarının başlıca ve çok haklı bir gerekçesidir.

Batı'da sendikacılığın belli bir gelişim gösterdi-

ği bütün toplumlarda (bu konuda en muhafazakar bilinen A.B.D. dahil) örgütlenmiş işçilerin, siyasal alandaki etkinlikleri gittikçe belirginleşmektedir. İşçiler, geniş öçlüde sendikal örgütleri aracılığıyla ya kendilerine yakın gördükleri kişilere veya partilere destek olarak veya —daha ileri bir aşama olarak— bağımsız bir biçimde örgütlenerek, tekellerin desteklediği siyasal güçlerin karşısında siyasal iktidarın başlıca taliplerinden biri haline gelebilmektedirler*.

Ülkemizde de uzun yıllar süren, «partilerüstü politika» aldatmacasına rağmen, işçiler tutucu ve sermaye yanlısı partilerin destekçisi olmak, kendi çıkarlarına ters düşen iktidarlara güç katmak durumundan kurtulmaktadırlar. 14 Ekim 1973 seçimlerinin sonuçları, işçilerin iktidarın oluşumuna etkili olabilecek ölçüde birleşebilmelerinin ilk örneğidir, ve siyasal eylem konusunda teşvik edici olması gereken küçük fakat anlamlı sonuçlar vermiştir. CHP-MSP koalisyonunun, elbette ki bir işçi sınıfı iktidarı olması söz konusu olmamıştır. Buna rağmen, geniş kanadı dolayısiyle sendikaların ve işçilerin oldukça yaygın ve yoğun etkisine maruz bulunması nedeniyle, bu koalisyon bile asgari ücret gibi sınırlı da olsa bazı konularda, aşılmış ölçülere göre, emeğe yakın sayılabilecek bazı uygulamalar ortaya koyabilmiştir.

İşçilerin siyasal iktidar üzerindeki etkileri veya siyasal iktidar olma yolunda ortaya koyacakları çabalar, bu tür bir etkilemenin dışında, çeşitli devlet ve hükümet organları bünyesinde oluşturulan kurullar içinde de işçi temsilcileri aracılığıyla katılma fonk-

(*) Bu konuda bkz: Işıklı, Alpaslan, **Sendikacılık ve Siyaset,** Odak Yayınları, Ankara 1973.

siyonlarını yerine getirerek de yürütülebilir.

İşçilerin temsil edildikleri kurullar, doğrudan doğruya bir ücret veya asgari ücret komisyonu olmasa bile, gene de ücretlerin belirlenmesinde etkili fonksiyonlar görebilir. Plânlama daireleri, iktisat ve çalışma... gibi ekonomik ve sosyal politikayı yürütmekle yükümlü bakanlıklar bünyesinde oluşan kurullar içinde işçiler temsil olanağına sahib olabilirler, ve bu yolla içinde yaşadıkları toplumun ekonomik ve sosyal politikasına doğrudan doğruya veya danışman niteliğinde katkıda bulunabilirler.

Bu tür karma kurullar Batı toplumlarında gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Örneğin, İngiltere'de sendikaların temsil olanağına sahip olduğu ülke çapında 100'den fazla karma (işveren, işçi, hükümet) kurul vardır, bunların 65 tanesi hükümet bünyesindedir.

Şüphesiz, işçilerin temsil edildikleri karma kurulların organik mekanizmasının kurulmuş olması, yeterli değildir.

Eğer işçiler ve sendikaları bu ilişkilerin ve yetkilerin gerektirdiği bilince ve örgüt içi demokrasiye yeterince erişmemişlerse yararlı sonuçlar sağlamaları mümkün değildir. Aksi takdirde işçilerin karma kurullardaki temsilcileri aracılığıyla hükümet politikasını etkilemeleri beklenirken, bu ilişkiler içinde, iktidara hakim olan karşı güçler tarafından, kendi çıkarlarıyla bağdaşmayan bir politikaya alet edilmeleri de mümkündür. Ve bu olasılığın ücretleri dondurma politikasına işlerlik sağlamak için bazı Batı ülkelerinde zaman zaman ihdas edilen ücret kurulları çerçevesinde belirdiği söylenebilir. Yani, işçilerin temsil olundukları karma kurullar, işçiler-

den iktidara giden yol olduğu gibi aynı zamanda iktidardan işçilere gelen yoldur. Ancak, şu da bir gerçektir ki bu yolun, kullanıldıkça daha çok birinci yönde işlemeye elverişli hale geleceği, toplumsal evrimin yönünün bir gereğidir.

Ülkemizde de yasalarla meydana getirilmiş bulunan çeşitli kurullar bünyesinde işçiler, çok sınırlı ölçüde de olsa ülkenin ekonomik ve sosyal politikasına katılma olanağı bulurlar. Asgari ücret tespit komisyonlarında ve grev, lokavt yasağı bulunan faaliyet alanlarında toplu iş uyuşmazlıklarını çözümlemek yetkisine sahip bulunan İl Hakem Kurullarında ve Yüksek Hakem Kurulunda yer alan işçi temsilcileri, doğrudan doğruya ücret tesbitinde yetkili olurlar. Bunların yanısıra Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Kurulunda ve Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde oluşan geçici ihtisas komisyonları içinde yeralan işçi temsilcileri, bu kurulların danışmanlık yetkisine katkıda bulunurlar. Ancak, bu gibi kurullarda yalnızca Türk-İş'e temsil yetkisi tanınmış olması, buna karşılık Fransa ve İtalya'da görülen uygulamanın aksine, diğer işçi konfederasyonlarının bu konuda bütünüyle görmemezlikten gelinmiş olması, işçilerin gerçek ve demokratik temsilini önemli ölçüde zedeleyen bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

İşçilere ülke çapında ve çeşitli konularda, katılma olanağı sağlayan kurulların teşekkülü ve yetkilerinin tesbiti, yasalarla sağlanabilecegi gibi ülke çapında akdedilen taplu sözleşmelerle de sağlanabilir.

İngiltere'de ve İskandinav ülkelerinde daha ziyade ülke çapında aktedilen toplu sözleşmeler bu

fonksiyonu sağlarlar. Buna karşılık, kıta Avrupasında işçilerin ülke politikasına katılmasını sağlayan karma kurullar yasalarla oluşturulur. (Bunun istisnaları da yok değil. Fransa'da ülke çapında işçi-işveren temsilcileri ve hükümet arasında 1936 da aktedilen Matignon ve 1968 de aktedilen Grenelle sözleşmeleri işçilerin ülke politikasına, bu arada doğrudan doğruya ücret politikasına katılmalarını sağlamakta büyük önem taşımıştır).

Ülkemizde yasal olarak ülke çapında toplu sözleşme olanağı bulunmadığından ve ayrıca kıta Avrupası etkilerinin bir uzantısı olarak, bu konuda kaydedilen ve başlıcalarına değindiğimiz sınırlı bazı gelişmeler yasalarla sağlanmıştır.

Katılmanın önemli bir çeşiti de işçilerin işletme yönetimine katılmalarıdır. İşçilerin bu düzeyde elde edecekleri katılma hakkının sınırları genişledikçe üretim araçlarının mülkiyetini elegeçirmemiş olsalar bile ücret ve sair çıkarları bakımından bazı sonuçlar sağlamaları beklenebilir. Bu konudaki uygulamalar, özellikle Batı Almanya'da, İskandinav ülkesinde ve İsrail'de önem ve yaygınlık kazanmaktadır. Bu ülkelerdeki sosyal-demokrat partilerin programlarında ve uygulamalarında bu konu önemli bir yer tutmaktadır.

Bu ülkelerde işletme yönetimine katılma uygulamalarının işçiler bakımından bazı olumlu sonuçlar sağlaması, diğer ülkelerde bulunması mümkün olmayan bazı özel zenginleşme olanaklarının bir ürünü olarak görülebilir. Ayrıca, Batı Almanya'da çok önemli bir oran teşkil eden yabancı işçilerin, böyle bir mekanizmanın dışında ve çoğunun en ilkel sen-

dikal haklarından dahi yoksun bulundukları bilinmektedir.

Öte yandan, işçiler yeterli bilinç ve tecrübeden yoksun oldukları takdirde böyle bir uygulamanın işletmenin sahibine, maaşla kullandığı yöneticilere ilâve olarak, işçiler tarafından seçilmiş ve paraları işçiler tarafından ödenen bedava yöneticiler sağlamaktan başka bir sonuç vermiyeceği açıktır.

Ayrıca, tek başına, işletme yönetimine katılmaya olağanüstü bir önem tanıyanların, bu görüşlerine kanıt olarak «üretim araçlarının mülkiyetinin kimin elinde bulunmasının değil denetiminin kimin elinde bulunmasının önemli olduğunu» ileri sürdükleri görülür. Böyle bir görüşün, mülkiyet ile denetimi birbirinden bağımsız sayan bir varsayıma dayandığı söylenebilir. Oysa, mülkiyeti çekici, önemli, anlamlı kılan ve mülkiyet hakkına sahip olan kişiyi güçlü yapan, beraberinde sağladığı ve ayrılmaz yanı olan denetim hakkıdır. Üretim araçları üzerindeki denetim hakkı gerçekten elinden alınmış kişinin veya sınıfın bunlar üzerindeki mülkiyet hakkının ne anlamı olabilir? Öte yandan, işçi sınıfının kendi emeğinin ürünü olan üretim araçları üzerindeki denetim hakkını sağlayabilecek güce ve bilince erişmesi mümkün olduktan sonra, bunların mülkiyetini de almasını kim engelleyebilir? Öyleyse, üretim araçlarının denetim hakkının işçi sınıfına geçtiği söylenmesine rağmen, mülkiyet hakkı geçmemişse bu demektir ki mülkiyetle birlikte denetim hakkının asıl önemli parçası da eski sahibinin elindedir.

Kaldı ki toplumun bütününe yönelik ekonomik ve sosyal güçlerde, karar merkezlerinde bir değişik-

lik olmadığı sürece işletme yönetimine katılma olanaklarının genişletilmesiyle sağlanacakların sınırlı kalacağı da bir gerçektir.

Bütün bunlara rağmen, işletme yönetimine katılma olanaklarının işçiler tarafından bilinçle ve diğer olanak ve araçlarla uyumlu bir biçimde değerlendirilmesi halinde gerek ücretlerin belirlenmesi gerekse demokrasinin yaygınlaştırılması süreci bakımından olumlu sonuçlar vermesi beklenebilir.

İşletme yönetimine katılma hakkının sağlanması da yasalarla olabileceği gibi çeşitli düzeylerde aktedilen toplu sözleşmelerle de sağlanabilir.

Ülkemizde 1964 te yürürlüğe girmiş bulunan 440 sayılı Yasa yalnızca İktisadî Devlet Teşekküllerinde yönetime katılmayı çok sınırlı ölçüde mümkün kılan bazı hükümler getirmiştir. Gerek 6-7 kişiden oluşan İktisadi Devlet Teşekkülleri Yönetim Kurullarında gerekse bu teşekküllere bağlı müesseselerin 5 kişiden oluşan Yönetim Kurullarında tek kişiden ibaret olan işçi temsilcisinin sembolik önemin üstüne çıkabilmesi güçtür. Kaldı ki 1967 tarihli bir yönetmelikle işçi temsilciliklerinin yalnızca 10.000 den fazla işçi çalıştıran işyerlerine münhasır hale getirilmesi, bu hakkın sınırlarını daha da daraltmıştır.

Ülkemizde çeşitli düzeylerde tanınan toplu iş sözleşmesi ve grev haklarının, çeşitli konularda işletme yönetimine katılma hakkının sınırlarının özel sektörü de kapsıyacak biçimde yaygınlaştırılması yönünde değerlendirilmesi beklenebilir. Ancak, bu alanda kaydedilen gelişmeler yok farzedilebilecek kadar önemsiz olmuştur. Çalıştıranlar bu

konuda bir hayli katı ve tutucu davranmışlar, tavizlerden kesinlikle kaçınmışlardır. Türk-iş'in 8. Genel Kurul Çalışma Raporunda da belirtildiği gibi Türkiye'deki işverenler, «sevk ve yönetim hakkını işverenlerin en mukaddes, zedelenmesi asla caiz olmayan hakkı» saymaktadırlar.*

Bir bakıma, genel olarak «katılma» ve «toplumsallaştırma» kavramlarını birbirinden ayırmak olanak dışı görünüyor. Gerçekten, ekonomik ve sosyal kararlara çalışanların giderek artan bir biçimden katılmaları sonucunda, ekonomik ve siyasal iktidarın ve ekonomik zenginliklerin belli bir azınlığın malı olmaktan çıkarak toplumsallaşması, yani toplumu oluşturan bireylerin tümünü ilgilendiren bir hak haline gelmesi düşünülebilir bir olasılıktır.

İşleme yönetimine katılma konusunda atılan adımlara öncelikle bel bağlamış bulunan Batı Alman ve İskandinav sosyal-demokrat akımlarının, üretim araçlarının mülkiyeti sorununu, ücret ve gelir dağılımı bakımından belirleyici temel bir unsur olarak tanımayan bir yol izledikleri söylenebilir. Bu gelişmeyi tamamlayan bir durum olarak sözkonusu ülkelerde, yaygın ve ileri bir sosyal güvenlik politikasının büyük önem taşıdığı görülmektedir.

Buna karşılık geçmişte ve günümüzde pek çok ülkede görülen ve işçi sınıfı iktidarı amaçlayan sol partiler ve sendikalar ise üretim araçlarının özel mülkiyet konusu olmaktan çıkarılması ilkesine

(*) TÜRK-İŞ **8. Genel Kurul Çalışma Raporu,** Ankara, 1970, s. 146.

program ve uygulamalarında öncelik vermekte ve bununla ücret sorununa çalışanlar lehine çözümler getirmek bakımından bazı sonuçlar sağlamayı da gözetmektedirler. Kabul edilmektedir ki, üretim araçlarının özel mülkiyet konusu olmaktan çıkarılması, bunların mülkiyetine sahip olmaktan ileri gelen bir gelir unsuru olan kârın, belli bir azınlığın malı olması haline son verilebilir; böylelikle, biriken kârlar tüketim ve yatırım harcamalarına kanalize edilirken belli bir azınlığın çıkarını değil, çalışanların çıkarını gözeten, dolayısiyle «adil» ücret sağlamaya yönelik bir politikanın uygulanması olanakları geniş ölçüde gerçekleştirilmiş olabilir.

Ülkemizde izlenen durum, bu konuda oldukça inandırıcı kanıtlar ortaya çıkarmıştır. Bizde ötedenberi kamu kesiminde özel kesime kıyasla daima açık bir biçimde yüksek ücret ödenmiştir. Ayrıca, iş ve sosyal güvenlik mevzuatının uygulanması bakımından kamu kesimi daima öncü bir örnek olmuştur.

Özel mülkiyete son vermek yönündeki akımlar ve uygulamalar, ideolojiler yelpazesi içinde çok çeşitli yerlere yerleştirilebilir. A.B.D. de 1920 de demiryollarını devletleştiren Plumb planını; İngilterede 1946 larda temel ekonomik faaliyetleri devletleştiren İngiliz İşçi Partisinin uygulamalarını, bugün Fransa'da geniş bir devletleştirme öngören Komünist Partisinin dahil olduğu Sol Federasyonun programını, Şili'de Allende'nin «Millileştirme» uygulamalarını veya sosyalist devrimlerini gerçekleştirmiş toplumlardaki devletçilik uygulamalarını aynı plânda mütalaa etmek mümkün değildir.

«Kamulaştırma», «devletleştirme», millileştirme» adı altında gerçekleştirilen üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin bir bölümüne veya bütününe son vermeye yönelen her programın, her uygulamanın zorunlu olarak bir «toplumsallaştırma» sayılamayacağı reddedilmeyecek bir gerçektir.

Bazı sanayi dallarının özel mülkiyet konusu olmaktan çıkarılması, bunların özel mülkiyetin hizmetinden çıkarıldığı anlamına gelmeyebilir. Bazı temel hizmet ve sanayi dallarının, devlet tarafından ve devlet katkısıyla işletildikleri takdirde, çalışan kitlelerin çıkarlarını sağlamak yönünde değil, tam aksine diğer bazı ilgili sınai alanlarda faaliyet gösteren kapitalistlerin maliyetlerini düşürmekten, işlerini kolaylaştırmaktan, dolayısiyle kârlarını artırmaktan başka bir sonuç doğurmadıkları görülmektedir.

Devlet işletmeleri, kamu teşebbüsleri söz konusu olunca çoğu zaman artık-değerin ilk ağızda kapitalistin cebine gitmesi söz konusu olmayabilir. Ancak bu işletmeler sonuç olarak, kapitalist çıkarlara hizmet yönünde kullanıldıkları takdirde buralarda çalışan işçilerin sömürülmesi önlenmiş olmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse kapitalistler tarafından yönetilen ve kapitalizmin kurallarına göre işleyen toplumlarda devlet işletmelerini sosyalist adacıklar olarak görmek mümkün değildir.

İngiliz İşçi Partisinin devletleştirme uygulamalarının sonuçları bu konuda öğreticidir. İngiltere ana sanayi dallarından hepsi devletleştirilmiş olduğu halde, emek-sermaye çatışması son bulmamış, servetin dağılımındaki adaletsizlik önlenememiştir.

İngiltere'de yakın bir geçmişte yapılan saptamalara göre hala kişisel mülkiyetin % 50 si nüfusun % 2 sinin elinde bulunmaktadır.*

Bu durum, bizi tekrar «katılma» sorununun önemine dönmeye zorlamaktadır. Üretim araçlarının mülkiyetinin bir bölümünün veya bütününün devlet elinde olması, çalışanların ücret ve sair sorunlarının çözümü bakımından, önemli fakat yetersiz bir adım olmaktadır. Böyle bir durumda devletin genişleyen yetkilerinin ve artan gücünün çalışanlar lehine kullanmasını mümkün kılacak yönde bir «katılma»nın gerekliliği, daha belirgin olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Yalnızca işletme bünyesinde değil, toplumun genel yönetiminde de çalışanların ağırlığı hissedildiği ölçüde, üretim araçlarının mülkiyetinin devlet elinde bulunmasının çalışanlar açısından taşıdığı yararın bir anlam kazanması beklenebilir. Geri kapitalist ülkeler söz konusu olduğunda bu yarar yalnızca mevcut gelirin adil bir biçimde dağılması, yüksek ücret sağlanması bakımından değil, bütün bunları sağlamayı kolaylaştıracak gelir artışının sağlanması bakımından da önem taşımaktadır. Çalışan kitleler, ekonomik kararlar ve üretim araçlarının mülkiyeti konusunda söz ve yetki sahibi oldukları ölçüde, gelir dağılımını kendi lehlerine çevirerek, ücretlerini artırabilmek olanaklarına kavuşacakları gibi, gelir artışına en çok muhtaç bir kesim olarak, bu amacı gerçekleştirebilecek kalkınma çabalarına hız ve güç kazandırmak bakımından da yapıcı bir rol oynayabilirler.

(*) **The British Road to Socialism,** Londra 1968, s. 8.

Öte yandan, belirtmek gerekir ki sosyalist toplumlarda da üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin son bulmuş olması bu toplumlarda devlet elinde biriken artık-değerin çalışan kitleler yararına kullanılabilmesini mümkün kılacak koşulların tamamlandığı anlamına gelmez. Bu, ancak, çalışan kitlelerin toplumun siyasal ve ekonomik yönetiminde gerçek anlamda söz sahibi olabilecek bilince ve güce erişmeleri halinde sağlanabilecek bir hedeftir. Aslında, Lenin de kurduğu devletin bürokratik yozlaşmaya müsait bir yanının bulunduğuna ısrarla dikkat çekerek, genel olarak sosyalist devrimden sonraki koşullar içinde, böyle bir tehlikenin belirmesi olasılığına işaret etmiş bulunmaktadır.

Lenin, 1919 da kaleme aldığı bir raporda henüz kendilerini rahatlıkla proletarya diktatörlüğünün temsilcileri olarak göremiyeceklerini açıklamakta, «sosyalist devrim, ancak on milyonların faal olarak ve doğrudan doğruya devlet yönetimine katılmasıyla mümkün olabilir demekte ve kendilerinin halen bu hedefin çok uzağında bulunduklarını belirtmektedir».*

Sosyalist devrim hareketiyle kapitalist sınıfın ortadan kaldırılmış olması, çalışanların çıkarlarının, bu arada ücretlerinin artık her çeşit saldırıdan kurtarılmış olduğu anlamına gelmez. Bu toplumlarda, —sınıf mücadelesi özellikleri taşımamakla beraber— «işçileri devletlerine karşı, ve devleti

(*) LENİN, «Report at the 2nd All Russia Trade Union Congress», **On Trade Unions** s. 328-338.

işçiler tarafından»* korumaya yönelmiş bir mücadelenin gerekliliği ortadan kalkmış değildir. Sosyalist devleti bürokratik bozulmaya karşı korumak ve bu bozulmanın ortaya çıkarabileceği asalak bir «seçkinler» oligarşisi tarafından, sosyalist devletin «devlet kapitalizmine» dönüştürülerek çalışanların ekonomik ve ideolojik çıkarlarına karşı işletilmesine engel olmak, gene, çalışanların yükümlenmesi gereken ve başarılması, böyle bir aşamanın gerektirdiği düzeyde bir ideolojik bilinç, siyasal olgunluk ve uyanıklık gerektiren bir sorumluluktur.

(*) LENİN «The Trade Unions, The Present Situation and Trotsyk's Mistakes», **aynı eser,** s. 380-81.

VII. ÜCRETLERİN EVRİMİNE İLİŞKİN BAZI SAYISAL VERİLER VE GÖZLEMLER

Çeşitli ülkelerde ücretlerin evrimine ilişkin çeşitli ampirik araştırmalar yapılmış ve bunların sonucunda bazı sayısal veriler ve gözlemler ortaya konulmuştur.

1810 ile 1865 yılları arasında Avrupa'da ücretlerin evrimini inceleyen Fransız iktisatçısı André Piettre, bu dönemde çok düşük olan ücret düzeyinde genel bir durgunluk ve değişmezliğin hüküm sürdüğü sonucuna varmıştır. Bu dönem, Avrupa'da ekonomik alanda koyu bir liberalizmin hüküm sürdüğü ve devlet müdahaleciliğine en sınırlı ölçüler içinde bile yer tanınmadığı bir dönemdir. Araştırmacı, dönem boyunca ekonomik politikaya ve ekonomik hayata hakim olan temel görüşlerle, ücret düzeyinin ortaya koyduğu genel görünüm arasındaki bu bağlantıya dikkat çekmiştir. Keza, sözü edilen dönemin bitiminden sonra Avrupa'da ücret düzeyinde gözlenebilen artış eğilimlerinin de aynı tarihe rastlayan ve Avrupa'da ekonomik ve toplumsal hayata emekten yana bir yön vermeye yönelik gelişmelerden bağımsız görülmeleri mümkün değildir. Özellikle, 1864 yılı Avrupa ve Dünya

işçi hareketi bakımından anlamlı bir yıldır; Londra'da I. Enternasyonal'in toplanması, Fransa'da grev hakkının yasal bir hak olarak tanınması bu yıla rastlamaktadır*.

İngiltere'de 1870 den itibaren gerçek ücretlerin artış göstermiş olması da esas olarak işçi sınıfının «başardığı örgütlenmenin gittikçe artan gücü»ne bağlanabilir. «Öyle olmakla beraber, buradan şu noktaların da hatırda tutulması gerekir: (a) verimlilikteki artışlar ve bunun nisbi artık-değeri yükseltme eğilimi, sermaye birikimi sürecini gerektirmeksizin, kapitalizmin emeğin meydana gelen artışlardan pay almasına müsaade etmesini mümkün kılmıştır. (b) İngiltere'de gerçek ücretlerdeki artışın hatırı sayılır bir bölümü, tarımsal maddeler ithalatındaki nisbi ucuzlama sonucu sömürge ve yarı-sömürge bölgelere karşı ticaret hadlerinin lehte gelişmesi sayesinde olmuştur; bu özellikle, 1870 ler ve 1880 lerde, ve tekrar iki savaş arası dönemde belirgindir»..**

Gene İngiltere'de 1870'den bu yana ücret gelirlerinin toplam milli gelir içindeki payında meydana gelen değişmeleri saptamaya yönelmiş araştırmalar, bu konuda kaydedilen gelişmelerin önemsiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bir araştırmacıya göre, İngiltere'de ücret gelirlerinin milli gelir içindeki oranı 1870 de yaklaşık olarak % 38.6, 1913 de % 36.6, 1939 da % 38.3 ve 1950 de % 41.8 dir.***

(*) TİANO, André, **L'Action syndicale ouvriére et la théorie économique du salaire,** Paris 1952, s. 27.

(**) DOBB, **Kapitalizm, Sosyalizm,** s. 52, 53.

(***) BROWN, HART, **Economic Journal,** Haziran 1952, s. 267-7; DOBB, **a.g.e.,** s. 54.

Bir diğer araştırmacının tahminlerine göre ise bu oranlar, 1880 de % 37.5, XIX. yüzyılın sonunda % 36-36, 1913 de ise tekrar % 37.5 dir.* Bu gözlemler, kapitalist gelişme koşulları içinde, emeğin, artan gelirden aldığı payın «kuvvetli bir direnç mekanizması» dolayısiyle sabit kaldığını ve ücretlerin artık-değerin sınırları içine taşacak biçimde artış göstermesini engelleyen «hayli sert bir tavan» ın varlığını kanıtlamaktadır.

A.B.D. de ücret gelirlerinin toplam gelir içindeki payının gösterdiği gelişmeye ilişkin araştırmalar da milli gelir içindeki ücret gelirleri payında önemli bir gelişmenin kaydedilmediğini ortaya koymaktadır. Bir araştırmacının hesaplamalarına göre bu payın oranı, 1929-1955 yılları arasında % 58.2 den % 68.9 a çıkmıştır.** Bir başka araştırmacının bulgularına göre ise A.B.D. de dağıtılan ücret ve maaş gelirlerinin toplam milli gelir içindeki oranı 1920-29 döneminde ortalama % 60.85 iken 1948-57 döneminde ortalama % 65.77 olmuş, yani, % 4.92 oranında bir artış göstermiştir. Özel kesimde gözlenen artış, bu oranın da altında olmuştur. Aynı araştırmaya göre, özel kesimde 1920-29 döneminde özel kesimde sağlanan gelirin ortalama % 56.92 si ücret ve maaş olarak dağıtılmaktayken bu oran, 1948-57 döneminde % 59.55 e çıkmış, yani, ancak % 2.63 oranında bir artış göster-

(*) BOWLEY, **Changes in the Distribution of the National Income, 1880-1913,** s. 25; Aynı yer.

(**) SOLOW, «The Constancy of Relative Shares», **American Economic Review,** 1958/4, s. 620.

miştir*. Öte yandan, bu konuda düşüş olduğu sonucunu ortaya koyan araştırmalar da vardır.

A.B.D. de emeğin gelirden aldığı payı, sendikalaşmış ve sendikalaşmamış kesimler bakımından karşılaştırmaya elverecek biçimde gösteren hesaplamalar bir hayli ilginç sonuçlar ortaya koymuştur. Varılan sonuçlara göre, sendikalaşmanın gerçekleşmediği kesimlerde emeğin gelirden sağladığı pay, 1919-28 döneminde ortalama % 41.3 iken 1946-55 döneminde ortalama % 47.4 olmuş, yani, % 6.1 oranında artmıştır. Buna karşılık, işçilerin sendikalı olduğu kesimlerde aynı dönemler arasında bu pay, % 75.7 den % 71.3'e düşmüş, yani, % 4.4 oranında bir azalma meydana gelmiştir.** Bu gözlemden çıkarılacak sonuç, zorunlu olarak, «işçi-işveren» ilişkilerinde kendine özgü bir anlayış ve tutum izlemekte olduğu bilinen Amerikan sendikacılığının işçilere faydadan çok zarar getirdiği yolunda olmayabilir. Sendikalaşmanın gerçekleştiği kesimlerde varolan başka bir takım özel koşulların eğer sendikalar hiç olmasaydı belki bu oranın çok daha fazla düşmesine yol açabileceği düşünülebilir. Bu konuda akla gelebilen bir ihtimal, sendikalaşmanın gerçekleştiği kesimlerin, aynı zamanda, verimliliğin en çok arttığı kesimler olmasıdır. Böyle olunca bu kesimlerde emeğin gelirden aldığı payda görülen düşmenin; sendikalaşmanın bir sonucu olmayıp, verimlilik artışının imkân verdiği nisbi artık-değer artışının bir sonucu olduğu söy-

(*) CARTTER ,Allen, M., **Theory of Wages and Employment,** Richard D. Irwin, Homewood, İllinois, 1959, s. 166.

(**) **Aynı eser,** s. 168.

lenebilir. Fakat, her şeye rağmen, kabul etmek gerekir ki Amerikan sendikacılığı, bugün içinde bulunduğu çıkmaza girmemiş, tutarlı ve etkin bir yol izlemiş olsaydı, emeğin toplam gelir içindeki payını düşürecek yöndeki her türlü gelişmeyi boşa çıkarabilecek bir güç ortaya koyabilirdi.

Öte yandan, sendikalaşmanın gerçekleşmediği kesimlerdeki ücret artışlarının, bir ölçüde sendikalaşmanın yaygınlaşması ihtimaline karşı bir tepki olarak gerçekleşmiş olduğu genellikle doğru sayılabilir. Çalıştıranlar, sendikalaşma olduğu takdirde yüksek oranda ücret ödemelerine zorlanacaklarını gördükleri ölçüde, —eğer sendikalaşma gereğini ortadan kaldıracak veya geciktirecekse— daha düşük oranda ücret artışlarını kendiliklerinden sağlayabilirler. Ayrıca, sendikalaşmış kesimlerde sağlanan bazı hakların yasal ve idari yollarla diğer kesimlere yaygınlaştırılması da mümkündür. Ancak, böyle bir yolun, siyasal eylemin önemini ortaya koymaktan uzak bir sendikacılığın egemen olduğu A.B.D. de geçerlilik ve işlerlik kazanması beklenemez.

Ülkemizde ücretlerin evrimini incelemek bakımından yararlanılabilecek devamlılık gösteren düzenli istatistikler bulmak mümkün değildir. Bununla birlikte, çeşitli dönemler hakkında parça parça gözlemler edinmeyi sağlayabilecek verilere rastlanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında belli bir birikime ulaşmış olan ücretli işçiler, kapitalist sömürüye karşı kendilerini koruyabilecek güçten ve olanaklardan yoksun bulunuyorlardı. Sömürge durumuna düşmüş olan ülke içinde çoğu yaban-

cı kapitalistlerin elinde bulunan işyerlerinde çalışan işçilerin durumu, sefalet ve işkence manzarası taşımaktaydı.

Örneğin, II. Meşrutiyet yıllarında Almanlar tarafından işletilen Anadolu-Bağdat Demiryolları İdaresinde çalışan işçilerin durumuna dair, o dönemde yaşamış bir hekim şunları yazmaktadır: «Bütün gün, düşük bir ücret mukabilinde çalışmak zorundaydılar. Her türlü tıbbi bakımdan yoksundular. Hastalık yüzünden çalışamayanlar, ücret alamadıkları gibi fiziki acılara terkediliyorlardı. Hastalara izin veren **doktorlar** mimleniyorlardı».* Keza, aynı dönemde, Zonguldak kömür havzasında angarya usulüyle çalışan işçilere dair anlatılanlar da pek farklı değildir: «İş saatleri gün doğumu, gün batısı diye hesap ediliyordu, amele kulübelerinin yanı başındaki ahırlar, sıhhi şeraite daha uygun yapılmıştı. Ameleye mahsus hastahane, hatta doktor bile yoktu, hastalanan amele bir ata bindirilerek köyüne gönderilirdi».**

Cumhuriyetin ilanından sonra alınan bazı sosyal politika tedbirlerinin, sendika ve grev hakkından yoksun olan işçilerin durumlarını düzeltmek bakımından yeterli olduğu söylenemez. Özellikle, 2. Dünya Harbi yılları işçi ücretlerinin daha da kötüleşmesine sahne oldu. Çalışma Bakanlığı tarafından 1945 te yayınlanan ve aşağıdaki tabloda yer-

(*) GAVRİL, Arhengallas, **Anadolu-Bağdat Demiryolları İdaresinin İçyüzü,** İstanbul 1927.

(**) NAİM, Ahmet, **Uzun Mehmet'ten bugüne kadar Zonguldak Havzası.** Bkz. ŞANDA, Hüseyin Avni, **Türkiye'de 54 yıl Önceki İşçi Hareketleri.** Evren Yayınları, İstanbul 1962, s. 12.

alan verilerden 1938-1943 yılları arasında işçi ücretlerinin gösterdiği evrimi izlemek mümkündür.*

	Ücretler	
Yıllar	Bir yıldaki çalışılan gün sayısı	Ortalama ücret (TL)
1937	234	1.24
1938	233	1.17
1943	235	1.66

Tablodan görüldüğü üzere, parasal ücretler 1937-1943 yılları arasında % 33 oranında bir artış göstermiştir. Oysa, aynı dönemde fiat artışları, resmi açıklamalara göre % 300 kadar olmuştur. Bu durumda, ele alınan dönem zarfında gerçek işçi ücretlerinin yarıdan daha düşük (% 44) bir düzeye indikleri söylenebilir.

Bu durum, daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1949 yılında ülkemize gelen Uluslararası Çalışma Örgütü'ne bağlı bir uzmanlar kurulu, işçi ücretleriyle ilgili gözlemlerini şöyle anlatmaktadır. «Türkiye'nin bugünkü fakirliği, kaçınılmaz olarak, ücret düzeyinin düşüklüğünde kendisini göstermektedir. Genel olarak ücretler, işçilere en az geçim düzeyinin biraz üstünde ve hatta ekseriya bu düzeyin biraz altında geçinme imkânı sağlamaktadır. Üstelik, bir süreden beri devam eden enflasyon, devam etmektedir. Ek mal cinsinden ödemelerde bulunul-

(*) TALAS, Cahit, **La Législation du travail industriel en Turquie,** Genève, 1948, s. 149-150.

maya başlanılması reel ücretlerdeki düşüşün karşılanmasına bir ölçüde imkân vermiş olmakla birlikte, ücretler hayat pahalılığına güçlükle ayak uydurabilmektedir.»*

1950-60 döneminde de işçilerin ücret artırma mücadelelerinde yararlanabilecekleri haklar bakımından herhangi bir gelişme (D. P. nin muhalefetteki vaatlerine rağmen) gerçekleşmemiştir. Bu dönemde işçi ücretlerinin, düzelme yönünde önemli bir evrime uğradıklarını söylemek mümkün olmamaktadır. Öte yandan, bu dönemde çok geniş boyutlarla kendisini hissettirmiş olan enflasyonist politikanın işçi ücretlerini olumsuz yönde etkilemiş olduğu kesindir. Birinci Beş Yıllık Planda yer bulan bir tahmine göre, işçi sigortaları kapsamına giren işçilerin «1950-60 devresi boyunca adam başına gayri safi milli hasıla içindeki paylarını ortalama olarak yüzde 10 oranında kaybettikleri».** söylenebilmektedir.

Ülkemizde işçi ücretlerinde açık bir biçimde kendisini göstermiş bulunan artışların, 1963 yılında, sendikalara belli sınırlar içinde grev hakkının tanınması ve toplu sözleşme düzeninin benimsenmesinden sonra başladığı kesindir.

Bu gelişmeyi Sosyal Sigortalar Kurumu kapsamına giren sigortalı işçilerin ücretlerine dayanarak ortaya koymak, tereddüt uyandırabilecek bazı yanları bulunmasına rağmen yanlış olmayabilir. (Sigortalı işçi ücretleri ortalaması, sigorta uygula-

(*) B.I.T., **Les Problèmes du travail en Turquie,** Geneve, 1950, s. 7.

(**) D .P.T., **Kalkınma Planı.** Ocak 1963. s. 49.

malarının zaman zaman düşük veya yüksek ücretli işçi gruplarını da içerecek biçimde yaygınlaştırılması nedeniyle sun'i bazı dalgalanmalar göstermiş olabilir. Ayrıca, ekonomik bakımdan işçi sayılamıyacak bazı gelir gruplarının, sigorta kapsamına dahil edilmiş olmaları nedeniyle, sigortalı işçi ücretleri ortalamasında yanıltıcı bazı değişmelere yol açmış olmaları muhtemeldir. Ancak, bütün bunların, bir zaman serisini ve nisbi değişmeleri esas olan tahlillerimizde önemli yanlışlıklara yolaçmamaları beklenebilir).

Kitabın sonuna ilave edilmiş bulunan tabloda, sigortalı işçi ücretleri ortalamasının 1958 yılından bu yana gösterdiği evrim, özel ve kamu kesim ayrı ayrı ele alınarak ifade edilmiştir. Bu veriler, ayrıca grafik halinde de özetlenmiş bulunuyor.

Tablonun incelenmesinden anlaşılacağı üzere, sigortalı işçilerin gerçek ücretleri toplu sözleşme düzeninin başladığı 1963 yılına kadar ortalama olarak ancak % 0.92 kadar bir artış göstermiştir. Özel kesimde ise hemen hemen hiç bir artış olmamıştır.

Buna karşılık, 1963 yılında toplu sözleşme düzenine girildikten sonra sigortalı işçi ücretlerinde hızlı bir artış başlamıştır. 1971 yılına kadar devam eden bu artış, kamu kesiminde çok belirgin olmuş yılda ortalama % 7 ye yaklaşan bir hız kazanmıştır. Aynı oran özel kesimde % 3, genel olarak ise % 4 civarındadır.

Gerçek işçi ücretlerinde en yüksek düzeye ulaşan artışların, 1969 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Toplu sözleşmelerin çoğunlukla 2 yıllık sü-

relerle yapılması nedeniyle 1969 yılının yoğun bir toplu sözleşme yılı olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca, 1969 yılı ülkemizde emekten yana, çeşitli sol akımların yaygınlık ve canlılık kazandığı bir dönem olmuştur.

Ancak, işçi ücretlerinde görülen bu gelişmenin 1971 ve 1972 yıllarında tersine döndüğünü görmekteviz. 12 Mart ile başlayan «ara rejimi» koşulları içinde sıkıyönetim uygulamalarıyla grevlerin yasaklanmış, işçiler üzerinde yoğun bir baskı denemesine girişilmiş olmasının bu sonucu doğurduğu söylenebilir.

Keza, 1973 yılında gerçek işçi ücretlerinin yeniden bir sıçrama göstermiş olması, bu yıl içinde «ara rejimi»nin sona ermesi ve aynı yıl yapılan genel seçimlerle demokratik rejim bakımından yeni bir dönemin başlaması gerçeğinden bağımsız düşünülemez.* (Bunun gibi 1974'ün ilk aylarında fiat artışlarında gözlenen nisbî yavaşlamanın, buna karşılık, asgarî ücretlerde ki artışların, gerçek ücretlerde 1974 ortalaması bakımından belli bir artış meydana getirmiş olması beklenebilir).

Özet olarak denilebilir ki toplu sözleşme düzeninin başladığı 1963, «ara rejimi»nin başladığı 1971 ve «ara rejimi»nin son bulduğu 1973 tarihleri Türkiye'de ücretlerin evrimi bakımından önem taşıyan dönemeçler teşkil etmişlerdir.

(*) Bu gelişmede, avukatların sosyal sigortalar kapsamına alınmış olmalarıyla ortalamada yansıyan sun'i bir ücret artışının da belli ölçüde rol oynadığı söylenebilir.

Görülen bütün bu dalgalanmalara rağmen, sigortalı işçilerin gerçek ücretlerinde 1963-1973 yılları arasında % 39 kadar bir artış meydana gelmiş bulunmaktadır. Bu dönemde de kamu kesimindeki işçilerin ücret artış oranı (% 62) özel kesimde çalışan işçilerinkinin (% 27) iki mislinden daha fazla olmuştur.

Ancak, ne var ki sigortalı işçiler bakımından gözlenebilen bu artışların, bütün ücretlilerin durumunu yansıtmadığı da bir gerçektir. Özellikle, toplu sözleşme ve grev hakkından yoksun bulunan kamu kesiminde çalışanların, gelir yarışında oldukça gerilerde kaldıkları görülmektedir. Bu durumu üçüncü Beş Yıllık Planda yer alan aşağıdaki tablodan izlemek kabildir.*

Ortalama Yıllık Ücretler**

Yıllar	Sigortalı İşçi	Endeks	Devlet memuru (***)	Endeks
1963	6540	100	11340	100
1967	9430	144	14240	125
1971	14350	219	24030	211

Kaynak: Maliye Bakanlığı ve S.S.K.

(*) **Üçüncü Beş Yıl** 1973-1977, Ağustos 1972, s. 91.

(**) Kanunen ücret mahiyetinde tanımlanmış olan kalemleri kapsamakta olup ayni menfaatler ve sosyal amaçlı ödemeler dahil değildir.

(***) Devlet memuru deyimi ile yalnızca Genel Bütçeli kuruluşlarda çalışan memurlar kastedilmiştir.

Tabloda görüldüğü üzere, işçilerin parasal ücretleri % 119 oranında bir artış gösterirken devlet memurlarınınki % 111 oranında artmıştır. Ülkemizde işçi-memur ayırımı sorununun temelinde yatan ve birçok düşük maaşlı memuru işçi olmak için çaba göstermeye iten nedenler bir ölçüde bu oranlarda yansımaktadır.

Ücret artışlarına paralel olarak, ücret kazançlarının milli gelir içindeki payında meydana gelen değişmelerin gözlenmesi de bazı bakımlardan açıklayıcı olabilir. Bu konuda gene Üçüncü Beş Yıllık Planda şöyle bir tablonun oluşturulmuş olduğunu görüyoruz.*

Memur ve Sigortalı İşçilerin Aktif Nüfusa ve Ücret kazançlarının gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) Oranı (%)

Yıllar	Ücret kazançlarının (G.S.Y.İ.H.) ya oranı	Ücretlilerin İktisaden faal nüfus oranı
1963	11.7	7.9
1967	15.7	10.9
1971	18.2	13.8

Kaynak: Maliye Bakanlığı ve S.S.K. İstatistikleri.
Not : Yalnızca genel bütçeli kuruluşlarda çalışan memurlar kapsanmıştır.

Tablonun ifade ettiğine göre 1963-71 döneminde genel olarak ücretlilerin iktisaden faal nüfusa

(*) **Aynı eser,** s. 90.

İŞÇİ ÜCRETLERİ VE KİŞİ BAŞINA NET MİLLİ GELİR

Yıllar	Cari İşçi Ücretleri*	Endeks (A)	Cari fiatlarla kişi başına net milli gelir**	Endeks (B)	Endeks farkları (A—B)
1958	10.90	100.0	1158.8	100.0	0
1963	17.91	164.3	1922.5	165.0	— 1.6
1970	35.32	324.0	3496.0	301.7	+22.3
1971	39.32	360.7	4470.8	385.8	—25.1
1972	43.88	402.6	5339.5	460.8	—58.2

(*) Sosyal Sigortalar Kurumu, **İstatistik Yıllıkları.**
(**) Devlet İstatistik Enstitüsü.

oranı % 74.5 oranında arttığı halde bunların ücretlerinin gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı % 55.5 oranında artmıştır. Yani, başka gelir gruplarının artışı ücret gelirlerinin artışından fazla olmuştur.

İşçi ücretlerindeki artış ile kişi başına milli gelir artışları arasındaki karşılaştırmayı S.S.K. kapsamına giren işçilerin cari ortalama ücretlerini ele alarak yapmamız da mümkündür. Sahife 135 teki tabloda bu karşılaştırma görülüyor:

Tablonun incelenmesinden anlaşılacağı üzere 1558 yılından toplu sözleşme düzeninin başladığı 1963 yılına kadar işçi ücretleri artışı, kişi başına net milli gelir artışından daha az olmuştur. Yani, sigortalı işçilerin ücret gelirleri, diğer gelirlerden daha az artmıştır. Ancak 1963 yılında Toplu sözleşme düzenine girildikten sonra durum tersine dönmüş, sigortalı işçi ücretleri kişi başına net milli gelirden daha fazla artmış; 1970 yılında endeksler arasında ücretlerin lehine 22.3 puanlık bir fark belirmiştir. Ancak 1971 den itibaren sigortalı işçi ücretlerindeki artış yeniden kişi başına net milli gelir artışlarının gerisinde kalmaya başlamıştır. Bilindiği gibi 1971 yılı 12 Mart rejiminin başladığı yıldır. Tabloda sigortalı işçi ücretleri aleyhine beliren bu farkın 1972 yılında da artarak devam ettiği ve 58.2 puanlık bir endeks farkı halinde kendisini gösterdiği görülüyor. Demek oluyor ki 1971 ve 1972 yıllarında ,toplu sözleşme düzeninden önceki dönemde olduğu gibi, ücret gelirleri, ücret dışı gelirlere kıyasla daha az artmış bulunmaktadırlar.

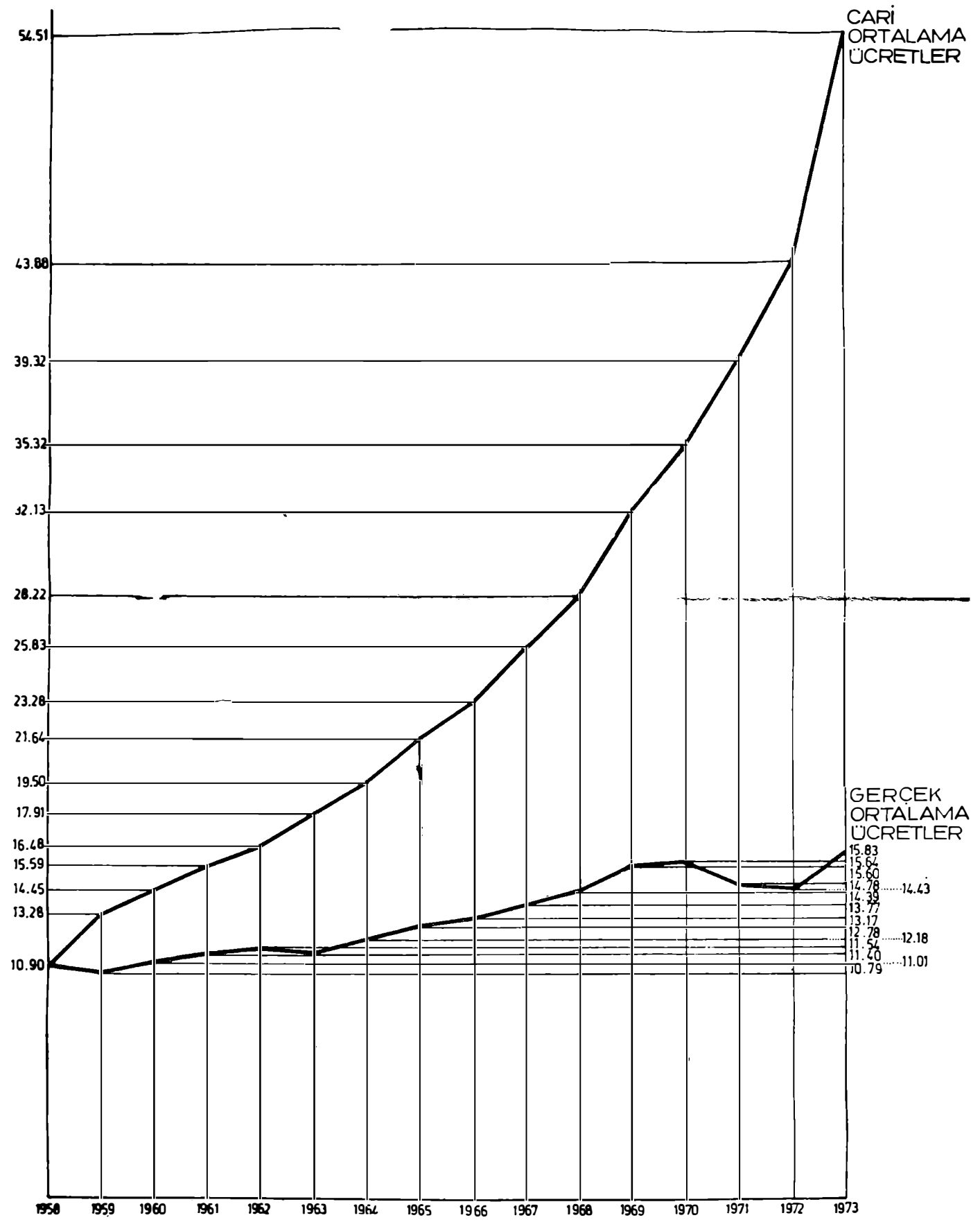
Sigortalı işçi ücretlerindeki artış net milli gelir artışından geride kaldığı dönemlerde, ücretle-

rin toplam milli gelir içindeki payında meydana gelen azalmanın hangi gelir grupları bakımından lehte bir değişmeye yol açtığı sorusu akla gelebilir. Memur maaşlarının işçi ücretlerinden daha yavaş bir artış gösterdiğini görmüş bulunuyoruz. Sigortalı olmayan emekçi gruplarının (örneğin tarım işçilerinin; örgütsüz, himayesiz işçi topluluklarının) ücretlerinin, sigortalı işçi ücretlerine göre daha fazla artmış olması; toplu sözleşme, grev hakkından yoksun bulunmaları, sosyal korunmanın uzağında kalmaları nedeniyle düşünülemiyecek bir ihtimaldir. Bu nedenle, milli gelir içindeki ücret gelirlerinin payında bir azalma olarak beliren bu gelişmelerin, ücret dışı gelirlerin (kâr, rant, faiz...) payının artması gibi bir karşı gelişmeyle bir arada meydana geldiğini kabul etmek yanlış olmayacaktır.

SOSYAL SİGORTALAR KURUMU KAPSAMINA GİREN İŞÇİ ÜCRETLERİ

Yıllar	Cari Ortalama*			İstanbul ücretliler geçinme endeksi**	Gerçek Ortalama			Gerçek ort. Zincirleme Endeks			Yıllık Artış (%)		
	Özel	Kamu	Genel		Özel	Kamu	Genel	Özel	Kamu	Genel	Özel	Kamu	Genel
1958	11.63	9.99	10.90	100.0	11.63	9.99	10.90	100.0	100.0	100.0	—	—	—
1959	14.01	12.43	13.28	123.1	11.38	10.10	10.79	97.8	101.1	98.99	— 2.2	+ 1.1	—1.01
1960	15.27	13.56	14.45	131.2	11.64	10.33	11.01	102.2	102.2	102.04	+ 2.2	+ 2.2	+2.04
1961	16.39	14.62	15.59	136.7	11.99	10.60	11.40	103.0	102.6	103.54	+ 3.0	+ 2.6	+3.54
1962	16.98	15.84	16.48	142.8	11.89	11.09	11.54	99.2	104.6	101.23	— 0.8	+ 4.6	+1.23
1963	18.32	17.40	17.91	157.1	11.66	11.07	11.40	98.1	99.8	98.79	— 1.9	— 0.2	—1.21
1964	19.58	19.39	19.50	160.1	12.23	12.11	12.18	104.8	109.4	106.84	+ 4.8	+ 9.4	+6.84
1965	21.22	22.11	21.64	169.3	12.53	13.06	12.78	102.4	107.8	104.93	+ 2.4	+ 7.8	+4.93
1966	22.58	24.89	23.28	176.8	12.76	14.08	13.17	101.8	107.8	103.65	+ 1.8	+ 7.8	+3.05
1967	24.43	27.97	25.83	187.6	13.02	14.90	13.77	102.0	105.8	104.56	+ 2.0	+ 5.8	+4.56
1968	26.23	31.14	28.22	196.1	13.38	15.87	14.39	102.7	106.5	104.50	+ 2.7	+ 6.5	+4.50
1969	30.71	34.25	32.13	205.9	14.91	16.63	15.60	111.4	104.8	108.40	+11.4	+ 4.8	+8.40
1970	32.98	38.73	35.32	225.8	14.60	17.15	15.64	97.9	103.1	100.25	— 2.1	+ 3.1	+0.25
1971	36.32	44.42	39.32	266.0	13.65	16.69	14.78	93.5	97.3	94.50	— 6.5	— 2.7	—5.50
1972	41.36	48.72	43.88	303.9	13.60	16.03	14.43	99.6	96.0	97.63	— 0.4	— 4.0	—2.37
1973	50.96	61.59	54.41	343.5	14.83	17.93	15.83	109.0	111.8	109.70	+ 9.0	+11.8	+9.70

(*) S.S.K. **İstatistik Yıllıkları.**
(**) İstanbul Ticaret Odası, **Fiat Endeksleri.**

SOSYAL SİGORTALAR KURUMU
KAPSAMINA GİREN

İŞÇİ ÜCRETLERİ

Ücretin önemi, yalnızca belli bir gelir türünü oluşturmasından ileri gelmez. İnsan emeğinin kullanımında bir unsur olan ücret, toplumların tarihsel gelişimi içinde belli bir aşamanın simgesi ve göstergesi olarak da önem taşır.

Üretim ilişkilerinin evrimi ve toplum biçimlerinin birbiri ardından gelen doğuş ve batış süreçleri içinde ücretlilik düzeninin nasıl bir yeri vardır?

Ücret nasıl oluşur? Artık-değer ve yedek sanayi ordusu kavramları, ücretin oluşumundaki önemleri açısından nasıl açıklanabilir?

Sermayenin uluslararası boyutlar kazanmış olması, ücret konusuna ne gibi değişik unsurlar getirmiştir?

Kapitalist düzen içinde işçi örgütleri, sendikalar ücretin oluşumunda ne ölçüde ve nasıl etkili olabilmektedir?

Grev, toplu pazarlık gibi geleneksel yöntemler, ücret sorununun çözümünde ne ölçüde yeterli oluyor?

Günümüz toplumlarında çalışan kitleler arasında ve çalışanların ekonomik ve siyasal örgütlerinin program ve uygulamalarında gittikçe önemli bir yer tutan «toplumsallaştırma» ve «katılma» eğilimlerinin ve bu konularda sağlanan sonuçların ücret sorununun çözümü bakımından taşıdığı anlam nedir?

Doç. Dr. Alpaslan Işıklı, çalışmasında bu ve buna benzer temel sorular üzerine kurulu tartışmaları ve görüşleri yalın ve kestirme bir anlatımla ve ülkemizle veya diğer ülkelerle ilgili somut örneklere de yer vererek ortaya koyuyor. Bu nedenle, elinizdeki kitap, yalnızca konunun uzmanlarının değil, ilgili herkesin, bu arada işçilerin ve sendikacıların başvurabileceği bir kaynak niteliği kazanmış bulunuyor.

15

Fiyatı : 10 TL.